

2024/4 • XXXI. évf. 4. szám

Ára: 800 Ft

FOLK MAGAZIN

TÁNC HÁZ ALAPÍTVÁNY 1994

„Ünnepeljük életét!”

Novák Ferenc Tata
(1931–2024)

„Novák Ferenc Tata 94. életévében, 2024. augusztus 17-én hajnalban békésen elaludt. A kiszolgáltatottság helyett a megnyugvást választotta, bölcsen hagyta, hogy kifogyjon belőle az életerő.

Kivételesen nagyszerű, gazdag, robbanékony és termékeny életét az utolsó pillanatig szellemi frissességben töltötte; idén áprilisban a Táncháztalálkozón még több száz embernek tartott tánc történeti előadást. A szakmája iránt szenvedély és felelősség fűtötte, utolsó nagyobb interjúja három hete jelent meg (https://nepszava.hu/3245375_tanc-kepzes-magyarország-mte).

Sokat köszönhet neki a magyar kultúra és Magyarország. Mélyen, de nem kritikátlanul szerette hazáját, melynek sorsáért az utóbbi években rengeteget aggódott...

Generációja – többek között Martin György, Timár Sándor, a Pesovár testvérek – olyan történelmi jelentőségű etnográfusi munkát végzett el a huszadik század ötvenes éveitől kezdve, ami csak Bartók és Kodály érdemeihez mérhető; túlzás nélkül a Kárpát-medence sokszínű néptánc hagyományának fennmaradását köszönhetjük nekik. Novák Ferenc ezt a tradíciót a klasszikus színházi önkifejezés részévé tudta tenni (Szegedi Nemzetközi Néptáncfesztivál, »Csíksomlyói passió«, »Kőműves Kelemen«, »István, a király«), így hosszú pályája során nemzedékek sokaságával ismertette meg nemzeti kultúránk európai értékeit idehaza és világszerte. Személyében a hetvenéves Bihari János Táncgyűttes alapítóját, a három évtizeden át működő Honvéd Táncszínház megálmodóját és művészeti vezetőjét, a mai napig prosperáló Nemzeti Táncszínház kitalálóját tisztelhetjük.

Páratlan életműve, tapasztalata, tudása és kalandos élettörténete nemcsak alkotásaiban, de barátaiban, tanítványaiban, családjában, gyermekeiben és unokáiban egyaránt tovább élnek.

Ünnepeljük életét!”

(A család közleménye)

Novák Ferenc zenés-táncos történeti előadása a Táncháztalálkozón (Sportaréna, 2024) – fotó: Orbán Miklós

A TARTALOMBÓL:

ELISMERÉSEK

2024. AUGUSZTUS 20. ALKALMÁBÓL

MAGYAR ÉRDEMREND LOVAGKERESZT POLGÁRI TAGOZAT

Dr. Bárh János néprajzkutató, történész, muzeológus
Landgráf Katalin textilművész, a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja
Végső Miklós Harangozó Gyula-díjas néptáncművész és -pedagógus

NÉPMŰVÉSZET MESTERE

Dezsőné Borbély Emma debreceni népi szöví
Dobos Rózsa külsőrekecsini hagyományörző énekes-táncos
Dr. Dulai Sándorné szadai népi himző
Glázer Lászlóné Freml Erzsébet nagybörzsőnyi mesemondó
Kacsó József nyárádselyei hagyományörző néptáncos
Minorits Jánosné sárközi viseletkészítő
Németi János balmazújvárosi hagyományörző pásztor, énekes
Pandur Istvánné kalocsai himző, pingáló népművész
Szántó János magyarbecsei hagyományörző népzeneész
Vermes Lajosné palóc népi szöví

MAGYAR ARANY ÉRDEMKERESZT POLGÁRI TAGOZAT

Demarcsek György néptáncpedagógus
Fenyvesi Béla zeneszerző, előadóművész, a Székiálító Együttes alapító tagja
Kocsán László hagyományörző táncos, helytörténeti kutató
Nyitrai Marianna néprajzkutató, népdalénekes

MAGYAR EZÜST ÉRDEMKERESZT POLGÁRI TAGOZAT

Albert Sándor Szilárd hegedűművész, népzeneész
Ament Éva bútorfestő, népi iparművész, az Iharos Népművészeti Egyesület elnöke
Bakonyi István táncpedagógus, koreográfus
Benedek Krisztina néprajzkutató
Berzsenyi László néptáncpedagógus
Busai Norbert Péter néptáncpedagógus
Dériné Érsek Ágnes csipkekészítő
Jakab Attila, a Maros Művészegyüttes prímása
Stock Johanna kulturális szervező
Tálás Ágnes Judit népi gyermekjáték- és néptáncoktató, óvodapedagógus
Toldi István mesemondó, a Népművészet Mestere

MAGYAR BRONZ ÉRDEMKERESZT POLGÁRI TAGOZAT

Bacsó Lilla néptáncművész, a Magyar Állami Népi Együttes táncművésze
Juhász Sándor néptáncművész, a Magyar Nemzeti Táncegyüttes szolista
Kiss Gabriella gyöngyfüző népi iparművész
Kovács Anita táncművész, a Duna Művészegyüttes szolista
Kubinyi Júlia népdalénekes, a Magyar Állami Népi Együttes énekes
Kuzma Péter, a Duna Művészegyüttes táncművésze
Lerch Péter tervezőgrafikus, néptáncművész
Szecső Kovács Zoltán táncművész-koreográfus

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY-DÍJ

iff. Mlinár Pál, a békéscsabai Viharsarok Táncszínház művészeti vezetője

MARTIN GYÖRGY-DÍJ

Juhász Zoltán József népzeneész, az Óbudai Népzeneiskola népzeneitanára
Kiss István fafaragó népi iparművész
Porteleki László „Poros”, a Muzsikás Együttes prímása
Timár Böske táncművész, táncpedagógus

NÉPMŰVÉSZET IFJÚ MESTERE

Fekete Bence táncművész, a Magyar Nemzeti Táncegyüttes táncos szolista
Kupec Zsófia néptáncos
Kusnyárné Deák Zsófia gyöngyfüző
Szén Mátyás kovács
Tóth Luca Réka népzeneész

4. Folkpark – Táncházfesztivál 2024
Orbán Miklós képriportja

5. A Hagyományok Háza a magyar néptáncmozgalomban – II. rész
Varga Sándor

11. Szimon (részlet – II.)
Narine Abgarjan

12. MOLDAVI CSÁNGÓ NÉPMESÉK
Mátyás király bolondja
KÓKA ROZÁLIA SZOROZATA

15. Enyingi gyűjtés – Módos Máté

17. MAGTÁR – Burgyán Attila: Az író
SZÉKI SOÓS JÁNOS ROVATA

18. A Jantedrában történt meg...
Grozdits Károly

22. Tata elment – Kiss Ferenc

23. FOTÓGALÉRIA
Novák Ferenc Tata
Korniss Péter fotográfiái

27. Levél a Magyar Táncművészek Szövetsége Elnökségének
Novák Ferenc Tata

28. Ez volt a dolgunk – Grecsó Krisztián

29. Székely hagyományok – 1.
Simó Ilona

33. Egy néptáncpedagógus története
Göbölös Gábor

34. Beszélgetés Kása Bélával
Nagy Krisztián

38. TALLÓZÓ – Lapaj, a híres dudás – I.
Írta: Mikszáth Kálmán
P. VAS JÁNOS ROVATA

41. ÉTELEK – HAGYOMÁNYOK
Oszmán török hatások
Juhász Katalin

46. Sue Foy angol nyelvű ismertetője

Tisztelt Olvasóink!
A rendszeres táncházak aktuális listáját megtalálják a tanchaz.hu weboldalon.

Címlap: Novák Ferenc (Internationaal Folkloristisch Danstheater, Amsterdam, 1985) – fotó: Korniss Péter

Folkpark – Táncházfesztivál 2024

Budapest Park, 2024. augusztus 15. – Orbán Miklós képriportja

Varga Sándor:

A HAGYOMÁNYOK HÁZA

A MAGYAR NÉPTÁNCMOZGALOMBAN

Szerepek, feladatok, lehetőségek – II. rész

SZÍNPADI TÁNC

A színpadi tánc esetében külön tárgyalom az amatőr és a professzionális néptáncgyűtesek helyzetét, szerepét. Működésüket, támogatásukat, nézőközönségüket (ebből kifolyólag társadalmi hatásukat) tekintve valóban vannak különbségek. Műsoraik minőségét, tánc- és előadási stílusuk változásait figyelve ugyanakkor észlelhető, hogy az elmúlt húsz-harminc évben hasonló tendenciák láthatók mindkét esetben. Ennek a legfontosabb oka az, hogy a néptáncmozgalom meglehetősen zárt világ, a fontosabb szereplők, legyenek azok amatőrök, vagy profik, jól ismerik egymás munkásságát – tanítanak egymás műhelyeiben, zsűrizik egymás előadásait stb. Az új divatokat, az archív filmen rögzített táncanyag értelmezésének irányait tapasztalatom szerint a profik diktálják, és a nagyobb, az elmúlt húsz évben rendszeresen fesztiválnyertes, amatőr együttesek pedig egyértelműen követik ezeket. Természetesen a színpadi néptáncmozgalom annál nagyobb terület, hogy az összes szereplője teljesen egyformán, egysíkúan értelmezné a táncagyományt, de egységesítő irányvonalak mégis érezhetők. A kultúra versenyztetése, médiákban való szerepeltetése – amit a globalizáció természetes velejárójának gondolok – óhatatlanul magával hoz bizonyos szintű homogenizációt (Borbély – Ispán 2019: 17). Az ezzel kapcsolatos, alábbi problémafelvetéseim egy része a sokszínűség védelmében és az uniformizálódás elkerülése érdekében született.

Talán nem köztudomású, de a XX. század közepétől Martin György és közvetlen munkatársai a táncmozgalom elindítása mellett a néptánc színpadi megjelenítésén is szerettek volna változtatni.¹⁸ A korábbi, erőteljes politikai befolyás alatt lévő, szovjet mintára működő, extrovertált színpadi néptáncművészet célja egyrészt propagandisztikus volt, hiszen az operetthez hasonló, revü-szerű megjelenésével azt sugallta, hogy a folklór művelői boldogok, következőképp a „néppel minden rendben van”.¹⁹ Másrészt a mojszejevi színpadi stílus előírásai szerint uniformizált mozgás-

kultúra a hatalom által megkívánt viselkedésmintát is hivatott volt sugallni, így volt képes a politikai célok érdekében mozgósítani.²⁰ Ez része volt a „szocialista nemzeti tömegkultúra” kialakításának (Hofer 1989: 71), amelynek eredményét Hofer a következőképpen summázta: „Annak az igénynek a jegyében, hogy a népi legyen rögtön népszerű, értsd: szórakoztató, kedélyes, lágy, alakult a politikai megmozdulások, gyűlések programjában is beiktatott néptánc, népzene repertoár, amit 1951-ben már mintegy háromezer együttes adott elő az országban. Kossuth-díj és más kitüntetések emeltek ki a késői népművészetnek (...) mestereit (...) akik kétségtelen tehetségükkel, invenciójukkal saját stílusukat a két háború közt a középosztályból kapott megrendelések kielégítése közben alakították ki” (Hofer 1989: 71).²¹ Ezt hagyományőrzési módot nevezte Vitányi Iván „lágynak” (Vitányi 1981: 15). Ezzel szemben fogalmazódott meg Martin Györgyék (korábban a zene területén Bartók és Kodály) által képviselt „kemény” hagyományőrzés (Vitányi 1981: 15), ami a zene- illetve táncfolklorisztikai kutatások eredményeire alapozva, formahű (értsd: az adatközlőktől közvetlenül ellesett, vagy filmekben rögzített mozdulatvilág pontos másolásán alapuló) interpretálása volt (Varga 2018: 79).²² Martin visszaemlékezése szerint a táncmozgalom volt, amely később a színpadi néptáncmozgalomra is hatott és a „hiteles néptánc felé” fordította a koreográfusokat, pl. Timár Sándort (Szász 1981: 45). A formahű, „kemény” hagyományőrzés az 1970-es évek végétől kezdve egyre nagyobb teret hódított, főleg a Magyar Állami Népi Együttes és a nagy amatőr városi néptáncgyűtesek művészeti, pedagógiai programjaiban.²³ Ugyanakkor a legtöbb falusi táncsoport a táncos és zenei hagyományanyagot a hetvenes évek előtti, „lágynak” megközelítéssel dolgozta fel (Varga 2020: 176). Mindezekkel kapcsolatban fontos megfigyelni, hogy az alulról származó igények miképpen találkoznak (találkoztak) a felülről, esetenként a politika irányából érkező megrendelésekkel, vagy megrendeléseként is értelmezhető támogatással (Varga 2020: 176–177). A falvakban a XIX. század második felében már kialakuló „operettes”, „lágynak” hagyományőrzés például leginkább reprezentációs (ritkább esetben művészi) folklorizmusként értelmezhető változásfolyamatokat indított el. Ennek során az elmúlt több mint száz év alatt sok polgári világban, illetve modernitásban megszületett kulturális elem (műcsárdás, keringő, magyarnóta stb.) került be a falusi populáris kultúrába, és ott a XX. század folyamán a helyi identitás fontos részévé vált (Bíró 1987: 47). Ezek használatát a tudományos és a művészi folklorizmus kategóriáikhoz közel álló, Bartók, Kodály és Martin tudományos munkásságával megtámogatott „kemény”, formahű hagyományőrzés az 1970-es évektől egyre erősebben kritizálta.²⁴ Ugyanakkor a jelzett időszakban ezeket az „operettes” jelenségeket sok településen már tradicionálisként értelmezték, sajátként kezelték, szemben a „kemény” hagyományőrzés által „autentikus”-ként kezelt hagyományelemekkel (Varga 2020: 177). A két fajta felfogás, sőt esetlegesen a táncsoportokon kívül is ideig-óráig bűvópatak-ként létező, „organikus” táncagyomány párhuzamosan élt tovább több olyan településen, ahol az intézményes hagyományőrzés már a második világháború előtt elkezdődött (Hosszúhetény, Szany, Ka-

puvár, Végvár stb.)²⁵ A folklorizmus különböző megjelenési formái, a tudományos, a reprezentációs, a mindennapi és a művészi már a XX. század elejétől jelen voltak a Kárpát-medencei falvakban, és itt egymásra hatást gyakorolva léteztek.²⁶ Az utóbbi évtized néhány kutatása rámutatott arra, hogy a négy folklorizmus-területet egyaránt érintő a „lágý” és a „kemény” szembenállás sok esetben generációs konfliktusba ágyazódva, komoly súrlódást eredményezett az említett településeken (Varga 2020: 177–178).²⁷ A fent említett településeken folyt kutatások során az is érzékelhető volt, hogy éles véleménykülönbségek miatt a települések belső szociális és kulturális kohéziója, összetartása gyengült, következképp a helyi társadalmak egyre nehezebben bírtak ellenállni a külső: a politika, illetve a tömegmédia irányából érkező kulturális nyomásnak (Varga 2020: 178). Úgy vélem, hogy erre a közművelődésben dolgozó szakembereknek különösképpen figyelni kell, mert ezt a közönségeket negatívan érintő hatást politikai akaratképzés popularizálódása, illetve ehhez kapcsolódóan (de akár ettől függetlenül is) a tömegkommunikációs eszközök egyre finomabb, és hatásosabb működése is erősítik.²⁸

Tisztaban kell lennünk azzal, hogy a folklorizációk manipulálása mindenfajta hagyományörző mozgalom sajátja is egyben, hiszen az esztétikai hatás, a pedagógiai cél érdekében maguk „a hagyományörzők” is új kontextusba helyezik a folklorizációkat. Ennek következtében azok funkciói, jelentései, és formái is megváltoznak a korábbiakhoz képest, alkalmazkodva az új környezethez, elvárásokhoz (Varga 2020: 179). A végvári, a kapuvári és a hosszúhetényi folklorizmussal kapcsolatos vizsgálatok egyértelműen mutatják, hogy a „kemény”, formahű hagyományörzéssel kapcsolatban sokszor hangoztatott „autentikus néptánc” és „tisza forrás” kifejezések mögött – a korábbi „lágý” irányzathoz hasonlóan – szintén konstruált hagyomány áll (Varga 2020: 179). A táncoktatók az archív táncfilmekben látható motívumokat, motívumsorokat másolva a lehető legpontosabban másolva próbálnak rekonstruálni egy múltbeli mozgáskultúrát, melynek a lényegi sajátossága a folyamatos változás volt. Az ellentmondás abban rejlik, hogy a magyar táncfolklorisztikában és néptáncmozgalomban uralkodó kánon által elvárt rekonstrukciós elv (a másolás) alkalmazása statikus állapotú, kimerevített képek újratermelését eredményezi (Varga 2020: 179).²⁹ A formahű másoláson alapuló előadás, amire a táncoktatók sok esetben empátiát nélkülöző tekintélyelvű viselkedésükkel veszik rá a tanulókat, rendkívüli módon megköti a kreativitást, és bár a „kemény” hagyományörzés merev kategóriáinak megfelel, közép- és hosszútávon letöri a tanulók érdeklődését, lelkesedését.³⁰ A Hagymányok Háza továbbképzéseinek központi szerepet kell játszania a beleérzésről szóló pedagógiai és szociálpszichológiai megközelítéseknek,³¹ a posztmodern kor társadalmi problémáira válaszolni tudó neveléstudomány eredményeinek felhasználásával (Maróti 2008). Fontos lenne, ha egy olyan tanulási folyamat indulna meg, ami bár a mozdulatok analógiás követésére épül, mégis továbbmegy ennél: értelmező, elemző, absztraháló munkával kapcsolódhatnának az adott tárgykör (táncstílus, táncdialektus stb.) ismeretanyagához. Ebben az esetben maga a „müggonddal alkotó ember”³² résztvevő megismerése biztosítaná a változást, ami mint autonóm folyamat, az egyik fő jellegzetessége volt a népi kultúrának.

További probléma, hogy a ránk maradt archív táncfelvételeket a kutatók sok esetben hiányosan adatolták. A dokumentáció az éppen érvényben lévő táncfolklorisztikai megközelítésekkel ugyan összhangban van, de táncok gyakorlati használata során felmerülő, elsősorban funkcionális kérdésekre nem adott választ.³³ A gyűjtési kontextus ismeretének hiánya a kutatót és a táncost is gyakran félrevezeti, akik így a paraszti múlt egyfajta, egyoldalúan pozitív gondolt, problémamentes mitológiáját teremtik meg újra és újra.

A megtanult kulturális jelenségek új jelentésmezőkbe (néptáncpróba, színpadi előadás, táncstúdió stb.) helyezve új funkciókat, értelmet nyernek, ezekről azonban a néptáncmozgalom igyekszik nem tudomást venni, talán attól félve, hogy így gyengülne a hitelesség, az autentikusság víziójával megtámogatott önképe. Jelen írás keretei nem engedik meg, hogy részletesen elmerüljünk a folklorisztikában, illetve a kulturális antropológiában már több mint húsz éve tartó autentikusság-diskurzus részleteiben.³⁴ Annyit azonban elmondhatunk, hogy a közbeszédben és a hagyományörző mozgalmakban az autentikus („eredeti”) kifejezést általában pozitív jelzőként használjuk, és a legtöbbször az állandóság, az állandó jó minőség képzele kapcsolódik hozzá.³⁵ A probléma ezzel az, hogy a történelemben semmi sem állandó, változatlan, a folklor sem volt az soha.³⁶ A szüklátóköri nacionalista³⁷ gondolkodás ugyanakkor sok esetben a „történelem homályába vesző”, statikus autentikusság koncepcióját hívja segítségül, amikor igazolni akarja történeti értelemben felkent szerepét, originalitását, egyediségét.³⁸ Martin György pontosan ez ellenében fogalmazta meg az alábbi mondatait: „Kelet-Európa népei még nem tudják magukról, hogy sajátos nemzeti táncművészetük mennyire közös gyökerekből táplálkozik s mennyire azonos módon zajlott le az egyedinek tartott és igen messziről, a homályos történeti múltból eredeztetett táncművészetük, sajátosan egyedinek és egyszerűnek vélt nemzeti táncok kialakítása. A ténylegesen meglévő különbségeket az illető népek paraszttánc-kultúrája kisebb-nagyobb területeinek eltérő fejlődése, fáziseltolódása hozta létre. Lényegében tehát az elkésett fejlődésből adódó különbségeket az öntudatosodó nemzeti elit réteg domborította ki, ideologizálta és stilizálta politikai törekvéseinek megfelelően. E politikai és kulturális törekvéseknek végső célja a nemzeti függetlenség megteremtése, s ennek a független nemzeti közösségnek sajátos, kulturális különállóságra való alapozása. A különálló nemzeti kultúra hangsúlyozása indokolt mindaddig, amíg a nemzeti függetlenség meg nem valósult, a vágy be nem teljesedett. A nemzeti függetlenségi törekvések azonban nagyrészt már elérték céljukat, ezért ma már felnőttként kellene visszatekintnünk e nemzeti kultúrák kialakításának lelkes ifjúkorára. A történeti mítoszok továbbápolása helyett a tudománynak az igazságot kell feltárnia a helyes nemzeti önismeret érdekében” (Martin 1984: 360). A színpadi hagyományörző tevékenységünket vizsgálva azt látjuk, hogy a tánc extrovertált, bemutató jellegét erősítve, olyan esztétikai jellemzőket, identitásjelzőket kölcsönzünk neki, amelyek korábban nem voltak rá jellemzők. Mindezekkel párhuzamosan sok esetben a paraszti táncokat a lokalitás szintjéről nemzeti szintre helyezük át, lehetőséget nyújtva arra, hogy a politikai propagandák eszköztárában is helyet kaphassanak (Varga 2020: 179).³⁹ Tudtommal a táncoktatás nem vizsgálja a színpadi néptánc változó stílusjegyeit, a lassan teljesen elhaló néptánckritika részéről sem nagyon látunk erre vonatkozó reflexiókat. Hagymányörző mozgalmaink néprajzi, antropológiai és szociológiai vizsgálata gyerekcipőben jár,⁴⁰ így aztán nem csodálkozhatunk azon, hogy a táncfolklorisztikai eredmények közül esztétikai alapon válogató néptáncpedagógia és néptáncművészet segítség nélkül maradt az ilyen jellegű kérdések megvitatásában. A viták fórumai mára sajnos beszűkültek, informálissá váltak: ebben a környezetben a kritika minőségét semmi nem szavatolja, a súlyát pedig nem a kritikus széles körű műveltsége, elmélyült szaktudása adja, hanem a néptáncmozgalomban, néha a kultúrpolitikában elfoglalt pillanatnyi pozíciója.⁴¹ A helyzet a múlt felé fordul, formahű hagyományörzés, és a jövőbe tekintő hagyományfeldolgozás szempontjából egyaránt kontraproduktív. A Hagymányok Háza egyik legfontosabb feladatának azt tartom, hogy az itt említett fórumot kiszélesítse, a szakmailag megalapozott szóbeli és írásbeli véleménynyilvánításnak szabad teret adjon, egyszó-

val a tudomány, a művészet és a gyakorlat szereplőinek találkozásait szorgalmazva támogassa a néptánckritikát, szorgalmazza a tudományos ismeretterjesztést. Ezzel kapcsolatban segíteni kell a népművészeti mozgalmak működését, dinamikáját vizsgáló kutatásokat, illetve az ezeknek alapul szolgáló dokumentációt, archiválást.

Miért fontos a kritika? Martin György több helyütt is ír a néptánc művészi értékeiről (*Martin 1980; 1985: 70–71; 1995: 6–7*), de sajnos sem ő, sem munkatársai, sem pedig utódai nem dolgoztak ki tudományos programot a néptánc esztétikai megközelítésére. Ez is az oka annak, hogy a mezőiségi sűrű legényesekről írt kis könyvében (*Martin 1985*) megfogalmazott gondolatok olyan problémákat jeleznek, amelyek máig megoldásra várnak. Martin a jelzett kötet végén arról ír, hogy a különféle földrajzi dialektushoz tartozó, más-más történeti rétegben gyökerező táncformák mindegyike „külön művészi világot” jelent (*Martin 1985: 71*), ezért interpretációjuk „nagyfokú, komoly elmélyültséget, belső azonosulást, és átélést igényel” (*Martin 1985: 71*). A szerző szembe állítja ezzel a néptáncmozgalomban terjedő gyakorlatot, amelynek „mohó, nem ritkán ma már üzleti céloktól is sarkallt, sikerhajhászó becsvágya néhány hét, hónap alatt akarja könnyen, gyorsan, mindenkiket megelőzve előadni” (*Martin 1985: 71*) azt, amit az adatközlők szinte egy élet kemény munkájával sajátítottak el (*Martin 1985: 70–71*).⁴²

Kidolgozott tudományos program híján, a népművészet esztétikai üzenetéről általánosságban jelen pillanatban csak Andrásfalvy Bertalan gondolataihoz tudok kapcsolódni. A legszebb népművészeti formákat vizsgálva látjuk, hogy magas fokú esztétikájukkal elsősorban nem materiális értéket, hanem érzelmi és szellemi minőséget képviselnek: az arisztotelészi katarzis élményével, emberi érzelmeinket megszólítva segítenek felülemelkedni gondokon és fájdalmakon (*Andrásfalvy 1980: 78*). Hozzáteszem: ideológiákat és előítéleteket bontanak le – így aztán összekötnek, és nem elválasztanak. Falusi kisközösségekben a népművészet másik értékét az adta, hogy művelői közösségekben gyakorolhattak olyan önkifejezési módokat, melyekhez a csoport összes tagja, így például az idősek és a fiatalok, nők és férfiak stb. egyaránt pozitívan viszonyulnak. Ezáltal a lokális társadalmat megszilárdító, generációkon keresztül átívelő szoros érzelmi kötöttségek alakulhatnak ki (*Varga 2020: 180*).⁴³

A Hagyományok Házának fontos szerepet kellene játszani abban, hogy a színpadi néptánc képviselőit továbbképzéseken, különböző fórumokon direkt, vagy indirekt formában elérjék a kritikus hangok, hogy a kritikusok és a táncosok olyan platformot találjanak, ahol kommunikálni tudnak egymással. Úgy vélem, hogy az egymással szakmai párbeszédet folytató, felkészült emberek építő kritikáira odafigyelő táncos, zenész szakemberek a jelenleginél sokkal empatikusabban és óvatosabban állnának hozzá a népi kultúra versenyztetésének kérdéséhez. Ezt a magyar néptáncmozgalom neuralgikus pontjának tartom. Nehezen beszélhetünk a közösségépítés szolgálatába állított hagyományörzéstől ott, ahol embereket (köztük gyerekeket is) azért és úgy tanítunk meg táncolni, zenélni, hogy jobbak, gyorsabbak, erősebbek, szebbek stb. legyenek mint a másik, amikor olyan versenyhelyzetekbe kényszerítjük őket, amelyeknek szabályai mind a mai napig tisztázatlanok. A nem létező szabályrendszer helyett a sokszor kényszerhelyzetbe kerülő zsűri általában szakmai kánonként elfogadott közhelyekhez menekül (autentikusság, a színpad törvényei stb.), miközben megpróbálja összemérni például egy moldvai körtánc színpadi megjelenítését egy, a magyar nyelvterület másik végéből származó rábaközi ugrós színpadi reprodukciójával. Ezekben a helyzetekben nagy eséllyel sérül a közösségi identitás, az egyéni psziché (főleg gyerekek esetében), a hagyományos kultúra pedig az uniformizálódás irányába indul el. Megoldási javaslatom jelen pillanatban nincs, de a problémáról

sürgősen széles körű, az egész magyar néptánc- és népzenei mozgalmat bevonó társadalmi vitát, jó megoldási javaslatokat feldobó ötlebtörzést kell indítani. Ennek koordinálására a Hagyományok Házát a látom a legmegfelelőbb intézménynek..

*

VÉGSZÓ HELYETT

A fentebb megfogalmazottak csupán személyes (tehát erősen szubjektív) tapasztalatokon, illetve egy nem túl mély kutatáson alapuló ajánlások. A Hagyományok Háza szakmai arculatának, programjainak kialakításának megtervezéséhez elsősorban azt kell több oldalról megvizsgálni, hogy milyen hatások érik a magyar néptánc turisztikai, színpadi, illetve a táncházas területeit. Ezek megismeréséhez szükséges, hogy a Hagyományok Háza csatlakozzon az antropológiai fordulathoz: kutatóintézetek, egyetemek bevonásával kutatnia kell a hagyományörző mozgalmak „folklorjának” és szociológiájának történetét és a jelenét is – vagy legalább is segítenie kell az ilyen jellegű kutatásokat. Csak így ismerhetjük meg pontosan azokat a kulturális területeket, ahol ma hagyományelemek léteznek. Bármiféle fejlesztés, művészeti és pedagógiai program kialakítása csak a hagyományörzés helyzetének, a „célközösségnek” pontos ismerete alapján képzelhető el. Rendkívül nagy az elmaradásunk ezen a téren: a táncházmozgalomról született tanulmányok az émi-kus tapasztalatainkkal együttesen sem biztosítanak átfogó ismeretet erről a nagyhatású és sok embert érintő kulturális és társadalmi jelenségcsoportról. Nagyon keveset tudunk például az utóbbi évtizedekben kialakuló folk-kocsmák, klubok működéséről, résztvevőiről, ezek értékpreferenciáiról, habitusairól,⁴⁴ szokásairól. Ugyanez igaz a néptáncos szülőkből alakuló tánc csoportokra, a falusi hagyományörzőkre, a népzenei és néptáncmozgalommal sok szálon összefonódó populáris zenei és táncegyüttesekre, és még folytatnánk a sort.

Összefoglalva, úgy gondolom, hogy a Hagyományok Házának a hazai (sőt az európai) kulturális palettára úgy kell fellépnie, hogy magas színvonalhoz ragaszkodva, alternatívát, választási lehetőséget biztosítson a mára nagyon sokszínűvé vált és rendkívül változó minőséget mutató populáris kulturális jelenségek mellett. A magas művészi-kulturális színvonal és a társadalmi-szellemi morál kulcsa azonban a nyitottság: új eszmék, gondolatok befogadása nem csak a folyamatos megújulást kényszeríti ki belőlünk, hanem olyan tükröt is állít elénk, amiben saját hibáinkat is megláthatjuk. A folyamatos és őszinte kommunikáció, visszacsatolási lehetőségek működtethetik azt a „kohót”, ahol a hosszútávon is működő, élhető eszmék, gyakorlatok születnek meg. A selejt pedig magától eltűnik, anélkül, hogy ezt az eltűnést a szűklátókörű politikai akarat, jól-rosszul összetakolt kulturális testületek, illetve azoknak csak rövidtávon gondolkodni képes farizeusai erőszakolnák ki.

*

Köszönöm Antal Áron, Apjok Vivien, Babinecz Sándor, Barta Csilla, Both József, Both Miklós, Csókási Csaba, Czina Ferenc, Fitos Dezső, Fügedi János, Galát Péter, Halmos Attila, Havasréti Pál, Héra Éva, Horváth-May Dániel, Jagudits Balázs, Juhász Zsolt, Kocsis Enikő, Koncz Gergely, Könczei Csilla, Könczei Csongor, Kurucz Réka, Mihálovics Ferenc, Molnár Péter, Molnár Zsolt, Nagy Gábor, Németh Ildikó, Nyitrai Mariann, Patyi Zoltán, Pál-Kovács Dóra, Pál-Kovács Sándor, Pattantyús Gergely, Putz Katalin, Simoncsics Pál, Szabó Bálint, Szabó Szilárd, Székely Anna, Szőnyi Vivien, Takács Gergely, Tóth-Knapecz Kata és Zsigmond József meglátásait, segítő gondolatait. Írásomat a 2023-ban elhunyt Radák János barátom áldott emlékének ajánlom. Az itt megfogalmazott alapgondolatok közül nem egy a múltbéli beszélgetéseink során formálódott.

(Jegyzet és felhasznált irodalom megtalálható a következő oldalon)

18 Martin egyik visszaemlékezésében leírja, hogy 1958-tól 1964-ig folyamatosan oktatta a hazai koreográfusokat (Szász 1981: 42–43). Ehhez kapcsolódóan fontosnak érzem az ugyanitt megjelölt mondatait: „Én már [az 1970-es éveknél – Varga Sándor betoldása] korábban bizonyos mértékig elszigetelődtem a néptáncmozgalomtól. A szolnoki versenyek megindulása óta fokozatosan az a vélemény alakult ki bennem, hogy akkor fog újra igazán érdekelni, amikor a néptánc, népművészet iránti őszinte, önzetlen érdeklődést tapasztalom. Először a népművészet alapos megismerése legyen a cél, és aztán magától jön az, hogy mire használom, mit akarok veled mondani. (...) Akiben nem a teljes intenzív megismerés igénye él, annak a törekvéseiben, céljaiban is kételkedem” (Szász 1981: 45).

19 A kelet-európai professzionális néptánc csoportok munkásságát jól ismerő koreográfus és antropológus Anthony Shay az említett csoportok művészi munkájának elismerése mellett kitér arra is, hogy munkásságuk nem egyszer az őket fenntartó politikai formáció, többször a többségi társadalom etnikai, vallási és más társadalmi nézeteit tükrözve, sok esetben nacionalista, sovíniszta politikai ideák reprezentálói (Shay 1999: 51–52, 2-es lábjegyzet).

20 Anca Giurchescu szerint a romániai kommunista rendszer a színpadi néptánc esztétikai hatásait arra használta, hogy az ideológiájának megfelelő üzenetek eljussanak a nézőkhöz (Giurchescu 2001: 114).

21 A szovjet kultúrpolitika kelet-európai népzenei és néptánc folklorizmusra gyakorolt hatását nagyon jól mutatja be Anthony Shay munkája (Shay 1999). Csak egy párhuzam: Bulgáriának az 1980-as években tizenhét (!) professzionális népi kórusa és néptánc csoportja volt (Ilieva 1994: 35).

22 „1956 megrázkódtatásával és a meginduló reformfolyamatokkal ez a népi kultúrákép ismét díszkreditálódott. Az ezzel a tetszetőségre törekvő »lágú« népművészet képpel szemben a »kemény« népművészeti örökség, az archaikus közösségi-rituális dallam- és táncanyag az ellenzékeség, a »külön gondolkodás« nemzeti színezetét kapta” (Hofer 1989: 71).

23 Kardos D. László a magyarországi színpadi folklorizmus történeti korszakait tárgyalva az 1970-es évektől kezdődő korszak egyik jellemzőjeként a „néptánc reneszánszát” (Kardos 1987: 65), és ezzel kapcsolatban Timár Sándor munkásságát említi, kiemelve, hogy annak hátterében a néptánc kutatás eredményei állnak (Kardos 1987: 66).

24 Ezek a kritikák nemcsak a népművészeti mozgalmak versenyein fogalmazódtak meg, de a néprajzi kánonba is bekerültek, lásd például Andrásfalvy tanulmányát a népművészet helyes szemléletéről (Andrásfalvy 1985).

25 Hasonlóan ahhoz, amiről Shay írt 1999-es tanulmányában (Shay 1999).

26 A tudományos, a reprezentációs, a mindennapi és a művészi folklorizmus meghatározását lásd: Bíró 1987: 33–47.

27 A Temes megyei Végvárral kapcsolatban írtam 2018-ban: „A magyarországi táncművelés »kemény« hagyományörzés, »autentikusságot« kereső (illetve megkérdőjelező) szemlélet többször ütközött a korábbi hagyományörző tevékenységeket előnybe helyező gyakorlattal. Ez személyi problémákban is kulminálódott, hiszen a kritika a régi táncoktatók (...) működését is ellehetetlenítette, amit a hozzájuk közel állók (...) természetesen helytelenítettek. A korábbi, »operettes« műsorokon edződött, idősebb végváriaknak sem tetszett igazán a néptánc új megfogalmazása – lévén az általuk ismert, művelt és szeretett populáris tánc- és zenei kultúra sokkal közelebb állt a korábbi korszak előadásmódjához. Ez viták forrása lett, és (...) társadalmi feszültséget okozott a faluban, ami a mai napig kitapintható” (Varga 2018: 89).

28 A hagyományörző mozgalmak, legyen szó azok »lágú« vagy »kemény« változatairól, soha nem voltak, és ma sem függetlenek az aktuálpolitikai helyzetűtől (Varga 176–177). Erre mutatott rá Anca Giurchescu is egy 2001-es írásában: „A folklor és a folklorizmus két egyidejű kommunikációs rendszerként létezhet, amelyek kölcsönösen befolyásolják egymást. A fő különbség a folklor és a folklorizmus között abban rejlik, hogy a folklor ellenőrizhetetlen folyamat, míg a folklorizmus a folklor szigorúan irányított szelektációjából és átalakításából fakad. Ezért a folklorizmust a kultúrpolitika az oktatás és a társadalmi változások fontos eszközeként használta és használja ma is” (a fordítás tőlem). (Giurchescu 2001: 117).

29 A másolásközpontú irányzat korlátait mutatja egy, a néptáncszínpadon a 2000-es évektől erősödő folyamat. Az archivált mozgásanyag könnyen tanulható formáihoz (és nem a mozgásanyag elmélyült ismeretén alapuló alkotóelvek megismeréséhez) való ragaszkodás annyira szélsőségesé vált, hogy már nem csak mozdulatsorokat, hanem egyes adatközlők egyéni gesztusait, manírjait másolják a profi táncosok, és azt sokszor groteszkké torzítva adják elő. Ez a megközelítés lassan követendő mintává válik a néptáncmozgalomban (Varga 2018: 87, 199-es lábjegyzet).

30 Ezt a megközelítést a neveléstudomány egyes képviselői „az elnyomás pedagógiájának” nevezik (Maróti 2008: 9).

31 Buda Béla, a beleérző megértésről szóló kiváló könyvében rámutat arra, hogy: „Az empátiára különösen szükség van olyan oktatási területeken, ahol (...) mozgásokat, cselekvési készségeket, esetleg művészi tevékenységet kell elsajátítani. Itt a logikai rend és a tudatosítható ismeret jelentősége elhalványul, a szóbeli instrukciók általában nem mindig elegendők és érthetőek ahhoz, hogy azokat zavar nélkül teljesíteni lehessen. Ilyenkor csak a beleélés segítségével lehet megérteni, hogy mi nehezíti valamilyen mozgás végrehajtását (...), miért tér el a cselekvés a kívánttól. Sportedzők, táncinatók, művészeti oktatók, színészeket, énekeseket képző szakemberek (...) állnak ilyen feladatok előtt. A tapasztalatok szerint ritkán próbálják meg a saját fantáziájukban lejátszani tanítványaik viselkedését, hogy abból megérthessék, mi is zajlik bennük, inkább csak korrekcióval visszajelentéssel próbálják elérni, hogy a mozgás, a cselekvés közeledjen a kívánthoz. Nemegyszer pedig (...) a beleélésnek egészen addig el kell mennie, hogy a tanárnak magában utánoznia kell tanítványai viselkedését, hogy azután megérthesse, mi nehezíti a megfelelő tevékenységet, min kell célzottan változtatni a siker érdekében. Balettban, sportmozgásban gyakran az utánzásig menő beleélés tisztázhatja egy izomcsoport gyengeségét vagy egy beidegzés bizonytalanságát. Ha ez kiderül, akkor a mozgást fel lehet bontani elemeire, és a nehézséget okozó részletet lehet gyakoroltatni. Az empátia révén olyan nehézségekben lehet segítséget nyújtani, amelyet a mozgást végrehajtó maga sem érez, és így nem tudatosíthat, és amelyen esetleg az audiovizuális visszajelentés (például képmagnó-visszajelentés) is csak körülményesen változtathat” (Buda 2006: 215–216).

32 „A demokrácia ugyanis a műgonddal alkotó ember szemléletének győzelmét jelenti a hódító és birtokló ember szemléletével szemben, s leglényegesebb tanítása az, hogy egy nemzet mélységben és magasságban a többszörösére növekedhet annak, amennyit akár a legnagyobb erőfeszítéssel is a többi nemzetek rovására növekedni képes” (Bibó 1986: 232). Bibó István demokráciára vonatkozó gondolatait nemcsak politikai, de kulturális közege is érvényesnek tartom.

33 A magyar táncfolklorisztikában éppen a napjainkban erősödik meg a kutatástörténetnek az az ága, amelyik a XX. századi gyűjtések kritikai értékelésével kontextualizálásával foglalkozik (lásd például Keresztény 2022). A gyűjtések során nyert adatok kontextusba helyezése és értékelése rendkívül komoly feladat, ami nélkül elképzelhetetlen például a BTK Zenetudományi Intézet Néptáncarchívumában őrzött információk modern kutatásokba történő beemelése.

34 Az autentikusság-vita egyik alapműve Regina Bendix 1997-es köteté, amiben a szerző leírja, hogy a gyorsan változó modernitás egy folyamatos veszteségérzést kelt az emberben, következképp szokássá vált fenntartani egy érintetlen, örök, de mégis veszélyeztetett kulturális esszenciába vetett hitet (Bendix 1997: hátsó borítósöveg). Annyit érdemes hozzátenni, hogy ez egy teljesen természetes védekezési mechanizmusként is értelmezhető, ugyanakkor látni kell, hogy ez a jelenség világszerte táplálja a kulturális nacionalizmust. Az ICTM Néptánckutató Csoportja 2002-ben reflektált az autentikusság-kérdésre (Felföldi – Buckland szerk. 2002). A magyar néptáncmozgalom autentikusság-képzeteiről Székely Anna írt tanulmányt (Székely 2015).

35 A kifejezéshez kapcsolódó pozitív képzettársítások miatt reklámokban is gyakran találkozunk ezzel a kifejezéssel (https://www.etsy.com/market/authentic_farmer).

36 Fejős Zoltán Magyarországot folklor nagyhatalomnak tartja, ahol különösen élesen vetődik fel az autentikusság kérdése. Ez sokszor anakronisztikus, hiszen a turisták és a népművészek találkozásai során eleve egy új, a hagyományostól eltérő helyzet alakul ki (Fejős 1992: 338, 343). Ebből a szempontból fontos a táncházak, táncmulatságok által biztosított turisztikai lehetőség, ahol a vendégek aktív résztvevőivé, alkotóivá válhatnak az eseményeknek. Mindez, szemben a nagyiparszerű tömegturizmussal, egyenrangú felek kulturális találkozásának, az egymástól való tanulásnak ad lehetőséget (Fejős 1992: 344).

37 Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a magyar nyelvben a nemzeti és a nacionalista kifejezések közötti árnyalatnyinak tűnő, de fontos különbség van.

38 E szemlélet terjedését mutatja az alternatív világgépeket, különböző összeesküvés-elméleteket és eredetmítoszokat támogató áltudományos megközelítések kultúrpolitikai támogatásának megerősödése.

39 Klaniczay Gábor idézem: „... azt az értelmiségi naivitást, amely egy-egy ilyen újonnan felfedezett »népi kultúrával« vagy »szubkultúrával« azonosulva rögzest megoáltó célokkal lép fel, ezt a naivitást a mai pillanatban nem lehet elfogadni. Pontosabban: nehezen lehet elhinni, hogy valaki pusztán romantikus naivitásból teszi, és nem hűvös üzleti vagy politikai számításból” (Klaniczay 1993: 119).

40 Jelzi ezt például az, hogy Mary N. Taylornak a magyar néptáncmozgalom/tánccházmozgalom és a populizmus kapcsolatát vizsgáló, több szempontból tabudöntőgető könyvére (Taylor 2021) eddig csupán a Fordulat (Szarvas 2022) és MÉRCE (Kőszeghy 2023) folyóiratok hasábjain olvasható reflexió. Tudtommal a magyar táncfolklorisztika, táncantropológia írásban még egyáltalán nem reagált a könyvben felvetett problémákra.

41 2006-ban figyelemmel kísértem egy online felületeken lefolyt vitát, melynek során az egyik vezető profi néptáncgyűttesünk műsorának művészi tartalmát negatív kritikával illető írás nyilvánosságát a táncgyűttes menedzsmentje fel akarta függesztetni. A szóban forgó online felület azóta megszűnt.

42 Itt sem érdemes végtelenen elitista álláspontot elfoglalni, hiszen alkotáslélektani szempontból az elsajátítás folyamata, a próbálkozások során létrejövő változatok is fontosak és érdekesek, nem csak a végsőkéig kiérlelt formák. A tánc- és zenefolklor gyakorlása során létrejövő új „variánsok” elfogadása, empátiás értékelése sikerélményekhez juttatja a tanulót. Buda Béla, a szociálpszichológiában is jártas kutató két gondolata alátámasztja ezt: „...a spontán empátiás tanári (...) személyiség nem rendel mindent alá az oktatási feladatnak, és nem szűkíti le igényeit a rendre és konvencionális viselkedésre.” (Buda 2006: 208–209). „Bár valamennyi tantárgy végső soron tudományból, vagy tudományosan megalapozott társadalmi gyakorlatból származik [ez vonatkozatható a néptáncmozgalomra is – betoldás Varga Sándortól], és az értelmi megismerés terméke – tehát a ráció, a logika érvényesül benne –, a tanulás során ez nem bontakozik még ki teljesen” (Buda 2006: 214).

43 Bartók Béla, Kodály Zoltán és Martin György munkásságában ennek az esztétikai minőségnek is jelképe a sokat emlegetett „tisza forrás” kifejezés, így azt nemcsak a „változatlan múlt” felértékelésének a szimbólumaként lehet értelmezni. A múltból átmentett, kimerevített hagyományok formahű interpretálása mellett változásokra, folyamatos fejlődésre, innovatív hagyományápolásra is szükségünk van. Minden esetben elvárta a magas minőség, aminek előfeltétele és egyben biztosítéka pedig a nyílt kommunikáció és az őszinte, tárgyilagos kritika.

44 Sík Domonkos definíciója szerint: „A habitus mindenekelőtt cselekvési képességek (diszpozíciók), és jelentések (elvek) összessége. E képességek és jelentések a cselekvéseket a konkrét cselekvéshelyzeteken átívelően, általános szinten szervezik. Vagyis ugyanaz a habitus, a legkülönbözőbb cselekvéshelyzeteket hasonló elvek mentén szervezi (Sík 2011: 130). A különböző társadalmi csoportok szerveződési elvei ezen tanult cselekvésmódokon, ideákon keresztül lehet megismerni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ANDRÁSFALVY Bertalan

1985 „A népművészet helyes szemlélete.” Régi és új formák, szerkesztette ZELNIK József, Budapest: Magyar Helikon, 9–19.

BIBÓ István

1986 „A kelet-európai kisállamok nyomorúsága.” Válogatott tanulmányok, 2. kötet, Budapest: Magvető Könyvkiadó, 186–265.

BÍRÓ Zoltán

1987 „Egy új szempont esélyei.” Néphagyományok új környezetben: Tanulmányok a folklorizmus köréből, szerkesztette BÍRÓ Zoltán – GAGYI József – PÉNTÉK János, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó. 26–48.

BORBÉLY Sándor – ISPÁN Ágota Lídia

2019 „Örökség, globalizáció és lokalitás.” Ethno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XXXVI, szerkesztette MAGYAR Zoltán, Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 9–24.

BUDA Béla

2006 Empátia: A beleélés lélektana. Folyamatok, alkalmazás, új szempontok. Budapest: Urbis Könyvkiadó.

FEJŐS Zoltán

1992 „Folklor és turizmus: Jegyzet a kultúráközi kommunikáció egy lehetőségéről.” Közéltetések: Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hoffer Tamás 60. születésnapjára, szerkesztette MOHAY Tamás, Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék, 337–346.

GIURCHESCU, Anca

2001 „The Power of Dance and Its Social and Political Uses.” Yearbook for Traditional Music, 33. szám, 109–121.

HOFER Tamás

1989 „Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok – adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben.” Janus 6. évf., 1. szám, 59–74.

ILIEVA, Anna

1994 „Bulgarian Folk Dance in the Past 45 Years.” Proceedings: 17th Symposium of the Study Group on Ethnochoreology. Dance and its Socio-Political Aspects: Dance and Costume, edited by LOUZAKI, Irene, Nafplion: Peloponnesian Folklore Foundation – International Council for Traditional Music, 35–38.

KERESZTÉNY Csenge

2022 Egy néptáncgyűjtő körút adatainak értelmezése: Martin György 1969-es erdélyi gyűjtőútjának feldolgozási lehetőségei. OTDK-re beadott pályamunka. Megjelenés előtt.

KARDOS D. László

1987 A magyarországi néptánc-folklorizmus kérdéseiről. Debrecen: Kosuth Lajos Tudományegyetem, Néprajzi Tanszék. Folklor és Etnográfia 31, sorozatszerkesztő ÚJVÁRY Zoltán.

KLANICZAY Gábor

1993 „Gondolatok a népi kultúra, a szubkultúra és az ellenkultúra viszonyáról.” Múltunk jövője: szabadelvűek a népi kultúráról, szerkesztette FEKETE Éva, Budapest: T-Twins Kiadó, 113–119.

KŐSZEGHY FERENC

2023 „A magyar tánccház: nacionalista mozgalom vagy szocialista közösségépítés? Interjú Mary N. Taylorral, a magyar tánccházmozgalom kutatójával.” (1–2. rész). MÉRCE 2023. február 26, illetve március 5. 1. rész: <https://merce.hu/2023/02/26/a-magyar-tanchaz-nacionalista-mozgalom-vagy-szocialista-kozossegepites/>; 2. rész: <https://merce.hu/2023/03/05/elrabolta-a-fidesz-a-tanchazmozgalmat-a-fuggetlen-kultura-es-a-kormanypart-hatalmi-to-rekvesei/>

MARÓTI Andor

2008 „Felnőttképzés a posztmodern társadalomban.” Új Pedagógiai Szemle 2008/11 – 12. szám, 3–17.

MARTIN György

1980 „Tánccház és színpad.” Népszava 1980. február 2, 108. évfolyam, 27. szám, 7.

1985 A mezővári sűrű legényes. Budapest: Népművelési Intézet.

1995 Magyar táncművészet és táncdiáktusok. Budapest: Planétás Kiadó.

SHAY, Anthony

1999 „Parallel Traditions: State Folk Dance Ensembles and Folk Dance in »The Field«.” Dance Research Journal 31. évf., 1. szám, 29–56.

SZÁSZ János

1981 „Beszélgetés Martin Györggyel az új folklorhullám és néptáncmozgalom előzményeiről.” Kultúra és közösség 1981/4. szám, 42–53.

SZÉKELY Anna

2015 „Az autentikusság és a hitelesség kérdésének vizsgálata három magyarországi néptáncverseny kapcsán.” DiákKörKép 2: Tudományos diákköri írások a néprajz szegedi műhelyéből, szerkesztette SIMON András, Szeged: SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 26–46.

TAYLOR, Mary N.

2021 Movement of the People: Hungarian Populism, Folk Dance, and Citizenship. Bloomington: Indiana University Press.

VARGA Sándor

2018 Végvár táncművészet a változó időben. Budapest – Szeged: MTA BTK Zenetudományi Intézet – SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék

2020 „A gazdasági, társadalmi és politikai kontextuselemzés szükségessége a néptánc kutatásban: A belső-mezővári, hosszúhetényi, kapuvári és a végvári vizsgálatok tanulságairól.” A mozgás misztériuma. Tanulmányok Fügedi János tiszteletére, szerkesztette PÁL-KOVÁCS Dóra – SZÖNYI Vivien, Budapest: L'Harmattan, 173–188.

VITÁNYI Iván

1981 „A professzionális népművészet történetéből”. Kritika 1981. január–december, 15–16.

MEGJELENT!

Bére Banda: Talált Tárgyak

Fonó 2024 | FA -547-2 | online lemez

Májusban mutatta be új zenei anyagát a Bére Banda a Fonóban *Talált Tárgyak* címmel, amelyből lemez is készült. A Fonó kiadásában megjelent online kiadvány elérhető a digitális terjesztőfelületeken. A zenekar tagjai így vallanak a lemezről: „Huszonéves zeneakadémista fiatalokból álló zenekar vagyunk. Célunk minél több emberrel megszerettetni a középkori eredetű bourdon hangzásideált. Az autentikus népzenei anyag szerves részét képező, ám a mai táncházas gyakorlatban csupán bűvópatakként jelen lévő zeneiséget kamara formációkban szólaltatjuk meg, ahol az éneket tájegységtől függően kíséri duda, tekerőlant, esz-klarinét, hegedű, furulya vagy ütőgardon. A dunántúli, felföldi, dél-alföldi és erdélyi hagyományos bourdon zenei felállások népszerűsítésén kívül feladatunknak tekintjük a régi hangszer-együttállások rekonstrukcióját is.”

A zenekar tagjai:

Buglyó Petra - ének, ütőgardon

Félegyházi Miklós - duda, ének

Horváth Marcell - hegedű, tekerő

Tulipán Zsombor - esz-klarinét, furulya, tárogató

Sztánai Nemzetközi Népismereti Filmszemle

A Dr. Kós Károly Néprajztudós Alapítvány 2013-ban indította el a Nemzetközi Népismereti Filmszemlét, amely 2023 óta a Néprajzi Múzeum szervezésében valósul meg a kalotaszegi Sztánán. A felnőtt kategória első díját Sztánó Hédi „... én színházban gondolkodom» – Mihályi Gábor koreográfus portréja” című filmje nyerte.

Sztánó Hédi filmjében Mihályi Gábor Kossuth-díjas koreográfus vall művészi hitvallásáról és viszonyáról a magyar folklórhoz, néphagyományokhoz. A filmben nemcsak a Magyar Állami Népi Együttes által előadott táncrészletek, de a koreográfiákat ihlető eredeti adatközlők és közegük is megjelennek. Az Erdélyben forgatott filmrészletek, („táncmesterek és nótafák”) mintegy felfedik az eredeti forrást, ahonnan a színpadi táncok erednek, és táncszínházzá formálódnak. (Operatőr: Dénes Zoltán, Varjasi Tibor)

Az idei pályázatra negyven filmet neveztek a hazai és a határon túli alkotók, melyek közül tizenegy ifjúsági kategóriában versengett. A döntőbe harminchárom alkotást választott ki a héttagú zsűri. A filmszemle ünnepélyes megnyitóján dr. Veres Gábor, a Néprajzi Múzeum főigazgató-helyettese, Kós Béla, a Dr. Kós Károly Alapítvány elnöke köszöntötte a résztvevőket. A versenyfilmeket 2024. augusztus 22. és 25. között Sztánán tekinthette meg a közönség, a díjak átadására augusztus 25-én került sor. A filmszemle a helyi református templomban istentisztelettel, majd ezt követően Kós Károly és ifj. Kós Károly szobrainak koszorúzásával zárult.

Akinek most nem volt lehetősége eljutni Sztánára, a Múzeumok Őszi Fesztiválja idején (2024. szeptember 30. – november 10.), a Néprajzi Múzeumban láthat majd a filmekből válogatást. A programokról a neprajz.hu oldalon a Múzeumok Őszi Fesztiválja ajánlatai között található az érdeklődők információit.

DÍJAZOTT FILMEK – FELNÖTT KATEGÓRIA:

1. díj - Sztánó Hédi: „... én színházban gondolkodom” – Mihályi Gábor koreográfus portréja

2. díj - Zalai Szilveszter: A selmeci szellem

3. díj megosztva - Dénes Zoltán: Táncház – kezdetek Erdélyben; **Koronghy Dániel:** A falu, ami eltűnt a mocsárban

A DR. KÓS KÁROLY NÉPRAJZTUDÓS ALAPÍTVÁNY KÜLÖNDÍJA:

Novák Tamás: A cserépkályhacsempe-készítés

A SZENTENDREI SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUM KÜLÖNDÍJA:

Dala István: „Én meg lettem Evacska!” – Portréfilm Fábíán Éváról

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KÜLÖNDÍJA:

Ruzica Anja Tadic-Aleksandar Reljić: A Duna szeme

KÖNYVJUTALMAK:

Gregus Dezső: Az egyik utolsó kötélgyártó

Fábíán Andor: Hangszerhúrok, sorsfonalak

Dorcsák Péter: „Szikes” – avagy hogyan készül a szódavíz

Cs. Gát László: A halas bicska

DICSÉRŐ OKLEVÉL: **Jobbágy Flóra Inez:** Egy kis magunké

IFJÚSÁGI KATEGÓRIA:

1. díj - Peresztegi Hanna: A mi Covidkarácsonyunk

2. díj - Marton Áron: Győztünk ellene

3. díj - Peresztegi Mirkó: Az élet gyökerei

DICSÉRŐ OKLEVÉL:

Gáll Csanád: A régi Nagytarcsa diákszemmel

Szép Benedek: A játszma

Németh Gréta-Pető Csenge-Szeghalmi Liza: A múlt újraéledése

Mészáros Anna-Szép Benedek: Visszatér...

Narine Abgarjan: Szimon (részlet – II.)

Typotex Kiadó, 2023 • Fordította Goretity József

A kis Szilvia szeretett ilyenkor lábujjhegyre állni, óvatosan magához húzott egy ágacska, lélegzetét visszatartva a selymes virágszirmok közé fúrta az arcát, és igyekezett elkapni könnyed, diszkrét illatukat. Nyár közepén, amikor a telt gyümölcsök lehúzták az ágakat, Szilvia saját kezűleg támasztotta alá őket az erre szolgáló villás karókkal. Az érett gyümölcsöt aztán óvatosan, hogy meg ne sértse finom bőrüket, faládikókba szedte, amelyeket aztán levittek tárolni a nagy pincébe. A nagymama, aki igyekezett a kert minden termését befőzni vagy megaszalni, a litván körtével még csak meg sem próbálkozott, mert sajnálta feldolgozni. „Így fogjuk megenni” – mondogatta, miközben elégedett pillantásokat vetett az édes gyümölcstől roskadozó, mézelő méhektől körülrongált körtefára.

Özvegy Szilvia az egykori gyermekkori emlék hatására továbbra is a sajátjának tekintette a litván körtefát, és ha a kert gondozásában szívesen támaszkodott is a szomszédok segítségére, ehhez a fához nem engedett oda senkit, inkább maga végzett el rajta olyan bonyolult feladatot is, mint a metszés. Leendő vejevel szinte már a küszöbről közölte: „Ez az én fám.” „Vagyis a kert többi fáját a magaménak tarthatom?” – találta fel magát a vőjelölt, majd zavarba jött, és elvörösödött. Özvegy Szilvia elégedetten fedezte fel a zavarát (szóval, nem vezett ki belőle a lélek), és úgy vélte, a lánya jól választott. Szilvia a humorérzékét, egyenlő arányban a lelkiismeretességel és az odaadással, minden más tulajdonságnál többre becsülte. Elviselni sem bírta a fősvénységet, de a pazarlást sem tűrhette. Kerülte az irigy embereket, ki nem állhatta a pletykálkodást, egyszerűen elengedte a füle mellett. Szerelemről sohasem beszélt – sem ismerősökkel, sem rokonokkal –, habár senki sem kételkedett benne, hogy a szereléről többet tudott, mint bárki más ezen a világon.

Reggelire Szilvia zabkását főzött, amelyet kicsit állni hagyott – nemrégiben csodálkozva fedezte fel, hogy a lánya szereti, ha miután a kása kihűlt, a zománcos kislábas aljáról felkaparhatja a kissé oda-kozomált kérget. Mire benézett hozzájuk a hálóba, Anna már átöltöztette és megszoportatta a felébredt fiúcskát. Szilvia letette az éjjeliszekrényre a tálcát a reggelivel, majd megcsókolta előbb a lányát, aztán negédesen gügyögve az unokáját is.

– Megyek, megsétáltatom a gyereket. Végre rászántam magam – jelentette be, majd ellenvetést nem tűrő hangon még ezt is hozzátette: – Te pedig egyél és aludj, hallasz engem?!

Anna nem állt le vitatkozni vele. Még nem távolodott el egészen a terhesség utolsó hónapjától, amikor agyongyötörve a súlyos hasában nyugtalanul forgolódo gyermekétől, kénytelen volt szinte nap-hosszat ébren lenni. Ezért most kihasználta minden percet, hogy allasson. Özvegy Szilvia azon igyekezve, hogy ne csapjon zajt, kitolta a házból a babakocsit, miközben alaposan megszenvedett vele, hogy legördítse az udvarra. Aztán levitte a melegen bebugyolált újszülötet, betakargatta egy steppelt vattatakaróval. Még egyszer ellenőrizte a táska tartalmát, amelybe belepakolt mindent, amire szüksége lehetett. Útnak indult. Gyakorlatlansága okán azonban semmi sem úgy alakult: először is sikerült beleakasztania a babakocsi tetejét a litván körtefa egyik ágába, aztán a kocsi kereke beszorult a kapuba, de a kapuzárnyat nem tudta megtartani, így az hangos dörrenéssel becsapódott, és nagyot csattant a berozsdásodott retesz nyelve is.

– Leszerellek, és a pokolba küldelek! – fenyegette meg Szilvia, kiöntve dühét a kapu reteszére, amelyet attól a naptól kezdve, hogy felszerelték a kapura, egyszer sem használták.

A folyami kövekkel kirakott úton a babakocsi ringatózva gurult, és nedves keréknyomokat hagyott maga után. Özvegy Szilvia, ahogy jobban megnézte, a nyomokban ismétlődő szívecskéket fe-

dezett fel. Odanyúlt a kebléhez, megtapogatta a szív alakú medált, amelyet sosem vett le magáról. Arra gondolt, hogy az efféle egybe-ések ritkán szoktak véletlenek lenni. Belesett a függöny mögé, meggyőződött róla, hogy az unokája alszik, teleszívta levegővel a tüdejét, lassan kifújta, igyekezett lenyugodni, majd miután felbátorította magát a Gagarin-féle „gyerünkkel”, kitolta a babakocsit az utcára. Próbált közel maradni az út széléhez, kerülgette a tócsákat, beleragadt a kocsi kerekeivel a fagyos sárba, miközben megszokásból szidta az önkormányzatot, amely képtelen valamelyest is tisztességes járdákat csináltatni.

Néhány házban már begyújtottak a fatüzelésű kályhákban, és a levegőt sűrű füst- és hajlékmeleg illata hatotta át. Valahol lent a völgyben libák kezdtek gáogni, amire eszeveszett kakaskukorékolás és házórzó kutyák ugatása felelt. Özvegy Szilvia lefékezett, kivárta, míg a lusta kutyaugatás udvarról udvarra felfelé haladva a domboldalban el nem hal a dombtetőn, és csak ezt követően folytatta útját. Ebben a dél körüli időszakban kevés járókelő volt az utcán. Szilvia mindegyiküknek köszönt, meghallgatta a jókívánásaikat, megköszönte, és ment tovább. Az útjába kerülők közül senki sem tett rá kísérletet, hogy bekukkantson a függöny mögé, mégis, emlékezetébe idézve a falubeliek ártatlan, de attól még ugyanúgy idegesítő szokását, hogy mindenbe beleüssék az orrukat, Szilvia továbbra is éber maradt. Az emberekkel mindig is kiegyensúlyozott és tiszteletteljes viszonyt ápolt, az érintkezést azonban igyekezett a semmilyen kötelezettséggel nem járó üdvözlésre és szokványos, egészség iránti érdeklődésre korlátozni. Ha vendégségbe hívták, megköszönte, és szokás szerint udvariasan elhárította. És ő sem hívott meg magához senkit. Szerették és tisztelték, de ha szóba került, behajlított csontos ujjakkal babonásan lekopogták valami fán, hogy elkerüljék azokat a megpróbáltatásokat, amelyek neki osztályrészüln jutottak. A háta mögött gyakran neveztek szegény asszonynak, de mindig hozzátették, hogy hála istennek, most már minden rendben van vele.

Az éjszaka folyamán megfagyott föld déltájban felengedett, és nehezen áthatolható sártengerré változott. A babakocsi zötyögött a kátyúkban, és hol egyik, hol másik kerekével feneklett meg a pocsolás gödrökben. Özvegy Szilviának jó erősen neki kellett feszülnie a fogantyúnak, hogy tovább tudjon haladni. Mire az utca végébe ért, már teljesen kifogyott az erejéből. „El akartál dicsekedni az unokáddal? Na és? Most elégedett vagy?” – motyogta a zihálásán át, miközben dörzsölgette a megerőltetéstől zsibbadó kezét, és átkozta magát, amiért makacsul ragaszkodott hozzá, hogy ilyen alkalmatlan időben is elinduljon sétálni. Szerencsére a gyermek, aki rá sem hederített nagyanyja zsörtölődésére, békésen aludt a meleg takaróba burkolva, és csak a gyapjúkesztyűcskébe bujtatott két kis öklét emelte az égnek. Anna az új módit követve nem engedte, hogy a gyermeket bepólyázzák. Özvegy Szilvia pedig kénytelen-kelletlen, a szokásokat sutba dobva, engedett a lányának. Mert régebben hogy volt? Leterített egy pelenkát, a tetejére egy háromszögletűre hajtogatott másikat, a gyerekekre ráadott egy puha flanelingecskét, csomóra kötötte a főköttő szalagjait, amelyeknek végét bedugta az ingecske nyaka alá, elrendezte lába között a gézbetétet, felkötötte rá az alsó pelenkával, a kezét lekötötte a háromszögbe hajtott felsővel, és olyan szorosan bepólyálta a takaróval a gyermeket, hogy csak a pofikája látszott ki. Az így bepólyált gyermek aztán nyugodtabban aludt, mert nem zavarta magát kapálózó karjaival, és – legalábbis a nagymama szerint – arányos lett az alakja, mivel a szoros pólya kiegyengedte a testét. ■

Hol volt, hol nem volt – moldvai csángó népmesék –

Kóka Rozália sorozata az „Aranytojás” című könyvéből (Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2019)

MÁTYÁS KIRÁLY BOLONDJA

Egy este Mátyás király együtt mulatott az urakkal. Üldögéltek, ettek, beszélgettek mindenféléről. Előhozódott, hogy vajon miféle mesterből van a legtöbb a világon. Az egyik azt mondta:

- Bognárból van a legtöbb!
- Ó, dehogy! Sokkal több kovács van! – ellenkezett egy másik.
- Nem, nem jól gondoljátok, ácsból van a legtöbb! – erősködött a harmadik.

Valaki azt mondta, hogy a világon a legtöbb a katona, s mindenki mondott valamit, de mindenki mást állított. Mátyás király kedves bolondja csak ült a sarokban, nem szólt semmit. Kérdi tőle Mátyás:

- No, komám, szerinted miből van a legtöbb a világon?
- Felsőleges királyom, még annyit se tudnak? Hát, orvosból van a legtöbb!

Az urak kacagni kezdtek, miket beszél ez itt össze. Még a király városában is csak egy orvos van. Azt mondta Mátyás király:

- Édes fiam, te tényleg bolond vagy. Hogy lenne pont orvosból a legtöbb?

A bolond úgy tett, mintha szégyellné magát, hogy ilyen ostobaságot mondott, kioldalgott a tereméből, s bement a szolgák közé.

Egyszer csak földre vágta magát, jajgatni kezdett, vergődött, mint aki kínjában összetekeredik.

- Jaj, végem van, mindjárt meghalok! – nyöszörgött keservesen. Futnak a szolgák Mátyás királyhoz, hogy jöjjön, mert hal meg a kedves bolondja. Fut a király, futnak az urak is:

– Komám, mi van veled? Az előbb még semmi bajod nem volt. A bolond csak nyöszörgött tovább.

- Hozzatok ecetet, azzal jól be kell a testét dörzsölni! – tanácsolta az egyik úr.

– Hívjátok az ördögös bábát, vessen neki vizet! – javasolta egy másik.

- Mézes pálinkát kell vele itatni, az biztosan jót tesz!
- Hívjátok a borbélyt, eret kell rajta vágatni! – parancsolta a király.

Na, jött a borbély a szerszámaival, hogy eret vágjon a bolondon. „Ennek fele se tréfa!” – gondolta a bolond. Felugrott, nevetni kezdett.

- Hát ez mi volt? – kérdezte bosszúsán Mátyás király.
- Nekem nincs semmi bajom, felsőleges komám, csak meg akartam mutatni nektek, hogy orvosból van a legtöbb a világon. ■

Vujicsics 50

„Kitekintés” – motivikus zene a 21. században

Művészetek Palotája – Bartók Béla Nemzeti Hangversenyterem, 2024. október 29.

A délszláv muzsikát játszó Vujicsics Együttes ötven évvel ezelőtti megalakulásuk óta szinte változatlan felállásban muzsikál. A mára az európai folkzene élvonalába tartozó zenekar célkitűzése pedig változatlan: Bartók Béla, Vujicsics Tihamér és Martin György nyomdokain járva olyan formában megőrizni a szerb és horvát népzenei hagyományokat, hogy az nemzetiségtől függetlenül élvezhető legyen. Az együttes ötvenedik születésnapját egész éves koncertsorozattal ünnepli, amely a Bartók Béla Nemzeti Hangversenyteremben tartott nagyszabású esten teljesedik ki. A Söndörgő, valamint több neves hazai muzsikussal mellett külföldi vendégfellépőként a világhírű izraeli mandolinművész, a Grammy-jelölt Avi Avital is a Vujicsicsal ünnepel.

VUJICSICS EGYÜTTES:

Borbély Mihály – szaxofon, klarinét, tárogató, furulya, okarina, dvojnica, brácstambura

Eredics Gábor – basszprímtambura, tambura, samica, harmonika, karaduzen, ének

Eredics Kálmán – bőgő, darbuka, tapan

Brczán Miroszláv – csellótambura, brácstambura, ének

Szendrődi Ferenc – prímtambura, basszprímtambura, litarka, brácstambura

Eredics Áron – prímtambura, basszprímtambura, csellótambura, darbuka, ének

ÁLLANDÓ VENDÉG: **Mihó Attila** – hegedű

SÖNDÖRGŐ:

Eredics Áron – prímtambura, samica, csellótambura, darbuka; **Eredics Benjamin** – brácstambura, trombita, ének

Eredics Dávid – prímtambura, basszprímtambura, kaval, klarinét, altsaxofon, szopránsaxofon

Eredics Salamon – harmonika, furulya, basszprímtambura, csellótambura, hulusi; **Dénes Abel** – nagybőgő, tapan

KÖZREMŰKÖDŐK:

Farkas Zoltán „Batyú” – gardon, tánc; **Lukács Miklós** – cimbalom

ifj. Sárközi Lajos – hegedű; **Avi Avital** – mandolin

Beszámoló a Hagyományok Háza Néptánc Szakcsoportjának enyingi gyűjtéséről

A Fejér vármegye déli részén elterülő és Tolnába is átnyúló Mezőföld cigányságának táncairól nyugodtan kijelenthetjük, kevés adatunk van. Abban, hogy a régió lekerült a gyakran emlegetett „fehér folt”-ok térképéről, többek között Pesovár Ferenc munkájának is óriási szerepe volt, ennek ellenére talán jogos az a meglátás, hogy az itt élő kisebbségek közül a cigányság tradicionális tánc kultúrája irányuló kutatói figyelem meglehetősen szerény volt. Ha konkrétan a cigány táncot vesszük górcső alá (nem idesorolva a perkátai cigányzenészek és Sohonyai István által előadott „Kecskekeresés,

verbung”-ot), akkor mindössze két település az, melyre ezt a kérdést feszegetve támaszkodhatunk: Hercegfalva (Mezőfalva) és Enying. *(Bár az Ft_701/6 a-b folyamatán a jegyzőkönyvben „cigánytánc” szerepel az akkor tizenhárom éves Badi Mihály táncának megnevezésénél, a zenéből, valamint a mozdulatokból egyértelmű, hogy ugrós táncról van szó ebben az esetben is.)* Míg ez előbbi *(ZTI Ft. 607.1-7. és ÁNE Ft. 142)* feltételezhetően a '60-as években készített gyűjtés lehet, sajnos a pontos évszám nincs adatolva a jegyzőkönyvben, addig ez utóbbi felvételek az 1981-es Országos Cigányegyüttesek Találkozóján fellépett Enyingi

gi Cigányegyüttes tagjainak táncát örökítették meg *(ZTI. Ft. 1092. és Tisa_VHS_098)*.

Mivel tehát tudtuk, hogy a településen volt olyan hagyományörző együttes, mely a helyi cigányságot összefogta, valamint a róluk készült felvételeket is időben később rögzítették, ezért feltételeztük, hogy emlékeztük a mai napig megőrizhette hagyományos tánc- és zenekultúrájukat. Ebben erősített meg minket előzetesen Majoros Róbert, az Alba Regia Táncegyüttes vezetője, valamint egy 2017-es YouTube-videó is, amin Takács Arnold mutat be enyingi cigány táncot *(https://youtu.be/cdPhMu-a6BM)*.

A legelső utunk táncos növendékemmel, Czégény Kornéllal vezetett Enyingre 2024. április 19-én. Pusztán a felvételek voltak nálunk, nevek és címek hiányában az utcán kérdezősködtünk a helyi cigányság felől. Az első órákban leszóltottunk embereket, kaptunk telefonszámokat, el is értük az egyetlen egyik volt tagját, de sajnos nem tartózkodott a településen, továbbá tánc szempontjából nem sok jó hírrel kecsegtetett. Ezek után indultunk gyalog a Vasút utcába, ahol egy kis idő után talákoztunk Takács Tibor „Csabi”-val, aki, mint kiderült, kulcsszereplője lett minden további eseménynek. Az ő szűkebb és tágabb értelemben vett családja, a Rafael család az, akikkel barátságot kötöttünk, és a később megrendezett gyűjtés főszereplői is ők lettek.

A helyi táncosok és énekesek összegyűjtésében Csabi fia, a fenti YouTube-videón is táncoló Takács Arnold *(Körömi Máté színes fotóján)* volt segítségünkre, a gyűjtés is az ő udvarán zajlott. A felvételhez szükséges anyagi és technikai feltételeket pedig a Hagyományok Háza biztosította. Az eseményt egy szombati napra időzítettük *(2024.05.25.)*, hogy a lehető legtöbb jelen lehessenek. Összeállt a gyűjtői csapat is a százhalombattai Forrás Néptáncegyüttes Független Színház táncosaiból: Czégény Kornél vezette a jegyzőkönyvet, Csernus Mihály csinálta a hangfelvételeket, Körömi Máté készítette a fotókat, jómagam pedig kezeltem a kamerát. (Itt csak egy rövid megjegyzés: kulcsfontosságúnak tartom bevonnai a fiatal táncos generációt az ilyenfajta munkába, a gyűjtések során szerzett tereptapasztalatok minden téren nélkülözhetetlenek.) Meghatározó szereplője volt az eseménynek Ribb Péter is, aki olyan felvételeket készített, melyek a filmezés előkészítését és háttér munkálatait

Takács Arnold és Rafael Mercédesz Barbara – fotó: Körömi Máté

rögzítették, ami a korábbi gyűjtői gyakorlathoz képest újítás. Hogy hogyan áll össze az a miliő, amiben maga a táncfolklorisztikai dokumentáció megtörténik, hogyan viselkednek a gyűjtők a terepen, milyen a gyűjtő-adatközlő kapcsolat – korábban (technikai okok miatt is) nem volt megörökítve.

A gyűjtés alapjául szolgáló archív felvételen kizárólag cigány táncot láthatunk, elsősorban páros formában és „előadásszerű” környezetben. (A Mezőfalván megrendezett filmzésen is kizárólag cigány táncokat látunk, más tánc típus nem szerepel ezeken a felvételeken sem.) Tánc szempontjából most szintén kizárólag cigány táncot sikerült rögzíteni, a páros formák mellett azonban megjelentek a szólók is. Megrendezett filmzésről beszélhetünk a mi esetünkben is, azonban munkamódszereinkből adódóan inkább egy, a megrendezett és a funkciók kategória határán mozgó eseményt rögzítettünk. Összesen kilenc nő, négy férfi és négy gyermek vett részt a táncban, több éneket is felvettünk szóló és csoportos formában. A táncok zenei kísérete vegyesen volt élő (gitár, kanna, kanál, ének) és gépzene.

Pontban tíz órakor érkezünk meg a helyszínre, ekkor kezdődtek az előkészületek. Közös mentünk el ételt és italt vásárolni a résztvevőknek, majd együtt rendeztük be magát az udvart is. Folyamatosan érkeztek az Arnold által meginvitált és a gyűjtésre nyitott vendégek, majd, mint minden ilyen eseményen, szépen lassan, félig szervezeten félig spontán jelleggel elkezdődött a tánc. Mire megfőtt az asszonyok által készített étel, mind leültünk közösen a megterített asztalhoz és együtt a helyiekkel megebéldeltünk.

Ebéd után készítettünk táncos interjúkat, énekeltünk, beszélgettünk, majd mikor újra kedve támadt a közösségnek, ismét tánc következett. Nagyjából este hatig maradtunk, ekkor távoztak szépen lassan a helyiek is. Közös énekléssel és beszélgetéssel zártuk az együtt töltött időt, mely szerencsére minden téren rendkívül eredményes volt.

Bal oldalról ülnek Raffael Mária „Bezel” és Rafael Mercédesz Barbara, énekel állva Rafael Márta, gitár Takács Arnold, mellette hangot rögzít Csernus Mihály, a kamera mögött pedig Módos Máté – fotó: Körömi Máté

A Rafael család, a Hagyományok Háza, valamint a gyűjtőtársak közös munkájának köszönhetően sikerült értékes táncfolklorisztikai gyűjtést végezni az enyingi cigányság körében. Ez az esemény a Hagyományok Háza Néptánc Szakcsoportja által

megkezdett kutatómunka első állomásának tekinthető, amit a jövőben igyekszünk folytatni. Továbbá szeretnénk a későbbiekben a terepen megismert táncosoknak az intézmény valamely rendezvényén bemutatkozási lehetőséget biztosítani. (Módos Máté)

TALPUK ALATT FÜTYÜL A SZÉL (1976)

FILMVETÍTÉS ÉS BESZÉLGETÉS – MAGYAR ZENE HÁZA, 2024. OKTÓBER 29.

Szomjas György műfajteremtő (eastern) populáris mozija nem egy idealizált betyárvilágot álmodik a vászonra, hanem a tényleges néprajzi, népzenei alapokhoz nyúl vissza. És hát minden van benne, ami egy hagyományos kalandfilm kelléke: üldözés, ménes, vágta, lólopás, verekedés. A film az 1830-as évek betyárvilágába visz bennünket, amikor a főhős, Farkas Csapó Gyurka (Đoko Rosić) megszökik a börtönből, és visszatér a karcagi pusztákra, hogy bosszút álljon a feladóin. A pusztai pásztorok védelmet látnak benne, mert életterüket a gazdag, kapitalizálódó vármegye erősen korlátozza. Az elszegényedett dzsentriivadék csendbiztos, Mérgező Balázs (Bujtor István) is csak tessék-lássék veszi üldözőbe az elhíresült betyárvezért, egészen addig, míg Gyurka a vezéri babérokra törő, intrikus Jeles Matyi (Vladan Holec) miatt pásztor nem öl. Vérdíjat tűznek ki a fejére, és miután leszámol Matyival, a pásztorok adják bitófára. A filmvetítés után a bevezetőt is tartó Jávorszky Béla Szilárd beszélget a film zeneszerzőjével, Sebő Ferencsel.

BURGYÁN ATTILA: AZ ÍRÓ

A nő, miután elege volt a tegnapi napból, úgy döntött, megjutalmazza magát egy régóta vágyott, finom, kis tetkóval. Elképzelte, milyen remekül fog mutatni a jobb válla irányából a derekán kesztül, a fenék bevágásáig hatoló, izgató, keleties, folyondárokkal burjánzó freskó. Belépett a Cocopelli nevű tetkó-szalomba. Senkit nem talált a helyiségben, csak hátulról szállt valami andalító, keleties zene. Hirtelen egy remek alakú, jóképű fickó toppant elé. Olyasmi tetkó kúszott föl a trikója alól, a nyakán, amelyet magának is elképzelt.

- Kezit csókolom. Miben segíthetünk?
- Egy diszkrét, de attraktív tetoválást szeretnék. Láthatok valami kínálatot?
- Foglaljon helyet, azonnal hozok egy katalógust, de természetesen mindent meg tudunk oldani. Csak az író képzelete szabhat határt munkánknak.
- Ezt hogy érti? Ki az az író? Milyen író?
- Ez az állat író engem is megszívatott, azzal, hogy a siten tölthettem vagy hat évet. Még akkor is, ha a végén jóra fordultak a dolgok. A mostani egzisztenciámat végül is neki köszönhetem. De azért adnék neki, csak hozná elém a sors!
- Micsoda hülyeségeket beszél maga itt össze-vissza. Nem ismerek semmiféle író, pláne olyat, aki engem írt volna meg. Mint ahogy magát sem ismerem, éppen erre jártam és megláttam a kiírást. Gondoltam, megoldják a kívánságomat. Ennyi.
- Emlékszik valamire a gyerekkorából? Ez csak egy próbakérdés. Ha az író nem írt erről egy szót sem, ön semmire nem fog emlékezni, azaz nincs gyerekkora. Na, van, vagy nincs?

A nő zavarodottan mosolygott, mint aki tudja, nincs rajta bugyi, de fogalma sincs arról, hogy hol hagyhatta. Ha megfeszül sem emlékszik semmire gyerekkorából. A három gyerekére emlékszik, de a nevüket sem tudja föl idézni. Az az állat író, aki megírta őt, ilyen fontos dolgokat hagyott ki? Hát lehet így élni? Aztán kicsit fölbátorodott, ahogy eszébe jutott, hogy férje is van, aki mostanság kissé elhízóban van, noha régen szép karcsú volt. Aztán egy kép villant föl benne. Önmagát látja. Hanyatt fekszik, nézi a plafont, mintha a távolban látna valami reményt keltő csodát. Sírva fakadt. Most ez az író legalább valami jót írhatna neki. Ne hagyja ebben a reményvesztett helyzetben. És akkor ez a jóképű pasas, teljesen természetesen magához húzta és megölelte. Ő pedig, mint egy bakfis kislány, csókra ajánlotta ajkait.

Ezt az idillt zavarta meg egy újabb, betoppanó vendég. Egy kutyával jött be. Nagyméretű keverék volt. Talán berni pásztor és border collie lehetett. Érdeklődve nézte a két embert. Hol az egyikre, hol a másikra nézett felemás szemével.

- Elnézést, hogy megzavarom önöket, de szeretnék kérdezni valamit.

A kutya közben barátságosan szaglászott. Megpróbálta a legtöbb információt összeszimatolni a szalonban. A majdnem csókba merülő pár szétbontott.

- Tudnának a kutyámnak adni egy tál vizet? Kint örületes a meleg, attól tartok, meggyulladnak a talpai, és még jó ideig kell mennünk, míg haza nem érünk.

- Természetesen, már hozom is – válaszolta a szalon-tulajdonos, és lerakta a tálat a kutya elé. A kutya lefetyelni kezdett.

Újra nyikordult a bejárati ajtó és egy csapzott, szakállas pasas lépett be. Zavarában krákolgott. A tulajdonos nem hitt a szemének. Jó dolog a szép forgalom, de ez hihetetlen, hogy most terel ide a sors mindenkit. Ez azért túlzás.

- Jónapokat kívánok, elnézést a zavarásért. Én író vagyok és az egyik novellámban szerepelt egy Cocopelli névre keresztelt tattoo-szalom. Pusztán arra lennék kíváncsi, hogy a valóságnak és a képzeletnek van-e valami köze egymáshoz? A novellámban egy igen tiszteletreméltó, de botlásai miatt börtönbe került fiatalember a becses tulajdonosa. No, nézzük csak, pont úgy nézett ki, mint ön, uram – és a tulajdonosra fordította tekintetét.

Ekkor kapta az első pofont a jobb orcájára, aztán a többit vegyesen. Jobb-bal, jobb-bal.

- Szóval maga az az író, aki engem is életrajz nélkülüként írt meg. Azt sem tudom, ki vagyok, mit keresek ebben a világban – és már tépte is az író úr haját, csomókban maradt a kezében. Az író meglódlott, mint egy macska a kijárat irányába.

- El innen, el! – és botladozott az ajtóig, föltépte és az utcán rohanni kezdett, mint aki az életéért fut. Mikor már nem bírta, lábai sem engedelmeskedtek, levegőt sem kapott, zihálva megállt. Hátrapillantott, vannak-e üldözői. De hál'istennek senkit sem látott a szalonból, sőt egy lélek sem futott az utcán. Az emberek normális tempóban mentek a maguk dolga után. Néhányan jól megnézték, valószínűleg, amiért csurom víz volt, inge teljesen kigombolódott, zakóját, eddig észre sem vette, a földön húzta. Törött szemüvege izzadt orrán lecsúszva fityegett. Nem emlékezett, milyen utcákon, tereken vágta végig. Lassanként érzékelte, hol jár és milyen messze lehet a felettébb veszélyes helytől és saját otthonától. Nehezen nyugodott meg. Ruházatát rendbe szedte és a nagy ijedtségre való tekintettel, az első sörözőbe nyitott be. A pulnál egy korsó sört és egyből két Jägert kért. Lapos pillantásokkal nézett körül, abban a reményben, hogy itt nem fogja hasonló kellemetlenség érni. Nyugalom volt, az emberek csendesen beszélgettek, ebédeltek, a társaságok nagyokat röhögtek. Először azt hitte, rajta nevetnek, de aztán belátta, fogalmuk sincs, ki ő, és mi történt vele egy fél órával ezelőtt. Ahogy a két rövid lement és a korsót kortyolgatta, nagy nyugalom szállta meg. Kissé elzsibbadt, gondolatai versenyeztek az agyában. Ötletek ezrei pattantak ki belőle és enyésztek el. Érezte, gyorsan haza kell érnie, hogy leírhasa őket. Fizetett és rohanást távozott. Otthon fölpattintott egy üveg vörösbor, leült a gépe elé és írni kezdett.

*

Pár hét múlva az elviselhetetlen bűz miatt a lakók kihívták a rendőrséget, feltörték a lakást, és az író ott találták verbe fagyva, oszlásnak indulva. Kétségtelenül agyonverték. Kutyamarancangolás nyomai is voltak rajta. Azonosítható nyomokat nem találtak. A holttestet és az egész szobát kinyomtatott szövegek apró darabokra tépett fecnijei borították. ■

A Jantedrában történt meg a legények „beavatása”

Beszélgetés Hangodi László történésszel

Hangodi László történésszel a Tapolcai Városi Múzeumban beszélgettünk arról, hogy a XX. század első felében milyen szerepet töltött be egy vidéki városban – és vonzaskörzetében – a bordélyház. Bármennyire szemérmesen hallgatjuk is el, vitathatatlan, hogy a társadalom természetes működéséhez – koronként más és más megítéléssel – kezdetek óta hozzátartoznak azok a műintézmények melyek anyagi ellenszolgáltatás ellenében szexuális szolgáltatásokat árulnak.

– Egy helytörténész miként akad bele egy ilyen – sokak számára pikánsnak tűnő – kérdéskörbe?

– Teljesen ártatlan vagyok, és a történet a véletlennek köszönhető. Az alapképlet az, hogy az ember keres valamit, és talál valami egészen mást. Kállay István professzor az ELTÉ-n a legelső órán, amikor elkezdtem stúdiumaimat, azt mondta: „Uram, sosem tudhatják, hogy a pályafutásuk során mi minden fogja még magukat érdekelni, ahhoz képest, ami most érdekli.” Beigazolódtott ez az én esetemben is. Másodikos gimnazista korom táján elköteleződtem a történeti – és ezen belül a helytörténeti – kutatás mellett. Elkezdtem felkeresni és interjúzni a második világháborús katonákat, különös tekintettel az egykor Tapolcán szolgált bombázó- és vadászpilótákra. Aztán a Gulyás-testvérek *Én is jártam Isonzónál* című filmje rádöbentett arra, hogy túl azon, hogy én a hetven-nyolcvan éves doni veteránokat interjúztatom, lehet, hogy még találhatóak élő első világháborús katonákat.

– Ha nem tévedek, ez a nyolcvanas években még nem tűnt lehetetlennel.

– Szép számmal találtam olyanokat, akik az első világháborúban tényleg katonák voltak, és még képesek voltak beszélni az akkori tapasztalataikról. Akadt olyan százéves riportalanyom, aki már teljesen süket volt, és úgy lehetett vele kommunikálni, hogy hatalmas betűkkel, filctollal felírtam a gimnáziumi matekfüzetembe a kérdéseket. Odatartottam az apóka elé, megdörzsölte a szemét, elolvasta a kérdést, aztán mondta a választ. Vele például többórás interjúút készítettem, ami aztán a többivel együtt megjelent *Tapolca város I. világháborús emlékkönyve* cím alatt egy emberölésre alkalmas méretű kötetben. A riportok során, mellékesen futottam bele – pont egy repülő riport kapcsán – a szabadidő-eltöltés módozatainak kérdésébe. „Kirándulások, szüretetek, baráti összejövetelek, hegymászás...” Ilyeneket mondtak a volt pilóták a tizenhat éves gimnazistának. Aztán néhány évvel később, a tizenkilenc éves, katonaviselt főiskolásnak már el-

árulták azt is, hogy melyek voltak a kedvenc kocsmáik, hol voltak azok a helyek, ahol a csapos hölgyek „másodállást” is vállaltak, és elhangzott a bűvös név: „Mester Vendihez jártunk el”.

– Gondolom, neki még lesz szerepe a történetben...

– Mester Vendel első világháborús, pozsonyi utász, veterán, szakmáját tekintve pedig ácsmester volt, a harmincas években pedig már bordélyházat üzemeltető vállalkozó... Aki azt mondta, hogy „eljártunk a Mester Vendihez”, az tulajdonképpen arra utalt, hogy eljártak az akkor üzemelő helyi kuplerájba, ami 1934 őszétől egészen a bordélyházak végleges bezárásáig üzemelt.

Az első említést még elengedtem a fülem mellett, de aztán egyre több és több elejtett félmondat és utalás került elő a riportok során. Célzott kérdés nélkül is kiderültek olyan apró részletek, hogy mennyi volt a kapupénz, és mennyi volt a tarifa. Utóbbi kapcsán az is érdekes volt, hogy más volt a díjszabás egy környékbeli falusi legénynek, mint a Magyar Királyi Honvédség tagjainak. Ebben az időben a civilek számára 5 pengő volt a numeradíj, amiből a Magyar

Királyi Honvédség tagjainak – rendfokozattól függetlenül – csak 4 pengőt kellett fizetni. És a további szolgáltatásoktól függetlenül mindenkinek meg kellett fizetnie a 2 fillér kapupénzt, ha csak átlépte a három méter magas kőkerítés nagykapuját. A numeradíj nagysága kapcsán érdemes megjegyezni, hogy 2 pengő megfelelt egy napkelte-től napnyugtáig tartó munka után megfizetett mezőgazdasági napszámnak.

Ha korábbra, az első világháború előtti időkre tekintünk, amikor egy segédtanítói fizetés negyven korona volt havonta, a numeradíj kettő és négy korona körül mozgott. Tehát jelentős anyagi, nem mindennapi anyagi ráfordítást jelentett a kupleráj meglátogatása.

– Törzsvásárlói kedvezmény járt a katonáknak?

– A törzsközönséget a Magyar Királyi Honvédség negyedik nehézbombázó repülőezredének legénységi, altiszt és nőtlen tiszt állománya adta, ami azért is fontos volt, mert a vállalkozó Mester Vendel „szeme fénye”, azaz József nevű fia altisztként szolgált, mint három légygöyölgő bombázó őrmester a debreceni 3/6-os „Uz Bence” bombázósza-

Katonai csapatszemle a tapolcai Hotel Pannónia előtt 1916 nyarán

Vitéz Hatoani (Heigl) János
vendéglátós

Sz. L. tapolcai bordély-járó lovastüzér
közlegény

Vitéz dr. Burján Imre
tapolcai városi orvos

– Tapolca ekkoriban jogilag nagyközségnek számított, nagyjából hétezer lakossal, viszont járási székhely és közlekedési csomópont volt, így vigalmi szempontból és a szexuális igények tekintetében is nagyobb területi igényeket elégített ki. A Tapolcai-medence falvai, az Egervölgy, a Lesence-völgy és a Káli-medence legényeit szolgálta ki a tapolcai bordély és a bordélyházon kívüli szolgáltatás. Tehát a tapolcai szexuálipari szolgáltatások nagyjából járási lefedettségben működtek, ahogy hasonló szolgáltatásokat nyújtottak a környező központok is: Devecser, Keszthely vagy Sümeg is fedezte a saját környékének igényeit.

– *Bordélyházon kívül is „zajlott az élet”?*

– A bordélyházi prostitúción túl a futó bártás hölgyek is dolgoztak, s voltak, akik alkalmilag elégítették ki az ilyesfajta igényeket. Egyes vendéglátó-ipari egységek, mint a Vámos és Oblatt szálloda – ez az egykori Hotel Pannonia étterem, kávéház és szálloda a Fő tér 4. alatt, a Szentháromság szobor mögött, és ugyanígy a mellette található Eibeschtütz szállodában – női alkalmazottai, a kasszírnők, a felszolgálók és konyhai alkalmazottak között számosan voltak, akik másodállásban, egészségügyi könyvecskével rendelkezve nyújtottak szolgáltatást a saját szállásukon. Nyilván a szállásadó tudtával és anyagi részesedésével fogadták a vendégeiket az albérleti szobáikban. De ez nem csak az elegánsabb vendéglátóhelyek esetében ment így, jellemző volt a kisebb kocsmák esetében is. Ilyen volt például a Gömbös vendéglő a Szentgyörgy utcában, vagy a Csobánc utcai Beke vendéglő.

– *Mennyire volt komolyan vendő az emlegett egészségügyi kiskönyv?*

– Hetente két alkalommal kellett megjelenni egészségügyi vizsgálaton a nemi betegségek és a tüdőbaj kordában tartása céljából. Attól, aki negyvennyolc órát meghaladó betegségbe esett, ideiglenesen bevonták az egészségügyi könyvet. A szűréseken, ahová testületileg vonultak a hölgyek, vitéz doktor Burján Imre városi orvos végezte a vizsgálatot.

– *Biztos voltak olyanok, akik a szabályozásokat megkerülve üzték az ipart...*

– Persze, voltak strichelő és rendszeres orvosi vizsgálatra nem járó örömlányok, akik a járási központi és közlekedési csomópont mivoltuknak köszönhetően, a viszonylag nagyszámú vendéglátó egységek környékén megtalálták számításukat...

– *A környék falvaira kiterjedő vevőkörnek voltak településenkénti jellemzői, csúfolódók vagy egyéb kiszólások?*

– Ott voltak például a tomajiak. Hogy a mai települések számára ne legyen sérelmes, nem árulom el, hogy Badacsonytomaj vagy Lesencetomaj került-e az emberek nyelvére... S az adatközlőmet is csak monogrammal említem, mert egy köztisztelőben álló tapolcai polgárról van szó, aki pedagógusként a kereskedelmi tanoncoktatásban, majd a kereskedelmi ipari tanuló oktatásban dolgozta végig az életét. Tehát S. I., aki tizenhét éves korától fogva rendszeres tapolcai bordélylátogató volt, elmondta, hogy mit takart az a szólás a tapolcai Jantedra kapcsán, ami közszájon forgott.

– *A Jantedra elnevezést ismernem kellene?*

– A Jantedra elnevezés eredetére és jelentésére nézvést nincs semmilyen adatunk, de Mester Vendel bordélyházát emlegették ezen a néven a helyiek. S ez volt az az in-

tézmény, ahol a fiúk „beavatására” sor került a tizenhetedik életévük betöltése körüli időben. A többség itt, a Jantedrában esett túl élete első szexuális aktusán. Akinek nem volt meg az anyagi lehetősége ehhez, annak a többiek – bajtársias, legényközösségi alapon – összeadták a pénzt.

Visszatérve a történethez: a tomaji legények összedobták a pénzt, hogy a megfelelő életkorba eljutott társuk beavatása megtörténjen a Cigányka, az Irma vagy a Fülléres Rozi ölében (ezek voltak az ismert kéjhölgyek „művésznevei”). A helyi rendeletek szigorúan tiltották a bordélyházban történő alkoholfogyasztást és hangoskodást, de azért a szalonban volt zongora, s ott halkán lehetett klimpírozni, míg az igényekről szóló egyeztetések folytak. A tomaji legények, mert várni kellett, s mert hangadójuk az intézmény szakavatott látogatójának számított, átmentek a szemben található kocsmába, amit Hatvani István, korábbi postai szállító, első háborús veterán üzemeltetett. Itt lehetett időzni és italozni addig, míg sorra nem kerültek. A tomaji legények némi alkoholos befolyás alatt tértek vissza a Jantedrába, s ennek következményeként aztán a csapat vezetője és a beavatandó siheder feje itt meg lett „klaffogatva” a magas sarkú papuccsal. A csapat vezetője harc képtelen volt, mire odáig jutott, s ezért kapott a fejére, a beavatására készülő ifjú pedig azért kapott a fejére, mert amikor szobára került, s a hölgy levetkőzött és szembefordult a fiúval, akkor a fiúcska alkoholos ösztönéssel, elképedve elszólta magát: „Ez a pina? Hát ez csak ször meg bőr!”. Így aztán el is maradt az aktus, s a nagy mellénnyel érkezett tomaji legényeknek visszavonulót kellett fújnia. Ettől kezd-

Hangodi László bordélytörténeti városismereti sétát tart napjainkban, Tapolcán

ve vált szállóigévé, hogy „nehogy úgy járjatok, mint a tomaji legények a Vendinál”.

– *Gyanítom, Tapolca városát sem kímélte a népnyelv...*

– Tapolca, aminek kuplerájai közismeretek voltak, így került a nép nyelvére: „Riska-roska Raposka, kurvakergető Tapolcza!”. A XX. század első felében ez egy közsájon forgó mondóka volt...

– *Kicsit beszéljünk még Jantedra működéséről!*

– S. I. monogrammal jelölt interjúalanyomtól tudom, hogy minden olyan szolgáltatást igénybe lehetett venni, amit napjainkban hozzáképzelünk egy ilyen műintézményhez. Az egyszerű szexuális együttléttől a rafináltabb specialitásokig terjedt a kínálat, az extra igények nyilván felár ellenében teljesülhettek. Az alkura a Jantedra szalonjában kerülhetett sor, itt volt a madám pultja is, s itt derült ki az is, ha várni kellett a szolgáltatásra. A Jantedra általában hat lánnyal működött, s közülük kellett kiválasztani azt, akivel szobára akart menni a kuncaft. A pénzt a numera végén a hölgy kapta, s a bevétel kétharmadát kellett leadni a madámnak.

A munkaszobák a szalon magába foglalt főépülethez csatlakoztak, egy lavórallvány, egy ágy, egy szék, és egy aprócska asztal volt bennük. Minden szobának volt egy-egy közepe méretű ablaka, aminek az üvege belülről le volt meszelve, így a természetes fényt átengedte, viszont nem lehetett belátni.

A szobára menés után, az aktus előtt a kuncaft és a kéjhölgy a lavórban lévő hiper-mangános vízben fertőtlenítette magát átöröléssel. Már az 1910-es években is jellemző volt az óvszerhasználat, a francia gyártású Neosalversan nevű óvszert alkalmazták. Az aktus után a vendég ment a dolgára, a lány

pedig vissza a szalonba, ahol kis pihenő után fogadta a következő vendéget.

A tapolcai bordélynak az igények kiszolgálásán és a tizenhét éves kort betöltött fiatalok „beavatásán” túl volt a még fiatalabak számára egyfajta felvilágosító funkciója is. Sz. L. monogramú riportalanyom, aki a Magyar Királyi Honvédség, később pedig a Csendőrség tisztese, majd tiszthelyettese volt, mesélt a „felavatásáról”. Ez a korosztály a városon belül, de a környező falvakból is – én úgy saccolom, hogy a legénytársadalom nagyjából fele – a Jantedrában szerezte első szexuális élményeit.

A tizenhét éven aluliakat elzavarták a bordélyból, de persze, bennük is élt a kíváncsiság, s nem akartak hoppon maradni. Erről I. A., egy köztisztviselőben álló kórházi főorvos mesélt. Egyik alkalommal egy már érettebb, de a fiatalok felé megértést mutató legény karcolást ejtett belülről az ablak meszezésén. Ez a szinte észrevehetetlen folytonossági hiány pedig alkalmas volt arra, hogy az egyszemes kukucskálás módszerével a szomszéd kert irányából belássonak a legényké a szobába. S így végignézhették az aktust a maga valóságában. El lehet képzelni, micsoda néma lökdösődés, meg könnyöklés lehetett az előtt az ablak előtt.

– *Mit lehet tudni a nevéükön túl a szolgáltatást nyújtó hölgyekről?*

– Az bizonyosnak tűnik, hogy egyetlen tapolcai sem volt az itt dolgozó kéjhölgyek között, messziről kerültek ide, s nem is maradtak itt. Egyetlen hölgyről tudunk, aki Tapolcáról elszármazva jó nevű budapesti prostituált lett, ő 1948 után visszakerült Tapolcára, s egyedülállóként élte le az életét. 1934-ben Mester Vendel úgy nyitotta meg a bordélyházat, hogy keresett egy fővárosi üz-

lettársat, akivel egy albumból, ledér fotók alapján választották ki a szerződötendő hölgyeket. Azt tudjuk, hogy nagy volt a fluktuáció, a Tapolcán dolgozó lányok feltűntek Keszthelyen, vagy éppen Sárvár, Szombathely, Győr bordélyházaiban. Persze, volt olyan is, aki több évig egy helyen maradt, de ez a ritka. A fentebb már említett Cigánykáról például tudható, hogy Aradról került ide.

Aztán persze, volt olyan is, aki megcsípte a szerencsését. Voltak olyan vendégek, a helyi orvostársadalomból ugyanúgy, mint a katonák közül, akik mindig ugyanahhoz az egy, konkrét örömlányhoz jártak. Az egyik ilyen kapcsolat odáig fejlődött, hogy 1945 márciusában, amikor zajlott a terület kiürítése és a katonai visszavonulás, akkor egy orvos, aki tartalékos tisztként az egységével nyugatra indult, magával vitte az egyik hölgyet. Aki aztán a háború után a felesége lett. Ez is része a tapolcai bordélytörténelemnek, de talán nyilvánvaló, hogy az ilyen regényes happy end ritkaság ebben az embert próbáló szakmában.

– *Egy történésznek nyilván nem célja és feladata, hogy az adott témát – pláne ezt a témát – napjainkig kövesse...*

– Én, kutatás szempontjából 1948-49-nél zárom a történetet. Nyilván van ma is lapangó prostitúció, ahogy tapolcai diákkoromban is lehetett tudni, hogy melyik vendéglátó-ipari egységben lehet az italok mellett egyebet is venni, de úgy gondolom, ezt majd kutassa más. Az én területem a kezdetektől a betiltásig tart, s ebből lassan már összeáll egy kötetnyi anyag, ami reményeim szerint még aktív munkálkodásom időszakában megjelenik.

Grozits Károly

Kiss Ferenc: Tata elment

*Te túl, rózsám, te túl, a Málnás erdején,
A Málnás erdején, én meg innen sírok,
A bánat mezején, a bánat mezején.*

Ez a csíki dal és a *Túl a vizen van egy malom kezdetű* mezősegi lassú volt Novák Ferenc „Tata” két kedvenc nótája. A legnagyobb örömmel játszanánk most el neki bármelyiket Panyigával, hogy aztán a bőgős kezéből kikapja a hangszert és csattogtatni kezdjen rajta, majd azt hirtelen elengedve levágjon egy méhkeréki tapsost. Sajnos ez a mámor soha többé nem ismétlődhet meg, mert augusztus 17-én azt a szomorú hírt kaptuk, hogy Tata itt hagyott bennünket az összes földi jóval, szépséggel és rettenettel egyetemben. Véglegesen.

Nehéz volt a halálát tudomásul vennem, hiszen 1973 januárjától ismertem. Ha együtt dolgoztunk, ha nem, szinte naponta gondoltam rá. Folyton fülemben volt a zsörtölődése, hallani véltem az intelmeit, hogy „Feri, ne dohányozz, és ne igyál annyit, mert nem fogsz tudni énekelni!”, vagy az éjszakai Dóm téren mennydörgő instrukcióit. Rengeteg szép élmény fűz hozzá, rengeteget veszekedtünk, sokat tanultam tőle és sokszor segített rajtam. Ezek egy részét már elmeséltem három éve a *Keleti táncvihar* című írásomban, de emlék azért még maradt bőven. Hogy is lehetne elfelejteni azokat az első belgiumi utakat, ahol több száz rendhagyó énekes tartottunk vele? A flamand és vallon szerelmeket, amiket neki köszönhetünk, az örült hőskori táncházakat és a lakomákat a Kispipában, a Nemzetiben, vagy a kékfestő asztalánál a Népszínház utcában? A szolnoki és zalai fesztiválokat, a forró szegedi szabadtéri produkciókat – amikbe kezdetektől fogva bevonta a Vízöntőt –, majd később a Honvéd Együttesben megvalósult közös munkáimat a csapatával? Tudtam, hogy kórházban van, de halálhíre mégis felzaklatott. Némiképpen megnyugtatót Péter fia SMS-e, miszerint „Nincs baj, béke van, szép elmenés volt”.

Nálam meg csak tolnak az emlékek, a fejemben egymást oltják ki a gondolatok, úgyhogy engedelmeinkkel inkább segítségül hívom a naplóm és abból válogatok.

1974

Tatával összerúgtam a port, mivel nem bírtam ennyi vállalás mellett eleget tenni a jogos elvárásainak. Február végén ezt a levelet hozta a postás:

„Kiss Ferenc zenekarvezető!

Többszöri szóbeli figyelmeztetés után kénytelen vagyok írásban is rögzíteni kifogásaimat a zenekar működését illetően.

A belgiumi turné utáni átalakulásokkal az együttes repertoárja nagy részben zenei kíséret nélkül maradt. Az elmúlt hónapok alatt 4-5 tánc kivételével semmit nem tettek a számok újratanulása érdekében. Rendszeres próbák hiányában ez nem is lehetséges. Nem áll módomban tovább halogatni a módszeres és legalább hetenként egy zenekari próba – táncosokkal együtt – beiktatását. Április 25-ig adok haladékos számokra, hogy végre a szerződésed értelmében dolgozzál.

Amennyiben a fenti határidőig a rendszeres és megbízható zenekari munka nem indul be, a szerződésedet kénytelenek leszünk – legnagyobb sajnálatunkra – felbontani.

Budapest, 1974. február 26., Novák Ferenc művészeti vezető”

Próbáltam összeszedni magam. Átmenetileg sikerült.

Július 18-án elkészítjük életünk első nagylemezét a Bihari Együttessel a Fonti Musicali számára, Lou és Claude Flagel felkérésére *Hagyományos magyar muzsika és nóták* címmel. Emlékszem, Claude egy éjszaka alatt vette fel a teljes anyagot egy hordozható NAGRA IV-S szalagos magnetofonnal. Októberben, amikor a táncosok-

kal Belgiumba utaztunk, már legyártva várt minket Brüsszelben az LP. Hihetetlen boldogok voltunk! Arra már kevésbé szívesen emlékszem, hogy Novák Tatával nyilvánosan úgy összevesszünk a fizetség miatt egy sörözőben, hogy rendőrt akartak hívni. Ő ugyanis azoknak a fiú táncosoknak is osztott a pénzből, akik nem szerepeltek a lemezen. Én ezt akkor piszok nagy igazságtalanságnak tartottam, de utólag belátom, hogy az öregnek volt igaza.

1975

Ismét vizsgaidőszak van az egyetemen, esténként meg biharis próbák és táncok a Rátkai Klubban. Egyre kevésbé érek rá tánc alá muzsikálni, úgyhogy február közepén ismét kitört a balhé Tatával. Kicsit összekuszálódtak a szálak, mert közben apám is egyfolytában számon kér, hogy mi lesz az egyetemmel. Elköltöztem hát otthonról, úgyhogy valami albérlet után kellett néznie. Meg is találtam anyáméktól nem messze, a Vend u. 31-ben. 650 Ft lesz a havi lakbér. Tata felszólítására persze vad kottairás kezdődött. Ez azért kellett a Biharinak, hogyha távoznék esetleg a társulattól, legyen miből eljátszani az utódomnak az általunk készített számokat. Hú, ezt mindig utáltam! Lejegyeztem a *Jobbágytelki forгатós*, a *Ritka és haidau*, a *Párostáncok* és a sárközi, tiszaháti, rábaközi koreográfiák zenéit. Majd' belebeledtem, de március 3-án ünnepélyesen átadtam mindet Nováknak.

Az igazsághoz azért még az is hozzátartozik, hogy egy alkalommal Tata segített elbliccelnem egy kollokviumot. Heleszta Sándornál kellett volna számot adnom a népművelés lélektanáról, de nem volt időm felkészülni, égni meg nem akartam. Tata mint régi barátja felhívta, aztán egy sörözőben az aranyember Heleszta vizsga nélkül beírta az indexembe a jelest.

Ápr. 27. vasárnap: focimeccs a Kalákával. Csúfos vereséget szenvedtünk. Naplóm alapján úgy tűnik, hogy itt egy időre elbúcsúztam a Bihari Együttéstől, egész nyár folyamán csak a szegedi Dóm téri gálaműsorban, a *Májusjáráson* voltam velük. Mindenesetre Novák Tata engem a Kolinda miatt nemzetárulónak tartott, nagyon pipa volt rám.

1980

Febr. 20-tól március 8-ig a Vízöntő Belgiumban turnézik. A Radio Bruxelles is felvételt készít velünk. Ez a turné menet közben hosszabbodott meg, de annak súlyos ára volt, hogy kint maradtunk. Novák Tata tájékozott, felhívta az Interkoncertet is, hogy rendeljenek haza minket, mivel a 25. évfordulás műsora a Biharinak március 16-án van az Operett Színházban, és mi egyáltalán nem készülünk el az új anyagokkal. Mi persze nem jöttünk. Disznóság volt, beláttuk, de inkább vállaltuk a hisztit és az éjt nappallá tévő munkát majd otthon. Mikor hazaértünk, nem nagyon volt idő a balhézásra, mert tényleg csak öt napunk maradt arra, hogy zeneileg rendbe tegyük és megtanuljuk a műsort.

Március 15., főpróba a Tisztiházban, utána Vízöntő koncert, majd másnap délelőtt bemutató az Operett Színházban. Hatalmas ováció! Amire büszke vagyok, hogy utána a Bihari székházban rendezett fogadáson Martin György odajött hozzám, és azt mondta: „Feri, eddig ti vagytok a legjobb zenekara a Biharinak, de ezt Novák nem biztos, hogy tudja.” Ez óriási dicsőretnek számított tőle, nagyon jól esett.

Az viszont meglepő volt, hogy ezen az évfordulós ünnepségen Tata minden indulata ellenére megkapta a zenekar a Szocialista Kultúráért elismerést! A maga ötágú, zománczott vörös csillagával. Na, de az igazi büntetés csak ezután következett, egy elbocsátó

4

6

5

7

8

„Ünnepeljük életét!”

Korniss Péter fotói Novák Ferencről

1. Kormozás (Tikverőzés, Moha, 1970)
2. Tata a Bihari Együttesben (1963)
3. „Bölcsőtől a koporsóig” (TV-felvétel, 1967)
4. Próba a Bihari Együttesben (1975)
5. Próba a Bihari Együttesben (1975)
6. Foltin Jolánnal a Bihari próbatermében (1981)
7. Bihari-disznótör (Acsa, 1982)
8. Születésnap köszöntés (Novák Eszter és Péter, Foltin Jolán, Korniss Edit – 1983)
9. Tánc történeti előadás a Táncház Találkozóán (Sportaréna, 2016)
10. „Tata-nap” Óbudán (2009)

9

10

szigorú üzenet formájában. Miszerint március 17-én megállapodtunk abban, hogy a zenekar szeptember 18-ig a Jókai Művelődési Központban lévő munkaviszonyát megszünteti, addig viszont segít egy új kísérő banda betanításában.

Nem volt időnk ezen sokat gondolkodni. Mintha mi sem történt volna, kitűnő hangulatban folytattuk tovább az együttélést. Március 30-án Moszkvába utaztunk. A Kremlben „felszabadulásunk” emlékére tartottunk egy giga előadást színészekkel, táncosokkal, énekesekkel. Novemberben ismét ott járt egy „kultúrnapja gyegecija”, aminek tagja volt a Bihari Együttes szabadcsapata Novák Tatával és a Vízöntővel, valamint Dévai Nagy Kamilla, Ruttkai Éva, Halász Judit és Darvas Iván. Akikre biztosan emlékszem. Mindez november elején történt, ezért máig nem tudom, hogy a magyar kultúrát mentünk-e ünnepelni, vagy a Nagy Októbert. A grandiózus műsort, amit a szovjet televízió is közvetített, Novák Ferenc vezényletével Kerényi Imre rendezte.

*

1987

Meghívást kaptunk március 20-ra a Kertészeti Egyetem Klubjába, ahol a Muzsikással adunk közös koncertet. Jön velünk Balogh Kálmán és Szvorák Kati is, meg három vokalista táncos lány. Cseng-bong az aula, szinte lehetetlen jól hangosítani itt az igényesebb zenét, főleg ha népi és elektronikus hangszerek is szólnak egyszerre. No meg a *Kontyolóban* a csajok Kiss Anna veretes szövegét csujogtatják, miközben csizmában eszelősen ropogtatnak. Elkészítőd a hangzás, de ennek ellenére sikerünk van. Novák Tata Kallós Zoli bácsival együtt hallgatta az előadást, aki szinte végig csóválta a fejét. „Érthetetlen emberek, jó zenészek ezek, de hát mért kell úgy öltözniük, mintha zsidók volnának? És iszonyú hangos!” – mondta Tatának. Tata hiába mentegetett minket, hogy azért, mert szakállunk van, még nem akarunk zsidóknak kinézni, másrészt azok a kalapok a búcsúk alkalmára felpántlikázott, rábaközi férfi viseletek. Mi négyen ugyanis hosszú, színes szalagokkal feldíszített kalapokban játszottunk.

Nem volt jó ötlet, mert a szalagok mindenbe beleakadtak, másrészt reflektorfényben agyvérzészt lehetett kapni a kalpagok alatt. Zoli bácsinak ez egyszer nem volt igaza, mert inkább paradicsom-madarakra emlékeztettünk, mint zsidó zenészekre.

A táncfesztiválokra még a vonaton is zajlott a felkészülés: egyik vagonban a biharisokat Novák Tata, másikban a Vasast Szigeti Karcsi abrikolta az utolsó pillanatokban is, ha például Szolnokra vagy Zalaegerszegre mentünk versenyezni. Volt még akkor versenyszellem, volt igazi lelkesedés. Azt se feledjük el, hogy Novák Tatának köszönhetjük a „belga kapcsolatot” is. Rajta keresztül ismertük meg Claude Flagel népzene kutatót és tekerőlantost, aki a Kolin-da első nyugati turnéját segítette megszervezni 1975-ben. Ott átpasszolt bennünket egy igazi menedzsernek, aki azonnal elintézte, hogy Belgiumból átmenjünk Franciaországba, a legnagyobb párizsi folk-klubban koncertezni. Ott két hét alatt elkészítettük a Kolin-da trilógia első albumát, amiből Tatának dedikáltam is egy példányt. Tetszett neki, úgyhogy évtizedekre megmenekültem a haragjától.

Itt jut eszembe, hogy Novák Tata egyszer Belgiumban fogadást kötött valamire a sofőrünkkel. Egy üveg Benedictine volt a tét. Elvesztette, de állta az öreg a szavát, meg is vette kemény valutáért, és az egyik éjjel kettesben elszopogatták.

*

Itt véget érnek a bejegyzéseim, de Tatával a következő évtizedekben is szoros kapcsolatot ápoltam. Míg nem 2021-ben ez a kapcsolat komoly sebet nem kapott. Akkor jelent meg ugyanis a *Kötelékek* című könyvem, amiben egy helyütt a következőket írtam: „1983. december 4-én belga táncos barátainkat, Jean-Philippe Van Aelbrouck-ot és kedvesét, Martin Bebelmans-t meghívom anyámhoz ebédre. Hadd tudják meg, milyen is az a magyar konyha, ha már Novák Feri nem mutatta meg nekik.”. Én ezt persze csak egy ártatlan élcelődésnek szántam. Mivel Tata kapott tőlem tiszteletpéldányt, felhívtam, és a fentieket indulatosan kikérte magának. „Micsoda hülyeség ez, Ferike? Hogy lehet engem így megalázni, hogy bárkiéhez is hasonlítod a főztömet?” Borzasztóan megbántottam ezzel a bejegyzéssel, úgy tűnt, hogy örök harag lesz belőle. Nahát, a Makovecz emlékére készült *Héttorony* című előadásunk bemutatója után, 2021. május 26-án reggel csörgött a telefon, és a következőt hallom. „Szevasz Ferike, Tata vagyok! Amit a főztöm kapcsán kaptál tőlem, azt megérdemelted. Viszont minden bűnödöt megbocsájtom, mert nagyon szép zenét írtál.” És azonnal helyreállt a belső nyugalmam.

Isten veled, Tata, nagyon fogsz hiányozni! ■

Levél a Magyar Táncművészek Szövetsége Elnökségének

A nyílt levelet Novák Ferenc 2024. júliusi kérésének eleget téve adjuk közre

Tisztelt Elnökség! Kedves táncos barátaim (ugye, van jogom még ezt mondani?)!

Goda Gábor levele biztatott arra, hogy néhány gondolattal erősítsem meg az övéit. A független társulatok sokszor kimaradtak a támogatásból. Ugyan újabb néhányan jutottak némi aprópénzhez, de együttes fenntartására nem elegendőhöz. Mintha a döntéshozók cinikus módon úgy gondolták volna, hogy a függetlenek szűnjenek meg a nekik juttatott csekély javadalmazás miatt. Gondoljátok el, milyen lesz a kortárs táncművészet hazánkban, ha egymás után szűnnek meg a nemzetközileg is elismert társulataink! Az összkép szomorúan egyoldalú lesz. Kérem az Elnökséget, hogy semmi szín alatt ezt a helyzetet ne fogadja el, de nagyon fontos lenne, hogy ne fogadják el azok az együttesek sem, amelyek részesültek megfelelő támogatásban. Ezt kívánja a tisztességes szolidaritás. Ne fogadjanak el olyan helyzetet, hogy sokszor a másképp gondolkodó, de tehetséges alkotók művei ne jelenjenek meg a magyar színpadon! Nemigen hiszek abban, hogy kontroll és összehasonlítások nélkül van fejlődő művészet.

Gondoljátok el, hogy a '60-as, '70-es években ádáz küzdelmek árán a néptáncművészetben hogyan jött létre az a táncszínházi gyakorlat,

mely azóta az egész világon elismert, utánzott. Ez manapság egy dadalmas tény. Többnyire táncos előképzettség nélküli tehetséges és jelentős alkotók jelentek meg tulajdonképpen az ismeretlenből: Györgyfalvay Katalin, Foltin Jolán, Szigeti Károly, Timár Sándor, Kricskovics Antal, Galambos Tibor és sokan mások... Talán én is közéjük tartozom. [Novák Ferenc volt hat évig Európa egyetlen folklór jellegű táncszínházának, az amszterdami Internationaal Folkloristisch Danstheater-nek koreográfus-rendezője és dramaturgja – a szerk.]

Manapság már ezen alkotók tanítványai folytatják láthatóan sikeresen ezt a sokszínű irányzatot. Természetesen ez már magasabb iskolai végzettség nélkül nem képzelhető el. A Táncművészeti Egyetem figyelmét felhívom, hogy az oktatásban erősítse az általános műveltség színvonalát és gondolják meg még egyszer a nyelvtudás szükségességét.

Kedves Elnökség, támogatott és kifelejtett tagtársak! Harcra szólítalak Benneteket. Én már nem tudok miről lemondani, de ha szükséges, így örege is hajlandó vagyok a szavak erejével még kardot rántani.

Szeretettel üdvözöllek Titeket!

Budapest, 2024. július 4.

Novák Ferenc Tata

GreCsó Krisztián: Ez volt a dolgunk

Meghalt Novák Ferenc Tata

Élet és Irodalom – LXVIII. évfolyam, 34. szám, 2024. augusztus 23.

Mindig próbáltam megérteni őt, ám félig kívülről, félig belülről, az amatőr mozgalom mélyéről nézve nem volt egyszerű. Folyton arról beszélt, hogy a tánc anyanyelv, sőt pimasz szórakozás, hogy a táncban nincsen görcs és sznobizmus, mert az ősi anyagtól ez idegen, hogy a tánc a szeretet nyelve, a vágyé, csipkézni kell a levegőt. Másfelől magát kereső, töprengő alkotóembernek látszott, akit megrettent az üresség, a mondanivaló hiánya. A kortárs képzőművészet, a fotó, az irodalom felől közelített, és nyomasztották a mindenkori kortárs folklór színpadi narratívái. Pontosabban a hiányuk. Hogy gyakran üres fejeket látott maga körül, sorokat, diagonálokat, letudott minősítőket, gondolat nélküli „virgát”. Nem tudom, milyen tanár volt, és milyen társasági ember (jókat hallani), de a nyilvános Novák Tata sosem kímélte magát, sem a környezetét. A kezdetektől feszítette, hogy mondanivaló nélkül nem megy, hogy a nép táncának, ha színpadra teszik, meg kell váltania a világot, és ez azt is jelentette, hogy hitelt akart, színházat, felfogatást. Azt viszont nem, hogy az a táncnyelv, amit használt, öncélú lett volna, vagy végleteleg radikális. Ha klasszikus történethez nyúlt, mint a *Rómeó és Júlia*, szüksége volt rá, hogy annak hitelét, mását találja meg Széken.

Mindig nagyvonalúnak láttam, és európai polgárnak, ami nemcsak azt jelentette, hogy Hollandiában megtalálta magát, hanem azt is, hogy szlovák és román kollégáival is értette: ez a mi közös Kárpát-medencénk. Szigorú volt, és ritkán láttam sértettnek, talán csak a táncmozgalom eredetének firtatásakor tört belőle elő némi malícia. Hiányolta, hogy őt és a tanítványait, Foltin Jolánt, Stoller Antalt és Lelkes Lajost keveset emlegetik az első pesti, széki mintára szervezett táncház létrejöttékor, pedig ő szilárdan hitt benne, hogy ez az ötlet '71 karácsonyán született meg Széken, amikor ez a csapat a faluban gyűjtött.

Etnográfus volt, gyűjtő, elemző alkat, véleményformáló, mozgalmár, táncos és korszakos, sőt, tán az eddigi idők legjobb koreográfusa. A magyar színpadi néptánc máig legfényesebb, nemzetközileg is jegyzett és itthon csodált időszak az ő Honvédja. Hogy egy önzőn személyes, ezáltal kiragadott és szinte sosem emlegetett példát mondjak a ragyogó életművéből, '92-ben, a Sevillai Világkiállításán a Honvéd vitathatatlanul a világ tán legjobb táncegyüttese, és ezt nem korlátoznám. Nem néptánc. Tánc, általában. Novák Ferenc Tata lakodalmi koreográfiája egyszerre elemien egyszerű, tablószerű, másfelől

utat enged a táncosok egyéniségének. És a jobbnál jobb színpadi karakterek lubickoltak a néma szerepekben. Varázsoltak. Emlekszem, kinevettek a próbateremben, nem értették, miért sírok. Hiszen nem is megható. Hát nem értitek, kiabáltam, hogy ettől jó magyarnak lenni, és sajnos tudtam, hogy nem értik, mert a mozgalomban akkor kevés olyan amatőr táncos volt, aki fel tudta volna fogni, Tata miről beszél.

És ez őt bitangul bántotta. Nagyon szerettem, hogy ilyen sok gyermek keresi magát, hogy a tánc tanítás elemi szinten él, de láthatóan nem szerette, ha egy táncosnak fogalma sincs, Kalotaszeg Erdély-e már, vagy még nem. És ebben az aggodásban nem(csak) a földrajz volt a fontos, hanem a forrás elemi és őszinte tisztelete. Nem majmolni kell az akadémiai anyagot, hanem érteni, amit a mozdulat és környezet mond.

Hogy a jelenleg még bántóan kidolgozatlan Wikipédia-oldalán az a leghangsúlyosabb tény, hogy féltette a mozgalmat, ezért előbb az MMA-ból lépett ki [Novák Ferenc 2012-ben mondott le művészeti akadémiai tagságáról, amely 2023-ban állt helyre a Nemzet Művésze díj elfogadásával – a szerk.], aztán lemondott a Magyar Táncművészek Szövetségének főtáncos címéről is, mert úgy vélte, méltatlan, ahogy a magyar kormányzat a független táncársulatokkal bánik, azt mutatja, milyen magányos volt. Ami megint ellentmondás, hogy lehet egyedül az, akit ennyien szeretnek, de ilyen végletesnek látszik az ő élete. Kívülről – és most már utólag.

Egyetlenegyszer beszéltem vele, illedelmes volt, kedves, tisztelte bennem az író. Elmeséltem neki, hogy életem legnagyobb színházi élménye egy 1987-es Honvéd-előadás. A szegvári művelődési házban tájolt az együttes. Bántóan kevesen voltunk, negyed ház. Velünk szemben teljes zenekar, teljes tánckar. Novák Tata kiállt, köszöntötte a közönséget, és elmondta, mekkora tisztesség nekik, hogy itt vagyunk. Előntötte a szégyen az arcomat, ők a zenészekkel többen voltak, mint mi, a publikum. Soha életemben nem láttam szegvári parasztembereket állva tapsolni. Katarzist éltünk át a teljes gözzel eltáncolt, lenyűgöző előadás végén, és én abban a pillanatban lettem néző, befogadó. Amikor ezt elmeséltem, megpaskolta a vállam, és csak annyit felelt, ez volt a dolgunk. ■

folkMAGazin

LELŐHELYEK

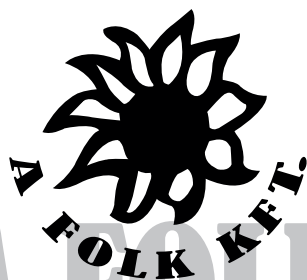
FOLKMAGAZIN SZERKESZTŐSÉG
1011 Budapest, Szilágyi Dezső tér 3.
Tel.: (1)-214-3521; www.folkmagazin.hu

NÉPTÁNCOSOK KELLÉKBOLTJA
1137 Budapest, Katona József u. 21.
Tel.: (1)-239-1199

ÍRÓK BOLTJA
1061 Budapest, Andrásy út 45.
Tel.: (1)-322-1645

A FOLK
1074 Budapest, Dohány u. 84.
Tel.: (1)-351-3341

MAGYAR ZENE HÁZA – SHOP
1146 Budapest, Olof Palme sétány 3.
Tel.: (30)-461-5115

Hangszerek, Tokok, Kellékek, Javítás

Népzenei CD-k teljes választéka ÓVODÁKNAK, ISKOLÁKNAK KEDVEZMÉNY

Cím: Budapest VII., Dohány u. 84.
Bejárat az Almásy utca felől
telefon/fax: 351-3341,
Mobil: 06/30 954-9903, 06/30 399-5042
E-mail és Web Site:
pro@t-email.hu, http://www.afolk.hu

Nyitva tartás:
hétfőtől csütörtökig: 10:00-17:30,
pénteken: 10:00-17:00

SZÉKELY HAGYOMÁNYOK – 1.

Részletek Simó Ilona 2024-ben készült szakdolgozatából

(Apor Vilmos Katolikus Főiskola Neveléstudományi, Társadalomtudományi és Romológiai Tanszék; konzulens: dr. Baksa Brigitta főiskolai tanár)

Korábbi tanulmányaim során, népi gyermekjáték órára, gyermekjátékokat gyűjtöttünk, mindenki a maga vidékéről. Jómagam Budapest mellett lakom, viszont választásom, származásomra tekintettel, a székely gyermekjátékokra esett. Gyűjtőmunkám során egyre növekvő keserűség töltött el, ugyanis egyetlen székely gyermekjátékot sem ismertem... Szüleim a rendszerváltás után költöztek Magyarországra. Nem terveztek, nászútra indultak két hátizsákkal, mégis maradtak. Sajnos útjuk során megtapasztalták, hogy a kivívott szabadságuk csak látszólagos, és a biztonságos közeget elhagyva nem változott semmi. Én itt születtem Magyarországon, hivatalos megnevezésben hontalanként. Ez a szó mai napig kísér.

Hazulról haza utazunk, szoktuk volt mondani. Szüleim, amennyire lehetett, „otthoni” szokások szerint neveltek, melyek egy része az évek alatt lassan, csendesen elkopott. Az otthoni dallamok, mondókák felledésbe merültek, ezeket felváltották az óvodában és iskolában tanultak. Emlékszem, voltunk szüreti bálban, de nem adta vissza szüleimnek a régi idők hangulatát, így nem mentünk többet. Évekig nem táncoltak. De talán az egyik legfájóbb pont az lehetett szüleimnek, mikor elhagytam az édesanya és édesapa szavakat. Hiszen mindenki csak anyát és apát mondott az óvodában, iskolában, szomszédságban, erős volt a környezeti hatás. Viszont a szűk családi körben, amit lehetett, foggal-körömmel megtartottak, például a húsvéti tojás berzselését, locsolást, halottak napjakra a közös imádkozást és megemlékezést, karácsonyi töltött káposztát, és hozzánk bizony az Angyalka érkezett, nem Jézuska.

Mindig, ha kérdezték, székelynek vallottam magam. De mitől is lesz székely a székely? Itt születtem, itt nőttem fel, itt telepedtem le. Mégis, van egy érzés, mikor átlépjük Hargita megye határát, szívem-lelkem

megnyugszik, és azt érzem, mindjárt otthon vagyok. Viszont most már bennem van a korábban említett keserűség, mely arra ösztökélt, hogy szakdolgozatom témájának a székelyek hagyományörzését válasszam. Írásomban megkísérlem bemutatni tematikusan csoportosítva a jelentősebb székely népszokásokat.

A SZÉKELYEK

Székelyföld elhelyezkedése

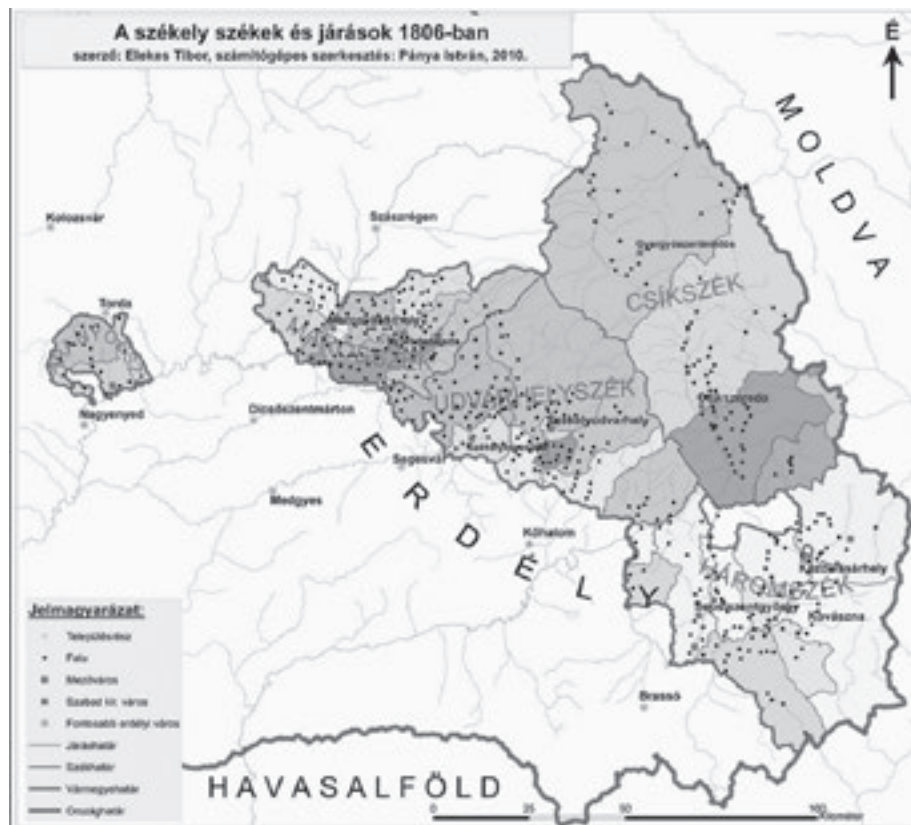
Székelyföld egy történelmi-néprajzi tájegység, mely Románia középső részén helyezkedik el, népét a székelyek alkotják. A történelmi Székelyföld öt széklet foglalt magában 1437 és 1876 között: Udvarhelyszék, Csíkszék, Háromszék, Maroszsék és Aranyosszék. Orbán Balázs leírásaiban megkülönböztette ezen túl Belső-Székelyföldet, Külső-Székelyföldet, illetve hozzávette Barcaságot (Brassó vidéke) is. Udvarhelyszék, Csíkszék, Háromszék alkotta Belső-Székelyföldet, Maroszsék, Aranyosszék pedig Külső-Székelyföldet. 1876-ban a székeket felváltották a vármegyék, Udvarhelyszék, Csíkszék és Háromszék (kevés kiegészítéssel) egy vármegyét alkotott, Maroszséket Maros-Torda vármegyéhez, Aranyosszéket Torda-Aranyos vármegyéhez csatolták. Az első világháború után Székelyföldet Romániához csatolták, majd 1940-1944 között Maros-Torda, illetve a korábbi Udvarhelyszék, Csíkszék és Háromszék Magyarországhoz tartozott. Ezek a területek az ötvenes és hatvanas években Magyar Autonóm Tartományt alkottak Romániában. Végül 1968-ban kisebb megyék jöttek létre, Hargita megyét alkotta Csíkszék és Udvarhelyszék, Háromszék Kovászna megyéhez, Maroszsék Maros megyéhez, Aranyosszék pedig Kolozs és Fehér megyéhez került (Vofkori, 1998).

Székelyföld mai szűkebb értelemben véve Erdély délkeleti részén található, székelyek lakta vidék. Nyelvöldrajzilag egy sajátos magyar nyelv-sziget Románián belül, több nyelvjárással.

Kállay Ferenc 1829-ben úgy határozta meg Székelyföld területét, hogy a Nyárad-Maros találkozásától a csíki Gyimesi passusig [szorosig] és Píritskehavastól Bodzáig tart. Ma viszont Székelyföld határai nem esnek egybe az akkor leírtakkal, nem egyeznek meg az 1876-os történelmi határokkal. A többször is változó közigazgatási beosztás módosította a települések határait, a régiók helyzetét, emellett a terület csökkenését az is támogatta, hogy a székely-magyar nyelv-tömb határain jórészt románok éltek. Viszont még ezekről függetlenül is a Kárpát-medencében a palócok mellett a székelyek a legnagyobb magyar etnikai csoport, akiket külön névvel is megjelöltek (Vofkori, 1998).

Székelyföld mint néprajzi tájegység

A magyarok népi műveltségének alapszerkezete, a fő vonásai egységesek, viszont kultúránk változatos, több, egymástól eltérő csoportot foglal magában. Az évszázadok alatt

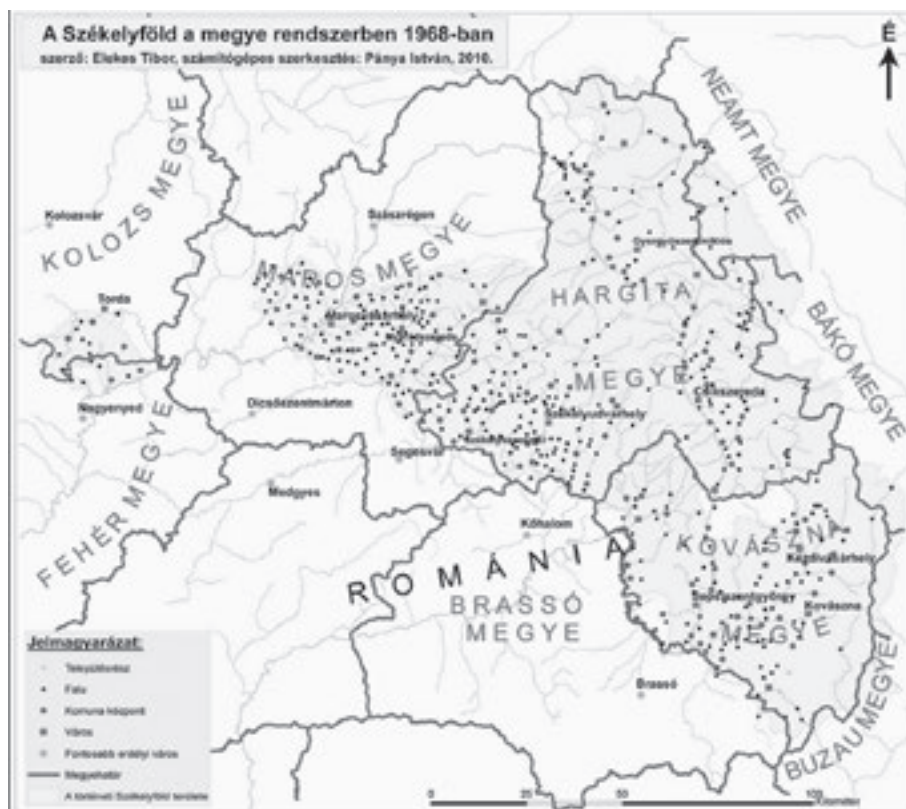

Forrás: elekes.adatbank.ro

sok etnográfiai csoport jött létre, melyek kultúrájuk jellegzetes vonásaiban térnek el a szomszédaiktól. Ezen elkülönülések hátterében több tényező is állhat: például földrajzi helyzet, történelmi események, gazdasági-társadalmi különbségek. Egy néprajzi csoportba tartozók saját jellegzetes vonásaikat azonosan határozzák meg, tagjaik között egyfajta összetartozás-érzés jelenik meg, melynek a földrajzi és igazgatási választóvonalak sem szabnak határt. Meghatározunk etnográfiai szigeteket is, melyek nyelve eltér az őket határoló nyelvtől (Balassa és Ortutay, 1979). A *Magyar néprajz* könyv földrajzi és történelmi megfontolásból négy nagy vidékre osztja a Kárpát-medence magyar lakta területeit: Dunántúl, Felföld, Alföld, Erdély. Hasonló felosztással találkoztam a *Jeles napok, ünnepi szokások* és a *Magyar népi kultúra* könyvekben is, ám ezekben az irodalmakban öt főbb földrajzi és néprajzi tájegységre osztják a magyar nyelvterületeket. Dolgozatomban ez utóbbi felosztást követem. A *Jeles napok, ünnepi szokások* című könyvben a következőképp határozzák meg ezeket a területeket: *Dunántúl; Felvidék; Alföld; Erdély; Gyimes, Bukovina, Moldva*.

Az *Erdély* elnevezés erdőn túli területre utal, már a XI. századtól használják. Évszázadokkal ezelőtt Erdély és az Alföld között hatalmas erdők terültek el, ami meghatározó volt a táj nevének kialakulásában. Földrajzi elkülönültsége mellett történelmi háttere is eltérő, a XVI. századtól 1848-ig önálló része volt Magyarországnak, az erdélyi fejedelem fennhatósága alá tartozott (Balassa, 2003). Nagy és földrajzi tekintetben változatos területe sok néprajzi tájegységre osztható: *Kalotaszeg, Mezőség, Maros-Küküllők köze, Dél-Erdélyi szőrványvidék, Székelyföld*.

A néprajzi tájegységek további csoportokra, kistájakra oszthatók. Ezen vidékek megjelölése földrajzi helyzetüktől függ, közeli hegyek, folyók vagy városok alapján nevezték el őket.

Forrás: elekes.adatbank.ro

Tájékpő segítségével jöttek létre a kistájak nevei: *alja, hát, környéke, köz, melléke, mente, völgye* stb. (Demény, Gazda, Keszeg, Pózsony és Tánzos, 2008). Kós Károly és Balassa Iván (2003) gondolatait, emellett a *Jeles napok, ünnepi szokások* című könyv felosztását ötvözve összesen tizenkét néprajzi csoportot határozhatunk meg Székelyföldön: *Maros mente, Nyárád mente, Erdőszentgyörgy vidéke, Udvarhely vidéke, Sóvidék, Homoród mente, Nyikó mente, Erdővidék, Háromszék (Kézdiszék, Barcaság), Csíkszék (Alcsík és Felcsík), Kászón és Gyergyó*. A székelyföldi etnikai csoportokat megkíséreltem székenként rögzíteni: *Marosszék (Maros mente, Nyárád mente, Erdőszentgyörgy vidéke); Udvarhelyszék (Sóvidék – határterület Marosszékkel, Udvarhely vidéke, Homoród mente, Nyikó mente); Háromszék (Erdővidék – határterület Udvarhelyszékkel, Kézdiszék, Barcaság); Csíkszék (Kászón, Alcsík, Felcsík, Gyergyó)*.

Orbán Balázs sírmlékéhez vezető székelykapuk – Székelyudvarhely, 1985 (Németh Tamás / Fortepan)

* Kik azok a székelyek?

E kérdéskör nagyon összetett, és mai napig teljesen nem körvonalazódott pontja a magyar történelemnek. Rengeteg szempontból vizsgálható meg a székelykérdés, például etnikum, élet- és érdekközösség, nyelvközösség, lelki arculat, államhoz és nemzethez tartozás. Emellett sok elkerülhetetlen alapkérdés is válaszra vár, például: Magyarok-e a székelyek? Milyen nyelvet beszélnek? Van-e őshaza tudatuk? Az évtizedek alatt sokan sokfélet fogalmaztak meg ebben a kérdéskörben, nem egyszer teljesen ellentmondva egymásnak. A kutatásokat nehezítik a hiányos korai és a hamisított oklevelek, a kevés korai történelmi-földrajzi adat, a régészetileg nem bizonyítható múlt. Ezek tükrében a székelyek eredete, a székelykérdés lezáratlan (Vofkori, 1998). Viszont megkísér-

lem néhány elmélet segítségével körvonalazni, hogy kik is lehetnek azok a székelyek.

Melich János *A székely és a csángó név eredete* című cikkében a székely szó keletkezését fejtegeti. Több elmélet is született a témában, ezeket kísérelte meg összegyűjteni és felvázolni. Hunfalvy Pál szerint a székely szó az Erdély szóhoz hasonlóan alakult, a székeken túl lakó személyekre utal, a határőrökre, ebből adódóan egy foglalkozást jelölt, nem pedig egy népet. Más gondolatmenet szerint a székely szó a székekhez tartozó, azaz ott élő emberekre utal. Ez alapján a székely szó egy népet határoz meg. Karácsonyi János úgy gondolta, hogy az útkészítőket hívták székelyeknek. A név szláv eredetű, egy foglalkozást jelöl meg, nem pedig egy népet.

Bármelyik elmélet is legyen a helyes, közös múltjuk egyfajta együvé tartozással ruházza fel ezeket az embereket.

Balás Gábor *A székelyek nyomában* című cikkében megfogalmazta, hogy a székelyek magyarul beszélő magyarok, akik a magyarságukat nem hajlandók megtagadni. Történelmüknek, elzártságuknak köszönhetően sok archaikus tulajdonságot őrzött meg népi műveltségük, rájuk jellemző jellegzetességek alakultak ki, például nyelvjárások, történelmi tudat. A *Magyar néprajz* kötetben (1979) továbbá kitértek a földrajzi elhelyezkedésre is, mely nagyban befolyásolta kultúrájukat. A székelyek életmódjának főbb jellemvonásai: havasi pásztorokodás, erdőgazdálkodás, földművelés.

A székelyek Erdély legnagyobb magyar etnikai csoportja. Vofkori László (1998) több szempontból is megvizsgálta, hogy egy ekkora csoport vajon mi szerint határozza meg magát.

Kutatásai közlése előtt viszont kikötötte, hogy a székelység nem alkot kisebbséget faji, nyelvi vagy vallási szempontból az anyanemzeti magyarsággal szemben. A korábban leírtak kiegészítésére Vofkori (1998) munkásságából az érdekközösségi meghatározáshoz, a népi tudathoz és a néplélektanhoz kapcsolódó gondolatokat emelném ki. A székelyek mai napig egy egységet alkotnak, társadalmi és morális kapcsolatban vannak egymással. Nagyon ragaszkodnak szülőföldjükhöz, erről árulkodnak egyes székelykapuk feliratai is: „Házat mindenütt találsz, de hazát csak itthon” (Vofkori, 1998, p. 48). Bár a székelyek identitástudata és öntudata is változott az évek során, mégis van egyfajta kép, jellemzés, mely a székely szó körül kering. A székelyeket különféle tulajdonságokkal ruházták fel, úgy tartják, hogy erősen vallásosak, furfangosak, vidámak, vicceskedők, kitartóak, szorgalmasok, takarékosak, jószívűek, vendégszeretők és hatalmas küzdőszellem van bennük. Emellett persze negatív tulajdonságaik is vannak, ingerlékenyek és nagy az igazságérzetük, így sokat perlekednek. Én ez utóbbihoz sorolnám az akaratosságot is, a családban a „somfajéjú” kifejezést használjuk erre, mert olyan kemény a feje, mint a somfa, nem hajlandó se hajolni, se törni.

Úgy gondolom ahhoz, hogy valaki székelynek vallja magát, nem szükséges minden felsorolt pontnak megfelelni, valószínűleg nincs is olyan ember, akire mindez jellemző. Szerintem a legfontosabb szempont maga az érzés. Mert könnyű annak, aki Székelyföldön született, székelyként székely közösségben nevelkedett. De mi alapján lehet székely az, aki külföldön született, ott nevelkedett, ott házasodott? Hogyan határozza meg magát? Úgy gondolom, hogy érzés alapján. Egy érzés alapján, aminek köszönhetően tudod, hogy honnan származol, hol vannak a gyökereid, hol van a hazád, akkor

Homoróddaróci református erődtemplom – 1929 (Laborcz György / Fortepan)

is, ha nem ott laksz. Esetleg kialakul az emberben az érzés, hogy itthon is itthon és otthon is otthon. Ezek mellett, ha az ember felfedezi magában a székelyekre ruházott tulajdonságokat, egyfajta megerősítést nyer magában. Az embernek így van egy hovartartozási érzete, de ahhoz, hogy ez kialakulhasson egy külföldön született gyermekben, a szülőknek hatalmas szerepe van. Így van ez a vallásossággal is, családi gondolat, ha az édesanya imára fogja gyermeke kezét, és azt sugározza neki, hogy ez fontos, akkor a gyermeknek is alapvető és meghatározó lesz. Ugyanez mondható el ebben a témában is, ha a szülők azt éreztetik, hogy a székely identitás fontos, a gyermeknek is elemi és életre szóló lesz.

*

A SZÉKELYEK ÜNNEPI NÉPSZOKÁSAI – ŐSZI NÉPSZOKÁSOK. A GAZDASÁGI ÉLET ÜNNEPEI

Szeptember 1. – Egyed napja

Sóvidéken úgy tartották, hogy Medárd és Illés napjához hasonlóan Egyed napja is meghatározza az időjárást a következő hat hétre: „Amilyen az Egyed napja / Olyan az ősz minden napja.” (Barabás, 2010, p. 107). Ezzel szemben Gyergyóremetén a következőt gondolták az aznapi időjárásról: „Egyed-nap, ha száraz, / Hosszú esőt várhatsz.” (Portik, 1994, p. 17)

*

Szeptember 8. – Kisasszony napja

Az első dértől és hóharmattól ekkor már tartottak Sóvidéken, ha elkapta a kukoricát, nem érett be. Úgy gondolták, ha nincs se dér, se hóharmat, Szent Mihály napjáig jó idő várható. Fenyéden Kisasszony napján volt a dióverés, emellett itt és Sóvidéken ekkor kezdődött az őszi vetés.

*

Szeptember 29. – Szent Mihály napja

Szent Mihály napja a gazdasági év őszi határnapja, Sóvidéken eddig kellett hazahordani a szénát és a terményeket. Csíkban ekkor hajtották haza az állatokat a pásztorok. Az elszámolást követve nagyot mulattak. Székelyudvarhelyen ezt az időszakot tartották a legalkalmasabbnak az őszi vetésre.

A havasi településeken, Tölgyesen és Bélboron máglyákat gyűjtöttek Szent Mihály napján annak érdekében, hogy távol tartsák a farkasokat.

*

Szüret

Székelyföld eredendően nem szőlőtermesztő vidék, így a szüret itt nem munkaszokás. Csak az 1910-es, '20-as években kezdett el terjedni a szüreti multság szokása. A kolozsvári, temesvári idénymunkások és cseléd lányok honosították meg a vidéken. Mivel itt nem volt szőlő, így a szüretéről mint munkáról átkerült a bálra (*Barabás*, 2010). A témától való pillanatnyi elrugaskodással érdekes lenne belegondolni, vajon újabb száz év múlva mi lesz a közvélekedés a Halloweenről, meg tud-e honosodni úgy, mint a szüret, vagy lesznek akkor is olyanok, akik ágálni fognak ellene, mint manapság. Párhuzamba helyezhető-e a szüret és a Halloween, ha a mesterkéeltséget, a funkcióvesztést vagy a szórakoztatást vesszük figyelembe?

Sóvidéken általában szeptember utolsó vagy október első szombatján, illetve vasárnapján tartottak szüreti multságokat. A csöszlegények, akik jól táncoló húsz év körüli férfiak voltak, előre összeálltak és megbeszélték a bál terveit. Kiválasztották a csöszkirályt – Békéstanyán a csöszkirály volt az egyetlen katonaviselt, és megvitaták, ki kit hív el. Általában minden legény azt a lányt választotta, akinek udvarolt, viszont hátrányt jelentett, ha nem tudott táncolni. A legény meghívását visszautasítani szégyennek számított. A meghívott lányok voltak a csöszleányok, ők hímezték ki párjuk bőujjú ingjét, emellett szalagot ajándékoztak nekik. A szőlőt és más gyümölcsöket előre megvették. A bál napján díszítették fel a művelődési ház nagy termét, drótot húztak olyan magasra, hogy alig lehessen elérni, arra akasztották a gyümölcsöket és egy liter bort. Szőlőkoszorút készítettek vagy koronát, ezt tették középre. A díszítés után a legények hazamentek pihenni, majd felöltöztek csöszruhába és kikérték a csöszleányokat. A csöszlegények székely ruhát öltöttek, Szovátán a csöszkirály fehér gatyát viselt megkülönböztetésként. A hozott szokás viseleteit elhagyták, a vállon és derékon átkötött piros szalag, a bő ujjú ing és a párta maradt fenn. Míg a vendégek gyülekeztek, a fiatalok a kisteremben várakoztak. Amikor megtelt a terem, a csöszök, párjaikkal, táncval vonultak be.

Békéstanyán az egyik tekintélyesebb vendég kérte be a csöszöket. A csösztánc után szabad volt a tánc. Sóváradon és Parajdon már korábban is táncolhattak, mivel az előadás a bál kezdete után pár órával történt. A táncokat a helybéli tanítók tanították be.

Településenként változott, mikortól volt szabad a lopás, azaz mikor lehetett enni a gyümölcsökből. Általában a csöszkirály egy bekiáltással jelezte, de Sóváradon sokáig Király László felolvasott szőlőlopási tízparancsolata után lehetett lopni. A csöszök feladata ekkor kezdődött el igazán, meg kellett akadályozni a lopást. Lopni csak titkosan lehetett, akit elkaptak, a csöszkirály elé vezettek bírásra, ami 3-10 lej volt.

Sóváradon még titkos csöszök is voltak, csak egy karra kötött szalag jelezte, kik is ők. Az így befolyó pénzből fizették ki a csöszök a gyümölcs árát, a megmaradt összeget pedig közösen költötték el, hogy felajánlottság egy nemes célra. A koszorút nem volt szabad bántani, azt a végén elárverezték, a későbbi években pedig tombolán lehetett megnyerni. Az árverés után a csöszök munkája véget ért, éjszakai ebéd várta őket, hagyták mulatni a népet. Értkezés után, ha kedvük volt, visszamentek mulatni, de maradhattak is beszélgetni. A bál végén mindenki hazavitte a párját és köszönetet mondott, hogy elengedték vele.

Homoródremetei csöszök és csöszleányok az 1980-as években (Todor Ilona tulajdona)

Szovátán a bál napján délután 3-kor összegyűltek a csöszlegények és csöszleányok, majd lovasszekérrel, énekelve vonultak fel a faluban. Alszezen a csöszlegények lóháton, a csöszleányok szekéren vonultak. A menetet girlanddal díszítették. A felvonulás után a lovakat hazavittek, majd mentek a bálba.

*

Törökbúzabántás

Miután leszedték a kukoricát, hazavittek és kezdődhetett a hántás, ami a csöveket borító levelek leszedését jelenti. Kalákamunka, hánthókalákaként is ismerik, a kukoricaszedés estéjén vagy a következőn tartották. Szomszédokat, rokonokat, komákat és ismerősöket hívtak meg rá. Jó idő esetén a csűrben dolgoztak, rossz időben a nyári konyhában vagy a konyhában. Körbeülték a kukoricahalmot, a csöveknek letörték a végét, majd úgy hántották meg, hogy maradjon rajta néhány erősebb levél. Kettesével vagy négyesével összekötötték a kukoricát, padlásra vitték, és a kakasülőre tették száradni. Egy este alatt akár négy-öt szekérré való kukoricát is meghántottak.

IRODALOM ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- BALASSA Iván, ORTUTAY Gyula
1979 *Magyar néprajz*. (mek.oszk.hu/02700/02789/html/index.html – utolsó megtekintés: 2024. 02. 13.)
- BALASSA Iván
2003 *A szomszédos országok magyarjainak néprajza*. Planétás Kiadó és Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- BARABÁS László
1970 *Szüreti bál a Sóvidéken*. In: Gáll Ernő (szerk.): *Korunk*. XXIX. évf. 9. sz. pp. 6-11. (epa.oszk.hu/00400/00458/00399/pdf/Korunk_EPA00458_1970_09_1391-1403.pdf – utolsó letöltés: 2024. 02. 17.)
- 2010 *Forog az esztendő kereke*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- DEMÉNY István Pál, GAZDA Klára, KESZEG Vilmos, POZSONY Ferenc, TÁNCZOS Vilmos
2008 *Magyar népi kultúra*. Ábel kiadó, Kolozsvár.
- PORTIK Irén
1994 *Két nagyanyám időjóslo mondókái*. In: Kós Károly - Faragó József (szerk.): *Népismereti dolgozatok*. (digiteka.ro/publikacio/nepismereti-dolgozatok/1994/78221 – utolsó megtekintés: 2024. 02. 05.)
- VOFKORI László
1998 *Székelyföld útikönyve I*. Mesterprint Kft., Budapest.

Hántás alatt mesét mondtak egymásnak, énekeltek, játszottak. Mókázásként a legények megtömték a leányok szoknyáját hántott levéllel, bekenték egymást üszkös csövel. Ha egy leány piros csövet talált, arra számítottak, hogy hamarosan férjhez megy. Amennyiben kevés szemű csövet talált a leány, azt mondták, annyi gyermeke lesz, ahány szem van rajta, de ha férfi talált ilyet, azt mondták, ennyi foga marad. A hántókat tejes kukoricával vagy főtt szemes kukoricával kínálták meg, emellett gyümölcsöt és pálinkát is kaptak.

Ha leányos vagy legényes háznál volt a törökbúzahántás, akkor táncos hántót tartottak. Ilyenkor csak leányokat és legényeket hívtak meg, cigányzenészt fogadtak, akinek egy véka csöves kukorica volt a jussa. A munka után táncoltak.

*

November 1–2. – Mindenszentek napja, halottak napja

A november elseje előtti időszakot Sóvidéken halottak heteként tartják számon. Ekkor készültek fel a halottak napjára, tisztították meg a sírokat. Csíkszentdomokoson november elsején Báthory-misést tartottak körmenettel, egy tölgyfakeszt alatt megemlékezve a bíboros-fejedelem haláláról. Az elhunytakra való emlékezés és családi összetartozás jelképe a halottak napi világítás. Az eredendően katolikus szokás elterjedt más felekezeti falvakban is. A családok kimentek a temetőbe, imát mondtak halottaikért, majd minden hozzátartozójuk sírjához ellátogattak, gyertyát gyújtottak és újabb imát mondtak. Az otthon maradottak, akik nem tudtak kimenni a temetőbe, otthon gyújtottak gyertyát. Ez a szokás mai napig él. Sajnos mi sokszor nem tudunk hazautazni halottak napjakor, így otthon gyújtunk gyertyát, és imát mondunk halottainkért.

Sóvidéken régi, elfeledett szokás volt ilyentájt tóklámpást készíteni. Emberfej nagyságú tökre egy kicsi ablakot vágtak, akkorát, hogy beférjen az ember keze, azon keresztül vájták ki. A másik oldalra arcot formáltak, majd miután betették a mécsest, visszarakták a kis ablakot. A lámpást sokszor vitték ki a temetőbe, azzal világítottak. Siklódon egymás ablakába is betették ijesztésképp. A szokás az 1950-es években a gyermekek szórakozásává vált, végül kipott.

Halottak napjához kapcsolódó időjósító rigmus Gyergyóremetén maradt fenn: „Mindenszentek napján / Vágy egy cserfaágat, / Ha száraz bele van, / Kemény telet várhatsz, / Ha nedves a bele, / A tél is nedves lesz. / Derűs Mindszent napja / Erős havat jelez, / De ha borús e nap, / Vagy bő eső esik, / Gyenge telet jósol, / Gyenge termés lesz itt.” (Portik, 1994, p. 19).

*

November 11. – Szent Márton napja

Zabolán ezen a napon hajtották be a libákat a legelőről. Szokás volt a legkövebbet levágni és megsütni. Sóvidéken Szent Márton napján történt a juhok számbaadása, a pásztorok ekkor tértek vissza a távolból. Nagyon várt pillanat volt részükről, hogy visszatérjenek a közösségbe, ilyenkor először mulattak, majd a gazda elé járultak és megkapták a bérüket: „Hozd el Isten Szentmárton vasárnapját, / Hogy a pásztor mulathassa ki magát.” (Barabás, 2010, p. 114).

Pálpatakán és Szovátán ezen a napon fogadták fel a pásztorokat a következő évre, mely után mulatságot tartottak. Korondon ekkorra visszatértek a pásztorok a nyájjal. Amennyiben nem esett a hó, akkor december 6-ig még kint voltak a juhok a közeli mezőkön, ilyenkor a gazdák összetársulva, felváltva őrizték a nyáját.

Szent Márton napjához kapcsolódóan több időjósítás is fennmaradt. Farkaslakán az asszonyok ezen a napon libát vágtak, és csontjaikból jósolták meg az időjárását. Sóvidéken úgy tartották, ha Szent Márton napján havazik, hosszú télre lehet számítani. Gyergyóremetén rímet is faragtak az aznapi időjárásra: „Ha Szent Márton felleges, / Állhatatlan rossz tél lesz. / Ha szép: csikorgó teled, / Ha köd: köd lesz részed.” (Portik, 1994, p. 19). ■

Egy néptáncpedagógus történetei

KIÉ EZ A GITÁR?

Vidéki, kisvárosi kultúrház kamaraterme. Szocreál berendezés, vitri- nek, paravánok és egy kopott lakkozású pianó, amin természetesen ott fityeg kilazulva a csavarokkal rögzített lakat fém tartószerkezete.

Táskával, magnóval érkezem. A hangszer előtt ül egy kis cigányfiú és klimpíroz:

- Hát te, mit csinálsz itt ilyen korán?
- Jaj, Gábor bácsi, uan régen gyakorútam má', gitározok egy kicsit.
- Gitározol?! Dehát ez nem gitár.
- Hát akkor micsoda?
- Pianó.
- Micsoda?!
- Zongora.
- Jaaa! Kié?
- Nem tudom, hogy kié.
- Akkor hány éves?
- Szerintem 100.
- 100 éves?! Hát akkor má' biztos meghalt akié...!

*

NINCS IDŐ!

Fekete szemű kis cigánygyerek berohan a terembe, ledobja a táskáját, a kabátját, elém áll és elkiáltja magát:

- Gábor bácsi, tanácsá meg táncúni! Most!

*

A KECSKE ÉS A HÚSEVŐ SZARVAS TÖRTÉNETE, AKI NEM SZERETI A HAGYMÁT

Táncóra a 3. osztályosokkal, ahol a következő ének hangzott el:

*Volt nekem egy kecském, tudod-e?
Kertbe rekesztettem, tudod-e?
Megette a szarvas, tudod-e?
Csak a hagyományt hagyta, látod-e?*

*

CSODAPÓNI

Kislány:

- Gábor báci, kérdészetek valamit? Látod, milyen cép pókhálósz műhajam van?! Ész voltunk a DM-ben, ahol vettem egy „pinkpónit”, ész ha beteszed a cap alá, átváltozik a színe!

*

A LÉT A TÉT!

8-9 évesek.

Kislány kérdezi:

- Gábor bácsi, és voltak ott unikornisok?!

Kisfiú közbevág:

- De unikornisok nem is léteznek!

Kislány felháborodva:

- Dehogynem, hát itt van a zoknimon is, nem látod!

*

FAZON

Hétéves kislány kérdezi:

- Gábor bácsi, miért vetted le a bajuszod?

– Hát, csak borotvoálkoztam.

- Hehe, nagyon vicces vagy így!

*

REGGELI TALÁLKOZÁS EGY NEGYEDIKESSEL

– Szia, Ádám!

- Csó! ... Ööö... Szia, Gábor bácsi... Vagy jó napot kívánok?!

*

MODERN VALLOMÁS

„Úgy szeretlek, mint az áramot!”

*

GYEREKSZÁJ

„Gábor bácsi, a testvérem megbetegedett, kifogott rajta a hideg.”

Göbölös Gábor

„Átjön valami abból, ami közöttetek van”

Beszélgetés Kása Bélával – Nagy Krisztián (Papageno, 2024. július 30.)

A nagyszerű fotográfus, Kása Béla „Negyven év legendái” című szabadtéri kiállítása az óbudai KOBUCI Kertben az erdélyi zenei örökség, közelebbről a magyarpalatkai muzikusok nagy alakjai előtt tiszteleg. A tárlat a VI. Óbudai Világzenei Hét egyik különleges, tematikus estéjén nyílt meg a KOBUCI új közösségi tereiben. Az eltűnőben lévő paraszti kultúra talán legfontosabb vizuális megörökítőjével a megnyitó alkalmával beszélgettünk.

– Emlékszel az első tapasztalatokra, benyomásokra, amikor a hetvenes években először jártál Erdélyben?

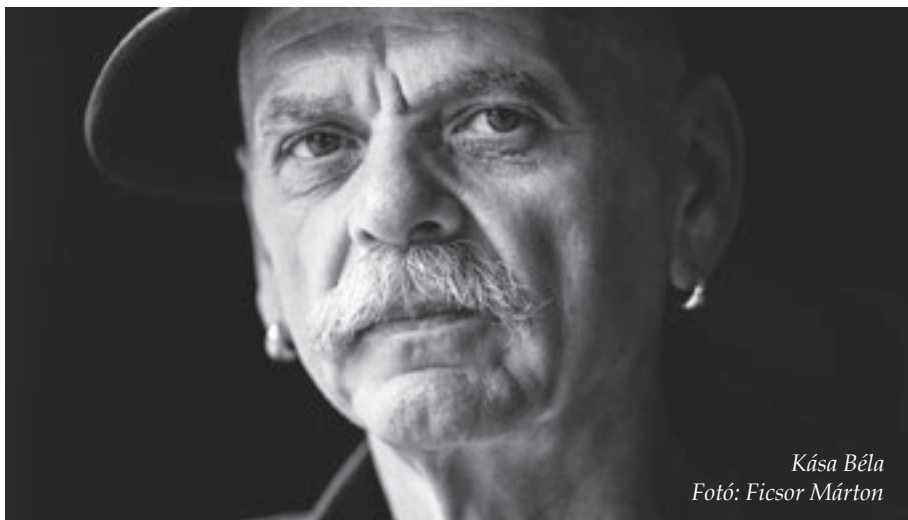
– Egy nagyon más világból érkezünk. Akkor én Nyugat-Németországban éltem. 1973-ban ott mi háromnapos mamutfesztiválokra jártunk, fantasztikus beat-zenekarokkal a színpadokon. A magyar népzeneét ebben a formájában nem ismertük. Pontosabban: valami mást gondoltunk annak, de nem azt, amit Erdélyben felfedeztünk és amibe szinte azonnal beleszerettünk. Az a világ, ami ott megnyílt nekünk, akkor még egészen jó világnak tűnt, ahhoz képest, ami aztán később elkezdődött, amikor keményen elkezdtek az erdélyi magyarokat – finoman szólva – macerálni. Csodaként éltük meg, hogy átlépve az országhatárt egészen a Békás-szorosig, 800 kilométeren keresztül végig mindenütt magyarul tudtunk az emberekkel beszélgetni. Ráadásul olyan gyönyörű formájában a nyelvünknek, hogy csak bámultunk és jegyzeteltünk, hogy olyan szavakat és kifejezéseket vihessünk haza, amelyeket azelőtt soha nem hallottunk. Ahogy a határ túloldalán az út szélén ballagtunk hátizsákostól, egy jókedvű cigányember állt meg mellettünk az egyfogatú lovas szekerekkel és felajánlotta, hogy beszekererezik velünk egyenesen Nagyváradra. Ez a világ nagy hatással volt rám, hogy Úristen, ilyen létezik még, van ilyen világ: ilyen emberek, ilyen szekerek, ilyen lovak, illatok, nyelv... Minden más volt, mint amit ismertünk addig, mintha egy nap alatt száz évet zuhantunk volna vissza a nyugati világból.

– Melyik volt előbb a fényképezés vagy az átélés? Vagy a kettő együtt történik?

– Hát, ezt még nem kérdezte senki, de ha belegondolok, olyan hihetetlen szeretet áradt mindenikből, hogy szinte automatikusan jött a kettő együtt. Fényképezőgépem volt, harminc tekerics film a zsákomban, legszívesebben mindent megörökíttettem volna.

– Nem voltak zavarban?

– Az embereket akkor nem zavarta, hogy lefényképezik őket, sőt, sokszor kérték, hogy csináljak róluk felvételeket. Lehet, hogy én voltam olyan állapotban akkor, huszonegy évesen, hogy érezték rajtam az

Kása Béla
Fotó: Ficsor Márton

szintre érdeklődést, csodálatot, tiszta szándékot. Lehet, hogy én közelítettem úgy... Nem csináltam belőle nagy ügyet, ugyanakkor nem csak azért mentem, hogy fényképezek. Nem ajtóstul estem be minden-hova, hanem először mindig érdeklődtem, beszélgettem. Minden érdekelt, és az emberi szál miatt sikerült fényképezni is. Megszólítasz valakit, kérdezel valamit, kapsz egy választ, és elkezdődik egy beszélgetés, aztán már minden megy a maga útján a fényképig és tovább.

– A „Virrasztás” című képed, amelyet Magyargyerővásárhelyen készítettél, mintha a fényképeid archetípusa volna. A képen a nyitott koporsóban fekvő halott mellett ott ül egy férfi, hangszerral a kezében. Mi kell ahhoz, hogy azt megengedje valaki, hogy ennyire intim helyzetben fényképet csinálj róla?

– Miklós bácsi, úgy hívták a zenészt, Nónika Miklós. Már nem először jártam nála, amikor az a kép készült. A templom mellett, egy nagyon szerény, szegényes házikóban élt feleségével. Egyszer bekopogtattam hozzájuk. Az ember vitt húrokat, gyantát, szappant, nem tudom mit, ami akkor nem volt. Persze, villanykörte sem volt, se só, se cukor, semmi. Második alkalommal szerettem volna fényképezni, de a konyhában nem volt fény. Tiszta homály, kint zuhogott az eső, sötét felhők, kinyitottam az ajtót, ő leült egy hokedlira kezében a hangszerével, én kiléptem az ajtón és így, bőrig ázva sikerült egy jó fényképet csinálni róla. Még aránylag fiatal-

lon, büszkén néz a lencsémbe – így sikerült őt akkor megörökítenem. Amikor először találkoztunk, kértem, hogy játsszon nekem egy jó verbunkot. Nagyon szerettem, ahogyan ő játszotta. Ez egy kalotaszegi lakodalmi mars is egyben. Lenyomtam a gombot. A felesége a háttérben áll az ajtóban, néz egy polaroidot, amit éppen előtte róluk csináltam. Az már nem látszik a kezében, csak lefelé néz. Akkor éreztem, hogy ez az.

Később mentem hozzájuk megint. Nagyon szomorú volt, mert el kellett költöznük, egy „Fabrici” nevű kietlen helyre, egy blokklakásba. Nem lehet leírni, hogy az milyen hely volt. A lépcsőházban kitört ablakok, sötét mindenütt, a csikósparheltben pislogott valami kis tűz, onnan jött egy kis fény, különben reménytelen sötétség volt körülöttük, és az évek óta beteg, ágyban fekvő felesége. A következő alkalommal, éppen öltözködött, amikor megkérdeztem, hogy hova megy. Elmondta, hogy meghalt egy barátja, és megy virrasztani. Megkérdeztem, hogy jöhetnek-e én is? Azt mondta: persze. Tehát valahogy így kezdődött. Valójában nem nagyon szerettem ilyen alkalmakkor fényképezni, mert az emberek gyásza mindig fájdalmas.

– Lenyűgöző, ahogy ott van a kezében a hangszer, mert ettől az életigenlés is ott van a képen.

– A zenészeket a zenésztársaik mindig zeneszóval kísérték utolsó útjukra a temetőbe. A szokás az volt, ha valakit otthon ért a

Palatkai gyerekek – Kodoba Martin „Florin” és Radák Mihály „Rémusz” szülei hangszereivel (Magyarpalatka, 1990) – fotó: Kása Béla

Magyarpalatkai primás testvérek – Kodoba Márton és Kodoba Béla (Magyarpalatka, 1999) – fotó: Kása Béla

A palatkai banda Keszűben, lakodalmom előtt az udvaron – Florin, Marci, Béla, Lőrinc, Stefán, Boldi (Mezőkeszű, 1995) – fotó: Kása Béla

Kodoba Márton „Florin” és fiai – Máriusz és Florinel (Mecsér, 2022) – fotó: Kása Béla

halál, akkor őt a házban ravatalozzák fel, ott siratják a hozzátartozók, barátok és a szomszédok három éjjel át, nyitott koporsóban. Amikor már mindenki belefáradt a siratásba és egy időre kimentek a szobából egyet pihenni, akkor Miklós bácsi odajött, leült a halott mellé, és elkezdte a barátja kedvenc nótáit játszani. Közben készítettem egy-két fotót, de valahogy éreztem, hogy nem az igazi, abba is hagytam. Amikor befejezte, leült, combjára támasztotta a hegedűt, akkor én olyat csináltam, amit ha bárki más is ott van, nem tudtam volna megcsinálni. Volt ott egy sámlia, és éreztem, hogy ahhoz, hogy ez valami legyen, nekem magasabb pozícióból kell fényképeznem, valahogy rálátásból. Felálltam a sámlira és „egy életem, egy halálom”, onnan exponáltam egyetlen egy utolsó és éreztem, hogy ez lehet az a kép, ami vissza tudja adni azt a hangulatot.

– *Szomjas György egyszer úgy fogalmazott, hogy amit te csinálsz, az „...nemcsak az egzotikumot, vagy a lepusztultságot, hanem ennek az életformának a nemességét is láttatni tudja, mintegy a mítoszát is meg tudja teremteni. Arra törekszik, hogy egy újfajta esztétikumba emelje át ezeket az embereket, ezeket a helyeket.” Ezáltal viszont a zenéjük, az életformájuk már nem csak rájuk tartozik, hiszen a fotóművészet elhozza őket Budapestre, vagy éppen New Yorkba. Hogy vagy ezzel a valóság – művészet dologgal kapcsolatban?*

– Szerintem ez leginkább természetes módon történik nálam. Én nem sokat filozofálgatok, hanem ott és akkor valami elragad, magával ragad. Nem egyszerűen csak a pillanat, hanem hogy én ezeket az embereket nagyon tisztetem és szeretem. Vannak közös történeteink. Annyi jót kaptam tőlük, annyi szép muzsikát, szavakat, egy kis tál puliszkát, bármit, tehát mindent! Mindent megosztottak velem úgy, hogy fogalmuk se volt talán, hogy ki is vagyok. Ezeket az embereket egytől egyig a szívembe zártam, és lehet, hogy ők is engem egy kicsit. Szóval valahogy magadat is beleteszed abba a fotóba, amit csinálsz, és reflektálsz, átjön valami abból, ami közöttetek van. Néha még most is kiráz a hideg, ha rá gondolok egy-egy nagy pillanatra, és ezt valahogy sikerül felvarázsolni az emulzióra is. Azt a csodát láttam bennük, hogy fantasztikus emberek, és nem ismeri őket a világ. Nem világsztárok, mint Elvis vagy Mick Jagger, pedig Zerkula Jani bácsi is olyan fantasztikus zenész és ember, hogy összemérhető Keith Richards-szal, csak ő más hangszeren, más kultúrában repeszt ugyanúgy, mint Janibá'. A jobb fotókon megjelenik az arcukon, hogy ők büszkének lehetnek arra, hogy ők milyen csúcs fejek, akármilyen rongyos ruhában is állnak ott.

– *Szerinted mi ennek a méltóságnak, nemességnek az eredője, története, ami szinte minden képből árad a tekintetükből?*

– Ezeket az embereket, akiket én megke-restem, mindig olyan közösség vette körül, mondjuk egy falu közössége, ahol nekik nagyon komoly szerepük volt egy életen át. Mindegy, hogy lakodalom, temetés, keresztelő, húsvéti bál vagy karácsony volt: mindig, mindenütt jelen voltak a muzsikájukkal. Körülvette őket egy olyan közeg, amelynek szüksége volt a zenéjükre. Volt olyan is, hogy a fáradt zenészt megalázták, kiverték a kezéből a hegedűt. Magyarországon egy lakodalomban, soha nem felejttem el, elaludt a prímás, pedig a zenésztársai, a kontrások, a bőgős fújták szájukkal a levegőt rá. Odajött egy manusz, és a zsíros homlokán jól meghúzogatta a vonót, s visszaadta neki, hogy „most muzsikálj, komám”. Szóval inkább azért mindenütt megbecsülték őket. Persze, ez ma már nincs, az öregek mind elmentek, és nagyot fordult a világ. Pestre jönnek muzsikálni: ez pedig másfelől nagyon jó a fiatal zenészeknek.

– *A mostani, „Negyven év legendái” című kiállítás a KOBUCI-ban milyen szempontok szerint állítottad össze?*

– Egyfelől tematikusan, szorosan Magyar-palatkához, a palatkai zenészekhez kötöttem Koncz Gergő (a Magyarpalatkai Est szervezője) és Kaszap Atila (a KOBUCI programigazgatója) kérésére; másfelől pedig azokhoz az öregekhez, akik már sajnos nincsenek közöttünk. Az egyik felvétel például akkor készült, amikor a Kodobák, a híres prímáscsalád tagjai és az egész zenekar megjelent Budapesten. A Főnix Stúdióban a nagylemez felvételei közben hívtak engem, hogy készítsek róluk egy borítófotót. Az egy olyan felvétel, amelyen mind az öten jókedvűen ott állnak a stúdió udvarán hangszerral a kezükben: Kodoba Márton és Béla, a prímás fivérek, Moldován Stefán és Imre bácsi, a kontrások és Karcsi bácsi, a bőgős. Nagy-részt róluk szól a kiállítás anyaga.

– *Vagyis tulajdonképpen családtörténeteket mutat sz meg.*

– Igen, mert már három generációról szólnak ezek a fotók. Az öregek egész életükön keresztül együtt muzsikáltak. Később megszületett Kodoba Florin és Rémusz; őket már kilenc-tíz éves korukban is fényképeztem, miközben a szüleik hangszerein muzsikálnak nekem, a kezükben a hatalmasnak tűnő hangszerekkel. Ma pedig már Florin két fia is gyönyörűen muzsikál édesapjukkal. Vagyis tényleg három generációt tudtam lefényképezni. Az is csoda, hogy még megélhetem, hogy van, akiket ez érdekel, és van valaki, aki pedig fontosnak tartja megmutatni a közönségnek. ■

HEGYI ZENE

Magyar Zene Háza

2024. október 6.

A Gyimesek magyar és a Beszkidék lengyel népzenejének különleges találkozása a Kapela Maliszów (PL), Vrencsán Anita, Lukács István, Dresch Mihály és Simon Zsolt közreműködésével.

A Kapela Maliszów egy családi zenekar Mecina Matából, a Beszkidék egyik kis falujából. A trió tagjai a multiinstrumentalista Jan Malisz és gyermekei – az énekes-dobos Zuzanna és a hegedűs Kacper. A zenekart régiójuk hagyományos zenéje ihlette: népdalok és tánczene a Beszkidékből és más lengyel régiókból. Előszóval játsszák a gorlicei régió zenéjét is, amely egykor a lengyel, a lemkó, a magyar és a zsidó kultúra olvasztótégléje volt.

Hegedűn Lukács István „Luki”, gardonon Simon Zsolt „Gizi” a gyimesközéplői Zerkula Zenekar tagjai, a gyimesi csángó népzene hiteles tolmácsolói, akik a legendás gyimesi cigány prímástól, Zerkula Jánostól és feleségétől, Fikó Reginától tanultak. Elkötelezett hagyományörzőként megőrizték a gyimesi népzene archaikus, egyedül hangzás- és ritmusvilágát, amely a Kárpát-medencében fellelhető legősibb dallamok közé tartozik. Repertoárjuk a gyimesi táncrend és dallamvilág teljes spektrumát öleli fel, a héjszától a sebes magyarosig. Luki orvos-kutató, Gizi mérnök-programozó, de szakmájukon kívül a zene iránti szenvedélyük köti össze őket.

Vrencsán Anita gyimesi csángó énekesnő Kosteleken, a gyimesek és a Csíki-havasok egyik legelégültebb völgyében született és nőtt fel. Itt a népzene és a tánc napjainkban is élő hagyomány, szerves része a mindennapi életnek. Anita a gyimesi csángó éneket és táncot szüleitől és a falu közösségtől sajátította el. Különleges hangjára és tehetségére már korán felfigyeltek Magyarországon és Romániában is. Többek között a „Fölszállott a páva” népművészeti tehetségkutató győztesei közé is bekerült. Jelenleg az ELTE zenekultúra szakos hallgatója. Énekét éles tisztaság és lágy könnyedség jellemzi, repertoárjában lassú és pörgős, keserves és „huncut” dallamok egyaránt megtalálhatók.

Dresch Mihály a hazai fúvószenekör egyik kiemelkedő óriása, játéka a népzene és a jazz határmezsgyéit kutatja. Zenekarával és más formációival évtizedek óta járja következetesen és magabiztosan a saját útját a magyar népzene és az afroamerikai jazz egyéni – a zenekarvezető és a mindenkorai tagok által közösen kialakított – ötvözetével. Elkötelezettség a zenei koncepcióban, tisztelet és alázat a források iránt – mindezek együttese adja azt a zenei élményt, amit koncertjeinek közönsége minden esetben az újszerűség élményével gazdagodva tapasztalhat meg.

Lapaj, a híres dudás – I.

Írta: Mikszáth Kálmán (1881)

Tűzhelyalapító tót atyánkfia nyes magának nyolc darab másfél-öles husángot, azoknak meghegyezi mind a két végét s beszúrja a földbe sorjában mintegy másfél arasznyi távolságra, miáltal vázát nyeri leendő tanyájának. A félkört képező husángok tetejére odaköt madzagokkal egy végig lefutó mogyorófavajtást összetartó kapocsnak, mely egészen olyan, mint az oldalbordák foglalatául szolgáló hátgerinc. Most aztán berakja a kezdetleges alkotmányt galylyakkal, gazzal, nyirkos fűvel, oldalait kibéleli csalomádéval, lekonyuló hátára odaköt »másli«-nak egy füstös, ócska zsúpot s kész a rendőrségi palota.

Félelmetes, hivatali tekintélyt kifejező hatással uralkodik egy-egy dűlő fölött, méltó tisztelettel és megdöbbenéssel halad el mellette minden jó és rossz járatban levő jámbor keresztény lélek, mert a gonosz cselekedetek megtorlásának »első fóruma« ez, melynek külseje nyomban elárulja, hogy ha kisebb is valamivel, mint a vármegyeház, annak a képére ütött; egy vérből való azzal. De igazi méltóság, hatalom csak akkor ömlik el a csőszkunyhón, ha egy nagy kerek folt feketedik előtte, jeléül a büntető igazság jelenvalóságának, melynek személyesítője, Lapaj Istók, a híres dudás, az itt föllobogó rőzsetűznél süti a burgonyát s néha egy kis »méretlen« húst is, mely iránti vonzalmát az ősoktól, juhász-elődeitől örökölte.

Még nyomatékosabb a hatás, ha a nagy görcsös bot, a hatalmi jelvény oda van támasztva a »guliba« oldalához, vagy ha tán mindenki elrettentésére a vörös szegélyű »halina« is kint lóg a homlokzaton, mert ez esetben majdnem kétségtelen, hogy a csősz, az élesszemű Istók, bent pihen s a hasadékokon kilát a hátra, keletre az egyik szemével, nyugatra a másikkal. Olyankor még a nyúl sem mer arra járni!

Nem lehetetlen különben az sem, hogy az egész dolog csak gyalázatos fortély, s míg itt a szűr-ujjas és bot őrzí a vidéket, addig a gazdájok, a híres Lapaj, más irányban kalandozik, mert bizony széles, terjedelmes az ő hivatalos köre, s tudomány kell, hogy valaki oly tökéletességre vigye, mint ő, ki minden csínját-bínját érti szakmájának, melyet sokszor úgy kell betölteni, hogy önmagát megsokszorozza.

Nem tréfádolog ám az ő kenyere; meg van szolgálva emberül, s ha az izzadó munkás irigykedve nézi, mikor Lapaj Istók hason fekve bámulja a napot, bizony nem gondol rá, hogy ökelmének meg van fordítva a világ rendje s amit más emberfia a nyugalomnak szentel, neki az éjszaka a megháborítója.

Az ő hivatalos órái este kezdődnek. Az egész természet alszik, neki ébren kell lenni. Méla csend ül a tájon. Az öreg Fátira mogorván néz le fényes szemével: a csillogó pásztortüzekkel az éjbe, a felhők feketén ereszkednek alá, mintha láthatatlan

Dudafejek Seres Imre középtúri, Pál István tereskei és Szikora János palásti palóc dudások hangszereiről

köpenyt akarnának a tolvajok nyakába lebocsátani, míg a költői Garam habjai alatt a völgyben gyanúsán locsogják: »Lapaj nem lát ilyenkor. Csopp, csopp, csopp! Lophattok most!«

De bizony nincs igazok; Lapaj ilyenkor lát a legjobban.

Kint guggol az ajtó előtt. Tűzét kioltotta politikából. A tűz rossz szövetségese a rendészetnek: őt messziről látják, ha tűz világítja meg alakját s ő közelre sem lát miatta. A tüzet csak a »zapekacska«-ban tűri ilyenkor. Ott a maga helyén van, hogy megbirkózzék az átkozott nyirkos dohánnyal, melyet fonnyadt burgonyaszárral szokott keverni, mert lát

szép dolog az, ha okos ember megtesz egy ilyen mihaszna növényt »magyar kir. dohánynak«. Aztán jól ízlik így is. Füst, füst! Lapajnak semmi panasza ellene, élvezettel szívja s szemei andalogva követik, míg csak láthatják a bodor karikákat, amint föl szállanak a nagy semmibe s belefogózkodnak a felhőkbe. Reggelre harmat lesz belőlük.

A némaságot csak néha szakítja meg kollégáinak szellőszárron idehajtott hangja a faluból, – a kutyaugatás és a kakaskukorékolás. Azok a falut őrzik; ő a mezőt. Lapaj jó ismerősük, s kettőt lehetne tenni egy ellen, hogy majdnem érti őket. Hangjukat legalább ismeri, tudván: a Skvarka Mátyás »Viszkocs«-a vagy a Lipták Marciék »Ulan«-ja-e a fölshólló? A kakas-nemzetséggel sincs különben: sőt e tekintetben a huszonkét éves tapasztalás (mióta a határ fölött virraszt) egy mindig jól járó óra fölfedezését akasztotta nyakába.

Az első kakas rendesen a rektor uramé, már tizenegy órakor kezdvén éneklését (s jobb torka van, mint a gazdájának), talán mert ez a legéhesebb a faluban, siet elkiáltani az éjfél, hosszú az ideje s azt hiszi a bolond, hogy így hamarabb jó meg a reggel. Utána az özvegy tekintetes asszony, a tisztartóné kokinkínai szárnyasai veszik át a szót, – éppen féltizenkettőre. A tiszteletes úrék kakasa a legpontosabb, éjfélnél kukorékol, mint a parancsolat; könnyű neki, orra előtt a toronyóra, leolvashatja. Az eklézsia után a közönséges hívekéi szólnak bele az éjbe, ki vékonyan, ki vastagon, ki egészen köszörületlen hangon, amiket Lapaj mind meg tud egymástól különböztetni, mintha egyenkint lenne ismerős mindenikkel.

Öröklött tudomány ez, nemzedékről nemzedékre száll. Lapaj öregapja számadó »bacska« volt a hlinai akolban, ami a juhászvilágban legalább is akkora rang, mint a közönséges életben a főispánság: apáról fiúra, unokára fényt vet az előd ez állása. Apja vödörből csöbörbe csöppent, egyszerű juhásszá lett, de ő is kint élt a természetben s eltanulta titkát, összeszokott annak jámbor lakóival: az állatokkal, s inkább tartozott közéjük, mint az emberekhez. Tömérdek birka volt a keze alatt, egyforma, kifeje-

zéstelen arcú állatok, melyeket nem különböztet meg elütő arc-szín, különféle homlok, saját teshordozás, jellemző hang, annyira egymás képére vannak teremtve, mint a lóhere levelei. Nincs is olyan akadémiai tag, kinek tudománya el bírjon igazodni: melyik az egyik és melyik a másik; de bezzeg a juhász ösmeri mind, az ő szemei behatolnak a rejtett vonásokig, melyeket közönséges ember megfigyelni nem képes, nemcsak megismeri külön-külön a maga birkáját, legyen elszórva bármely óriási idegen nyájban, de még a nemzetségét is tudja, anyjára s nagyanyjára is emlékszik. Mesének tartanám, ha annyszor meg nem győződtem volna róla.

Lapaj az ősoktól örökölte éles megfigyelő tehetségét, s ha lezszorult is az arisztokratikus juhászpályáról, hasznát veszi annak mint csősz is. Nagy örökség neki, hogy édesanyja a természet s legközelebbi rokonai az állatok. Amaz nem mostoha anyja, ezek jobbak, mint az emberek. Legalább olyanok, minőnek mutatkoznak, meg lehet őket ismerni, tenyerükön hordják a tulajdonságaikat.

A ló megrágja, csúfosan elrondítja a káposztát, ha beleszabadul; a kutya, mint a filozófus, bebarangolja ősszel a kertet s nagy kárt tesz néha a féltett gyümölcsösben; ökör, borjú egyenesen szalad a lucernásnak, pedig attól fújódik föl, nemhogy a jobb ízű csalomádét hajhászná (no, de azért ökör, a boldogtalan), a tudósabb malac a föld titkaiban turkál s könnyen boldogul, mert az élehetetlen krumplicsimbókossal szarat tol ki saját vesztére.

S míg az állatokról előre tudhatni, mi van a begyükben, s jönnek nyíltan, ösztönük által hajtva, addig a veszedelmesebb ember alattomban, álnok ravaszsággal közelít, kilesve a Lapaj távollétét, fölhasználva álmát, a sötétséget, az őszi ködöt s amit két szeme lát ilyenkor, a kéz keze utána nyúl.

Az embert nem lehet kiismerni. Barátságos arccal jó, szíves jó estét kíván Lapajnak, megkínálja dohánnyal, pálinkás butykosából húzni enged neki egyet, s Istók már azt hinné, no, ezt most a barátság hajtotta ide, mikor rövid idő múlva rájő, hogy a legszebb káposztafőnek lába támadt, s hogy az óriási úri tők is, a hatar büszkesége, melyre a tiszteletes asszony még a nevé is kívájt a kötőtűvel, utánuk kérezkedett.

Csoda-e, ha nem szereti az embereket? Méltán gyanakodó, bizalmatlan irántok; nem is volt s talán sohasem is lesz velök közelebbi érintkezésben. Alig bírom fölfogni, hogyan s kitől tanult beszélni, s azt meg már éppen nem, hogy azóta el nem felejtett. De miről is beszélne, még ha volna is kivel? Neki nincsenek örömei, sem fájdalmai, következképp gondolatai sem, melyeknek kifejezést kívánna adni. Hiszen már az egész tót faj hidegebb, szenvedélytelenebb, érzéketlenebb, mint a magyarság. Nem is csoda. Hidegebb tájék szüli őket, később kel föl nekik a nap, korábban nyugszik le s még déltájban is bágyadtan melegít, mintha nem tenné szívesen. A természet ismeri már őket s nem veszi nekik rossznéven, hanem szépen hozzájuk alkalmazkodik. Gyümölcsüket, a diót, mogyorót kemény héjba zárja; földjüket tele rakta kővel, hogy az sohase mosolyoghasson igazán s ne öltözhessek föl egészen vidám ünnepi ruhába; a derült égből csak egy kis darab jutott nekik; a többi elzárják előlük komor, hóborította bércek.

A szelet, vihart ott tartja a Fátrában s ha kiereszti, annak lehelete őket éri először; a tavaszt nyáron hozza meg nekik, a nyarat semmikor, hanem ahelyett odaküldi nyakukra a telet, amikor az még senkinek sem kell. Nekik minden jó, mindennel meg vannak elégedve. Csendes, türelmes nép.

A természet csintalan packázását majmolja minden. A búzalkalász nem nő meg, csak félannyira, mint az elkényeztetett alföldi rónán, s oly apró, kedvetlen szemet hoz s keményet, mintha maga sem vágnék egyéb lenni korpánál: káposztájuk emelete-

ket épít magából, ahelyett, hogy szépen összeborulna, s nincs az a hatalom, mely haraszt voltából kivetkőztesse; a körte, alma elvadul, s íztől Szibériára gondol, aki beleharap.

Még a szerelem költészete is, mely minden népnél, minden bérceben, minden völgyben üdén csendül, mely széles e világon forró, mint a tűz, andalító, mint a virágillat, ónáluk fanyar, színtelen és furcsa:

*Kedvesem oldalánál ültem,
Szíveink dobogni kezdtek, orcáink kigyúltak,
S már-már elcsattant volna az első bűbajos csók,
De e pillanatban a pipám kialudt,
S kénytelen voltam eltávozni, hogy azt megtömjem.*

És ez nem valami tréfás, humoros vers ám, hanem szomorú bánatos melódiájú dal. A legény viharos fájdalommal siratja a végzet ádáz kezét, mely az édes pillanatot semmivé tette, kioltván a »zapekacsakából« a szuszt, mely nélkül semmiféle boldogság nem tökéletes e világon.

Lapaj Istók be szépen, be szívhez szólón tudja ezt a dalt eldudálni! Pedig hát ő még ezt sem érzi át. Nem szeretett soha senkit. Leányarcnak nem volt rá hatása a földi életben. Nem emlékezett, hogy szíve (ha van) valaha megmozdult, sebesebben dobogott: pedig bizony elég alkalma lett volna rá, mert ő dudál minden valamirevaló lakadalomban a vidéken. Sok szép leány talpa viszkett már meg az ő híres nótáitól.

Hol tanulta ezeket, olyan szomorúan, olyan édes-fájón, olyan selyemlágyan, viharos vígan, hogy aki meghallja, majd a szíve reped meg bánatában: de azért mégsem reped meg, hanem megolvad, viasszá válik s csodás tündérérzelmek nyomódnak beléje... aztán még jobban szétfoly, most már nem is viasz többé, hanem folyó méz, mely édes a duda szavától s mely nyomban keserűvé válik, ha Lapaj búsat fúj, éppen mint a méz, ha egy méregmorzsa hull beléje?

Ki volt mestere a természet fiának, aki nem társalog az emberekkel? Talán a saját szíve tanította? Nem. A közömbös, idegen. Bércek, hegyek, völgyek hallgatagon néznek rá, mint ő rájuk; azok sem tanították. Hallgató közönsége: a káposztafejek és a kukoricaszarak nem buzdították tapsaikkal. Hol, kitől nyerte tehát a dudálás hatalmát? A juhászbojtár, ki gyermekkorában megmutogatta neki a fogásokat az eredeti hangszeren, maga kontár volt, más pedig messze földön nincs, aki ehhez a művészethez értsen; Hikszum Nógrádban lakik a hegyek lábánál, Petrus meg valahol Nyitrában.

Aztán Istók sohasem távozott el vidékéről, kivéven régen, fiatal korában, pályaválasztási vajúdásai közt, őt is meglepven a nemzeti hivatás láza, mely abban áll, hogy a törekeny fizikai testeknek a mulandósággal folytatott küzdelmében a gyengébbek pártjára áll s drótozás által segíti dacolni a végzettel (egyéb rebellis hajlam nincs is a tót népben). Istók e pályán messze világba elkalandozott, de egy félév múlva megunta dicséretes foglalkozását, mely a halhatatlanság nagy eszméjét a lelketlen cseréptárgyakra is kiterjeszti, s hazakerülvén, az éppen üresedésben levő kerülőseget foglalta el.

Ő maga nemigen emlegeti óperenciántúli útját, hanem a tiszteletes úr, ki igaz lutheránus létére külső országban, világhírű burkus népek között szedte föl a tömérdek igét s bölcsességet, mit most vasárnapokon apródonként hullatgat szét jámbor hívei közt, gyakran beszél, hogy amint egyszer kétévi távollét után éppen az édes hazai földről álmodozva ballag Berlinnek utcáin, egy szurtos, falujabeli alakot pillant meg örömben úszó szeme: gyermekkori játszótársát, Lapajt, ezerrétű drótkarikával a karján, széles, rézcsatos szíjjal a derekán.

- Te vagy, igazán te vagy, édes Istók? - kiáltá nyakába borulva a hazájából jött drótosnak, kinek bocskorán tán még otthoni por is van.

Lapaj közönyösen fejtőzött ki karjaiból.

- Úgy no, - az Istók vagyok: hát aztán? - s azzal zavartalanul haladt odább, parányi meglepetést, örömet sem érezve a találkozás fölött.

- Lapaj! Lapaj! Állj meg hát! Talán nem ismertél rám?

Erre (a tiszteletes úr előadása szerint) hősrünk mégis megfordult s bosszús hangon visszafelelt:

- Hopp no! Mit akar? Maga a tiszteletes úr »student« fia. Tán van valami drótozni valója?

Valahányszor a tiszteletes úr ez epizód elbeszélésébe bocsátkozik, ami igen gyakran megeshet, mert istenem! hisz oly kevés történik egy emberrel, akit a »hegyek elnyelnek« (ezt a kifejezést használja ama fátum jellemzésére, mely széles tudományát e szegény, félreeső tót eklézsiába temette), hogy kénytelen ahhoz ragaszkodni, ami már rég megtörtént; mivel pedig ezenkívül egy fiatalkori csíny emléke, egy állítólag jelenlétében véghezment nagyszerű verekedés és harmadikul a tiszteletesné aszszonnyal csodálatosan keletkezett viszonya képezik élete magvát és főmozzanatait, s miután az anyatermészet jobb sorsra érdemes bőbeszédűséggel áldotta meg amaz idő óta, ahogy az iskolai lecke-fölmondás alól kikertült, nem lehet csodálkozni, ha az említett Lapaj-féle találkozás annyiszor fordul elő társalgásában, mint bizonyos megunt ételek némely vendéglő étlapjain. Annyival is inkább megengedhető ez neki, mert e történetke lelkipásztori lében eresztetik föl a hívek épülésére, kifejtetvén, hogy a tót népben nincs gyöngédebb érzélem s nincs fogékonyság a szülőföld iránt, s hogy Lapaj egy korcs, egy darab fa, ki nem érez, ki csak azért látszik teremtvé lenni a világon, hogy egy széles karimájú kalappal több fogyjon el a tizenkilencedik században.

Mindezek dacára azonban szereti Lapajt s télen, mikor a természet magára csukja az ajtót, úgyhogy Lapaj is kiszorul öléből, az eklézsiának messze a »lazok«-ban fekvő s ilyenkor elhagyott malmában van lakása; a tiszteletes úr adja, amiért aztán tartozik tavaszig az üres malomra felügyelni; az erdő pedig anyagot ad a foglalkozáshoz: a kosár- és méhkaskötéshez, a lapát- és gereblye-faragáshoz.

Unalmas lakás, szaporátlan munka! Ember ritkán fordul meg e helyen, de farkas gyakran. Legföljebb farsang táján vetődik be egy-egy vidékbeli, ki megalkudni jó a dudáshoz, lakodalom léven esendőben házána.

Sok szószaporítás ilyenkor sem történik. A Lapaj művészetének szabott ára van, melyből nem enged semmit. Egy verdung dohány, estefelé egy kancsó törkölypálinka, éjfél táján egy icce mézes, hajnalban pedig egy messzely szilvapálinka, enni torkig, készpénzben nyolc garas. Nem kevés, de nem is sok, kivált ha egy kicsit szétnézünk a világban. Ott van például Hikszum, a kékkői dudás! Egy Balassa báró Olaszországból hozott piktorral festette le dudástól, bocskorostól, képét odaakasztották a palotaterembe palatinusok, főispánok közé s arannyal fizetik. Petrus, egy másik világgraszoló dudást meg a nyitrai gróf lát el mindennel s olyan jó dolga van, hogy borban fürdik, zsír az étele, olvasztott vaj az itala (aminő életmódot pedig a tót fantázia is csak a jövő életben ígér az igazaknak).

S Lapaj mindkettőjőknél nagyobb, híresebb. Ő nem tudja azt, de más mindenki tudja, mert a két nagy dudás, mint a nép beszéli, hetedvármegyéből kergetve a hiúság és féltékenység által, egy éjszaka álruhában fölkereste Lapajt kunyhójában, lefizetvén nyolc garast egy nótáért, ha igazán olyan legény-e, mint a híre? Istók elfújta mélabúsan, édes-fájón a hegyek legszomorúbb nó-

táját, hogy még a hold is megállt hallgatni az égen, a gyönyörtől megittasodva, s a vén folyó habjai megszüntek locsogni, zúgni, nehogy zavarják:

*Hej, szomorú akol
Ott künn a havásban;
Hiányos a nyája,
Bacsa talpig vasban!*

Hikszum nem várta be a dal végét, szégyenletében futott a világnak, s még ma is szalad, ha el nem fáradt; Petrus pedig sírva fakadt, mint a gyermek, s amint visszatért a faluba, hol dudáját hagyta, az volt az első dolga, hogy fogott egy bicskát s kettévágta nagy dicsőséget szerzett szerszámát, mely most már csak hitvány doromb az ő szemében, mióta Lapajt hallotta.

És nagy elkeseredésében fűt, fát kikérdezett: hol tanulta, kitől tanulta Lapaj a művészetét? Ha addig él is, ha térdig kopik is a lába, ha a világ legvégén lakik is, fölkeresi a tanítómesterét s kitanulja még jobban a duda fortélyát, hogy Lapajt elérje.

Hanem erre bizony nem tudott felelni senki, hiába volt minden töprengés, találgatás. Végre is abban állapodott meg a közvélemény, hogy a dudában van a csodatevő varázserő. A duda egy fekete szőrű birka porhüvelyé. Vannak, kik még báránykorából ismerik. Luca éjszakáján, éppen éjfél táján egy eltévedt koromfekete báránka sompolygott be mekegve a néhai Lapaj nyája közé, ki azt az Istók gyerekek ajándékozta, ama kenetes atyai hitben, hogy úgyis gazdája kerül. Istók nagyon szerette a bolyhos, gyapjas állatot, órákig eljátszott vele, kezéből etette, üde fűvel, drága sóval kedvezett neki, úgyhogy az tökéletes kezes lett, egyéb hija sem volt talán, mint az, hogy beszélni nem tudott. Istók nevet is adott neki, ami egy birkára nézve szokatlan kitérés; Pokolkának hitta.

Mikor azonban tizenhárom évvel a nagy ember-kolera után változatosságból a birkanemzetségre került a tömeges halál sora, Pokolka is engedett az uralkodó járványnak, de annyi háláérzet benne is volt, mint a többiben s bőrét itt hagyta emlékül Istóknak; csináljon vele, amit akar.

Istók dudát csinált belőle. Gyönyörű, művészi dudát, melynek felső sípja gazdagon be van öntve színezüsttel, az alsó fogása pedig, ha nem arany, hát legalább is réz. Nincs olyan szerszáma még szent Dávidnak sem! Abban, ha Istók fújja, nyomban megjelenik a Pokolka szelleme, mert négy szemközt legyen mondva, a néhai fekete bárány azért jött Luca éjszakáján a vén Lapaj Mátyás nyájába, mivel ő egy elátkozott, birkává vált tündér-királyleány, s hogy ott az Istók meggondozta, most olyan nótákat lehel holta után a billegetésére, hogy az öreg Fátra hava februárban is majd megolvad tőlük; mert nem kell ám azt bolond ésszel hinni, hogy Istók fújja a nótákat, ő csak úgy külszín okáért tartja ott száját, legfeljebb a melódia kezdetét súgja bele, aztán billeget hozzá, szorongatja a hóna alatt, izeg-mozog mellette, mintha ő csinálná. Petrus képzeletét gúzsba kötötte e sok regényes beszéd, nem bírt szabadulni a vágytól, hogy a Lapaj dudáját megszerezze. Hanem hát ez nem volt eladó, dacára annak, hogy Petrus - fölízgatva Éliás zsidó által közvetített ajánlatainak folytonos visszatartása miatt, - rangos hetykeséggel száz kemény tallért ígért a szerszámért.

De bizony még így sem kapta meg. Lapaj csak nevetett. Hát mi szüksége neki a pénzre? Ő még a bocskorsziját sem adja oda egy királyságért, ha megszokta; hát még a dudáját, egyetlen kincsét? Hiába magyarázta Éliás, hogy ötven talléron (mert csak ötvenet vallott be az imposztor) három dudát is vehet, szebbnél-szebbet s még tetejébe annyi pénze marad, hogy ha kiadja kamatra, nagyobb úr lesz Rothschildnál. *(Folytatása következik)*

Oszmán török hatások a magyar táplálkozókultúrában

Az elmúlt két alkalommal a XV–XVI. századi Oszmán Birodalom, ezen belül is az isztambuli Topkapi szeráj páratlan gazdaságú ételválasztékából adtam némi ízelítőt. Ezúttal – elsősorban Bartha Júlia kutatásai és tanulmányai nyomán – a magyar konyha oszmán török eredetű ételeiből szemezgetünk a teljesség igénye nélkül, szokás szerint néhány recepttel. (A cikk az NKFI 143295 számú „Örökségkonstrukciók kortárs közösségi színtereken – Identitás, emlékezet, reprezentáció” című konzorciumi pályázat keretében készült.)

Bár a hódoltság másfél évszázada alatt Magyarország „mint a kereszténység védőbástyája” sokat szenvedett a török pusztításoktól, adóterhektől, ez a hosszú, kényszerű együttélés számos területen gazdagította is a magyar kultúrát. Török hatás fedezhető fel például egyes viseletdarabok átvételében, a kézművesség, díszítőművészet motívumkincsében, valamint a minket ebben a rovatban leginkább érdeklő étkezési kultúra terén is. E kulturális hatások egyik legavatottabb ismerője Bartha Júlia orientalista-néprajzos, akinek kutatási területe a magyar folklór és keleti kapcsolatai, továbbá a török néprajz, ezen belül is a török népszokások, valamint a népművészetben és a népi táplálkozásban felfedezhető török-magyar kulturális érintkezési pontok.

Az alábbiakban főként Bartha Júlia *Közös pontok a török-magyar táplálkozási kultúrában* című tanulmányából idézek,* mely a szerző és Hoppál Mihály közös szerkesztésében megjelent török-magyar tanulmánykötetben olvasható (*Török hagyatékek. Tanulmányok a magyar kultúra török kapcsolatairól. Budapest, Európai Folklór Intézet, 2017*).

Bartha Júlia megállapítása szerint a magyar kultúrát háromszor érte keleti hatás, és a keleti örökség e három rétege a magyar népi táplálkozási kultúrában is tetten érhető. „A honfoglalás idején magunkkal hoztunk olyan ismereteket, amelyek a török népekkel való együttélés során került a műveltségünkbe. A szántóföldi növények nevei (búza, árpa), gyümölcsnevek (alma, szőlő), egyéb növénynevek, az állattartással kapcsolatosan a juhtartás teljes szókészlete török eredetű, kivéve a vlach pásztorréteg megjelenésével kultúránkba került szavakat, melyek elsősorban a juhtej feldolgozásával kapcsolatosak. A honfoglalást követően a XIII. században betelepülő kunok és jászok szintén egy újabb keleti réteggel gazdagították a kultúrát, melyet a török hódoltság tovább erősített.”

A XX. század utolsó harmadának kutatásai alapján a hódoltság koráról addig kialakult kép sok tekintetben módosult. A fennmaradt dokumentumokból kiderül, hogy a török megszállás miatt „sem a népesség, sem a gazdaság nem szenvedett olyan pusztulást a XVI. század végéig, amint azt korábban feltételezték.”

Az oszmán hódítással együtt mintegy 50-80 ezer török (nem homogén népesség, hanem az oszmán birodalom különböző régióiból származó multikulturális társaság) érkezett az országba, főként katonának és hivatalnoknak, kisebb részben kereskedők és mesteremberek. A törökök a másfél évszázados uralmuk alatt elsősorban a városokban telepedtek le, a vidéki társadalomban hatásuk nem volt jelentős. Az elpusztított magyar falvak megmaradt lakossága ugyancsak a városokban lelt menedéket, ahol egymástól elkülönült városrészekben törökök és magyarok éltek egymás mellett a maguk életét.

A törökök az általuk elfoglalt városnegyedeket a maguk igényei szerint alakították át: dzsámít, medreszét (iskolát), szegénykonyhát,

fürdőt, a nagyobb városokban kórházat és könyvtárt is építettek. A török módra berendezett élet nélkülözhetetlen részét képezték a szakmáknént utcasort alkotó kézműves műhelyek is, melyek emlékét néhol máig utcanevek őrzik. Az Oszmán és a Habsburg Birodalom közötti békeszerződések elősegítették a kereskedelem fellendülését kelet és nyugat között. A vándorkereskedők a nagyobb mezővárosokban is megjelentek, s közülük később sokan állandó boltot is nyitottak. Általuk, és az itt élő polgári lakosság közvetítésével került a magyar táplálkozási kultúrába számos török és balkáni konyhafelszerelés, fűszer és étel. Az előző részekben láthattuk, hogy a török táplálkozókultúra az Oszmán Birodalom sokszínű etnikai összetétele folytán eleve multikulturális jellegű volt. „A közép-ázsiai hagyományokat tovább éltető törökségi táplálkozási kultúrára leginkább a görög és a közel-keleti kultúra hatott jelentősen. Ez érintette meg a magyar kultúrát és hagyott máig ható nyomokat a táplálkozókultúra alább ismertetett területein.”

*

GYÜMÖLCS-, ZÖLDSÉG- ÉS GABONAFÉLÉK

A török hódoltság alatt – részben balkáni közvetítéssel – addig ismeretlen délkelet-európai, kisázsiai, illetve újvilági növények jelentek meg és terjedtek el a magyar mezőgazdaságban.

„Az adómentesség okán sok szőlőt telepítettek az Alföldön, de másutt is. Például a jászberényiek 16 éven át nem fizettek a portának adót, mert egy jelentős területet szőlővesszőkkel telepítettek be, de a szekszárdi, tolnai, Pécs környéki szőlők sem sínylelték meg a török uralmat. A XVII. századi nagy utazó, Evlija Cselebi leírásából tudjuk, hogy Buda környékén is jelentős volt a szőlőművelés, a budai várfelügyelő tájékoztatása szerint a Középhegyektől és a Szabadság-hegytől a Gellért-hegyig, onnan Kelen dombjáig, Óbudával együtt 7000 szőlőkert volt Budán. Evlija Cselebi Kassán járva szőlőlugasokról ír, amelyekben 22 fajtát oltottak. Ebben az időben jelenik meg a szőlőkertekben a fekete makkszőlő, a fekete muskotály, a kék kecskecsöcsű, a veres kecskecsöcsű, a veres karmazsin és a fehér tökszőlő, valamint a tök mazsola, a csausz, és a nagymértékben terjedő, már Mohács előtt is meglévő kadarka.” A kadarka termesztésével pedig kialakult a balkáni nyílt erjesztésű vörösbor-kultúra – állapítja meg Mészáros Márta és Csoma Zsigmond 2010-es tanulmányában.

A kereskedelem – főként Kecskemét és Debrecen környékén – elősegítette a kertkultúra megerősödését. A korábbi kiváló cseresznye- és meggyfajták mellett a XVI. században számos új fajta jelent meg a gyümölcsöskertekben. „A szentesi meggy eredetét a helyi hagyomány a török időkre teszi, amikor is 1662-ben egy Ahmet nevű török megmentette a szentesi főbíró, Bartha Gáspár leányát, s a szerelemre lobbant török főtiszt hozta az első meggyfákat Szentesre.”

A kajszibarack (melynek őshazája Közép-Ázsia és Kína, ahol kb. 3000 éve termesztik) ugyancsak a Balkánon át jutott hozzánk, és nálunk másodlagos elterjedési góca is kialakult. A XVI. századi bo-

* A szó szerinti idézetek „idézőjelben” szerepelnek.

Paprikafüzérek egy széki portán – 1989 (Urbán Tamás / Fortepan)

tanikai munkákban *sárga barack* és *tengeri barack* megnevezéssel említik, megkülönböztetve az addig ismert (őszi)baracktól. Bornemissa Anna XVIII. századi naplójában már *kajszifákról* ír. „A török kor másfél évszázada minden bizonnyal kedvezően hatott a kajszii termesztésére. Evlija Cselebi több délvidéki város, valamint Pécs, Tolna, Fehérvár és Buda kajszibarackjáról tesz említést, közülük a pécsi igen nagy gyümölcsű volt...” Ugyanő a pécsi gyümölcsstermesztésről különösen nagy csodálattal emlékezik meg. „Feljegyzése szerint 170 fajtát termesztene ott, ő maga Alaj bég házában egyetlen nap alatt 47 féle körtét kóstolt meg.” A gyümölcsök sorában meg kell említenünk még a szamócát, a naspolyát és a fügét, amelyeket ugyancsak termesztettek a hódoltság kori kertészetekben.

Az indiai eredetű padlizsán (nálunk *tojásgyümölcs*, *vineta*, *törökparadicsom*) európai előfordulásának első adatai a XIII-XIV. századból Itáliából és Spanyolországból származnak. Törökországi és balkáni elterjedése a XVII. században kezdődött, és Arif Bilgin szerint a XVIII. században bontakozott ki. Törökországban máig nagyon népszerű, sokféle étel alapanyaga. Egyik népies neve – *törökparadicsom* – arra utalhat, hogy az egykori török birodalomhoz tartozó Balkánon keresztül jutott el hozzánk. Magyarországon valójában csak a XIX. század derekától tűnt fel. Meghonosítói elsősorban a bolgárkertészek voltak, Erdélyben pedig a románok. A padlizsán különösen az erdélyi konyhán lett népszerű, mint a vinete (padlizsánkrém) legfőbb alapanyaga. A vinetét ma sokan majonézzel készítik, az is finom, de álljon itt egy régiesebb változat (én is erre szavazok).

*

Vinete – Gáll Tímea „Kölcsönként kovász” című, csikmadarasi „kosztoskönyvéből” (Csikmadaras, Malom Fogadó, 2016)

Szükségeltetik: 4 darab padlizsán, 2 fej vöröshagyma, só, bors, 2 cikk fokhagyma, 2 dl olaj

A vineteket parázson puhára sütögetem, többször megforgatva. Vizes kézzel lepucolom, lehámozom a megfeketedett héját, majd enyhén megdöntött falapítón hagyom, hogy lefolyjon a leve. Fakéssel jól összeaprítom, tálba teszem, sóval borssal, apróra vágott piroshagymával és fokhagymával fűszerezem Hozzákavarom az olajat, míg habos, szép fehér nem lesz.

*

Balkáni kukorica – 1905 (Zichy / Fortepan)

Az újvilági növények – a paprika, a paradicsom és a kukorica, és a hüvelyes bab magyarországi meghonosítása – ha közvetett módon is, de ugyancsak a törökökhöz köthető.

A paprikát a hódító spanyolok az íze miatt *indian* vagy *brazíliai borsnak*, majd *spanyol borsnak* nevezték. Később ez a név *török borsra* cserélődött, mivel leginkább az akkor török uralom alá tartozó Balkán-félszigeten termelték – állapítja meg Péchy Sándor. A paprika magyarországi megjelenése a többi újvilági növényhez viszonyítva nagyon korai. *Vörös török bors* néven már 1570-ben megtalálható volt Széchy Margit növényi ritkaságokat gyűjtő kertjében, 1579-ben pedig Clusius, a neves bécsi botanikus küldött paprikamagot Batthány Boldizsár kertjébe. Paraszti termeléséről és használatáról először Csapó József 1775-ben megjelent debreceni fűvészkönyve tudósít. A XVIII. század végétől – olcsó borspótló fűszerként – először a paraszti konyhát hódította meg, majd a főúri és városi polgári étkezésben is kedvelt fűszerré vált, és jelentős ízlésbeli változást hozott. Az újjörög *piperi* (bors) szó szlávós kicsinyítése nyomán keletkezett *paprika* megnevezés legrégebb magyar nyoma 1748-ból való. Az 1831. évi kolerajárvány alatt mint megelőző gyógyszer terjedt. Különösen az Alföldön és a központi területeken vált jelentőssé a fűszerpaprika termesztése és használata. A zöldpaprika Arif Bilgin török történész szerint a XVIII. században terjedt el a török birodalomban, és nyilvánvalóan ezt követően jelenhetett meg nálunk.

Első adatunk a paradicsomra Heindel *Pozsonyi kertjének* a katalógusában van 1651-ből, ahol is mint „Poma amoris colora auranio”-t említik. (Rapaics Rajmund szerint a dísnövényként történő korai megjelenés Genua és Bécs felől, nyugati közvetítés eredménye volt.) Csapó József a Pozsonyban és Pesten 1792-ben kiadott *Új füves és virágos magyar kertjében* még nem tartja tanácsosnak „ez gyümölcsöket enni, mert az ember esztét megcsönkítják”. Veszelszky Antal 1798-ban *Fa- és fűszeres könyvében* így ír a paradicsomról: „Neve nagyon esméretes, azért nem is szükséges a leírásával sokat mulatni, mivel itt nálunk Ó-Budán, és a Fel-Víz Városon alig van egy-két kert, mellyben ősszel a szegletes szép piros, karmazsin színű almákat nem láthatnánk, tsak az a kár benne, hogy az íróktól nem igen ditsértetnek, sőt némelyek még sásának [*mártásnak*] sem javallják a tehén hús mellé.” A főúri udvarokban azonban már ekkor is fogyasztották.

A paradicsom szélesebb körű elterjedése Boross Marietta szerint a XVII. század végén, a Csernojevics Arzén pátriárka vezetésével a Balkánról, a török elől Pestre és környékére (Szentendre, Pomáz, Érd, Tököl, Ercsi) érkezett nagyszámú, összesen mintegy negyvenezer főnyi szerb betelepülőnek köszönhető. A szerbek, mint írták róluk „elől járnak a kert termelésben és kofálkodásban”, és élénk üzleti kapcsolatokat ápoltak a törökországi kereskedőkkel. Ők kezdték el a Dunamelléki részekben a paradicsom szántóföldi termesztését a XIX. század második felében. Nem véletlen, hogy a legrégebb szántóföldi paradicsomfajtát *rácparadicsomnak* nevezték.

Érdekesség, hogy a paradicsom a népi táplálkozásba eltérő időben és módon került be egyes vidékeinken. A Délnyugat-Dunántúl vagy például a Bakony falvainak idősebb lakói a lecsóba még a XX. század második felében sem tettek paradicsomot, és nyersen is ritkán fogyasztották.

A kukorica a XVI. század elején már eljutott Európa déli vidékeire, hazánkban pedig a XVII. század elején bukkant föl a Balkán-félsziget, illetve Itália irányából, és a század végére az északi magas fekvésű tájak kivételével az országban mindenütt ismerték és természetek.

Népies nevei – *tengeri, törökbúza* – jelzik, és Györffy István is megállapítja, hogy „a török világ alatt meghonosodott” haszonnövényről van szó. „Gyors meghonosodását elősegítette, hogy hagyományos táplálékokat tudtak belőle készíteni (kásák, pépes ételek), és a jobbágygazdaságokban a XVIII. század végéig általában nem esett szolgáltatások alá. Előbb a veteményes kertek növénye volt,

Lahana sarma (török töltött káposzta)

majd külön e célra kijelölt területen, öskertekben és a jobbágyok más, telken kívüli állományú földjébe, például irtásokba vetették” – írja Kósa László a *Néprajzi lexikonban*. A kukoricát takarmánként hasznosították, de az emberi táplálkozásban is fontos helye volt, különösen az Alföldön és Erdélyben, nemcsak a magyarok, de a románok és szerbek körében is. Kenyérgabona pótlására leginkább a szegényparasztság használta. A pépes és kásás ételek mellett sült tészták, csemege gyanánt főtt/pattogatott kukorica készült belőle leggyakrabban. A Kárpát-medence keleti felében és Moldvában a töltött káposzta töltelékébe és hurkafélékbe is kerülhet rizs helyett.

A Délkelet-Ázsiából származó rizs Indiából perzsa és arab közvetítéssel jutott el Spanyolországba a VII., Itáliába a XV., majd az oszmán-törökökkel a Balkánra a XVI. században. A hadsereg élelmezésére a törökök a hódolt területeken is természetien kezdték a rizst. Nálunk a Délvidéken telepítettek nagyobb rizstültetvényeket, amelyek azonban a török kivonulása után megszűntek. A keleti import révén azonban – elsősorban az elit táplálkozási kultúrájában – a XVII. századtól folyamatos maradt a jelenléte.

A törököktől átvett fűszernövényeink között a paprika mellett még érdemes megemlítenünk a petrezselymet, a köményt, az ánizst és a tormát, amelyek Bartha Júlia szerint az oszmán hódítás nyomán honosodtak meg nálunk. Takács Sándor írja a következőket: „Tudjuk, hogy a török nép szelvényben élt a mustárral. Ennek készítését és használatát a mieink is eltanulták. Először Erdélyben terjed el a mustárral való élés, aztán meg nálunk. A mustárt többnyire földkorsókban a pincékben tartották.”

*

FŐÉTELEK

Ételeink közül a legismertebb török eredetű fogások a töltött káposzta és a töltött paprika, amelyek az oszmán-török konyháról balkáni közvetítéssel jutottak el hozzánk.

„A magyarok a hódoltság kora óta ismerik a ma már nemzeti eledelekként is számon tartott töltött káposztát. A népszerűsége azért is érthető, mert a káposztás hús nem volt idegen a magyar táplálkozási szokásoktól. A csáktornyai Zrínyi udvar 1662 előtti esztendőkből írott kéziratok szakácskönyve a káposztás húst Magyarország címe-renek nevezi.”

A töltött káposzta első magyar leírása Misztótfalusi Kis Miklós 1695-ben, Kolozsvárott megjelent szakácskönyvében olvasható.

*

Töltött káposzta – Misztótfalusi Kis Miklós szakácskönyvéből (Kolozsvár, 1695)

A sós káposztát szépen aprítsd meg, azonban a nyers tehénhúst szalonnával öszve kell vágni jól a vágókéssel, szép aprón, abba bors, gyömbér, só; ez meglévén darabonként takargasd egész káposztalevélben, elsőben az ormóját lemetélvén azaz a torzsácskáját, rakd fazékba az aprított káposztával, főzd meg jól; és mikor megfőtt, egy kevés bort bocsáss belé, jobb ízű lesz, tálald fel; ha megborsolod, annál jobb lészen.

*

Szárma vagyis töltött káposzta – Simai Kristóf 1796-ban, Selmecebányán lejegyzett receptje szerint (Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára)

Kérj kolbászba vagy töltött káposztába való tehénhúst, fejtsd le róla az ereket, s kekes bőrt, s vágd igen apróra, vágj külön jóféle szalonnát hozzá apróra, végy kis kását egy marokkal, mosd meg s egyvelítsd a vágott hús és szalonna közé, sózd és borsozd meg illendően, üss reá két egész tojást, és keverd jól öszve. A savanyú fejes káposztának a leveliről metéld le a vastagabb szárát és mind egyikbe tégy a töltelékéből, hajtogasd szépen öszve. Ha ez elkészült egy két egész fej káposztát metélly hosszú szeleteket, eb-

Kara lahana sarma (török töltött szőlőlevél)

ből rakj egy marokkal is a fazék fenekére, erre négy-öt takartat, fedd be metélt káposztával és 19 egész szelíd borsot hints hegyibe, tégy reá egy-két szelet szalonnát és így a takartat is a káposztával együtt soronként s szelíd borssal s szalonnával töltsd meg a fazekat, de ne feszesen, hogy a főzés közt könnyen lehessen felrázni. Osztán töltsd fel jó tehénhús lével, ha jól megfőtt rántsd be, sáfrányozd meg s melegén add fel.

*

A töltött káposzta a XVIII. században már széles körben kedvelt volt, de a nyugat-dunántúli, felföldi parasztkonyhára csak a XIX. században jutott el. Számtalan változata létezik, melyeket nehéz lenne itt mind felsorolni: édes vagy savanyú káposztából, aprókáposztával, rántással, paprikával vagy ezek nélküli, szalonnával, füstölt hússal, kolbásszal gazdagított, paradicsomos, burkolatlan húsgombócossal, káposzta helyett szőlőlevélbe töltött, hús nélküli, rizs helyett kukorica-, árpadarával, kölessel készült...

A balkáni előképhez a magyar nyelvterület délkeleti tájainak paraszttételei állnak közel, míg az északnyugatiaké egyre távolabb. A balkáni változatot gyakran szőlőlevélbe burkolják. Az étel balkáni nyelvekben, és a magyar déli nyelvjárásokban honos *szárma* és a már elavult erdélyi *dalma* elnevezése török („betakart”, „töltelék”) eredetű. Az ételnek ugyanezt a jellegzetességét fejezi ki a népnyelvi *takart* ételneve. Moldvában, Bukovinában a románból származó *galuska*, *geluska* elnevezés is gyakori. „A keleti népterületen a töltött káposzta rendszeresen készül hús nélkül is, csak kásával töltve, hétköznap és ünnepen egyaránt. A húsos töltött káposzta a parasztkonyhán mindenütt ünnepi étel, téli vasárnapi ebédek és különleges alkalmak fogása. Lakodalmi étrendeken sokfelé a nagyobb húsdarabokkal főtt savanyú káposzta főzeléket váltja fel.”

Bartha Júlia részletesen szól a pásztorételekről, illetve néhány régi ételkészítési technikáról is, elsősorban nagykunsági példákat bemutatva. Ahogyan a bevezetőben is utalt rá, egyes elemek, például a juhhúsból készülő ételek, a tészta-kásás öregételek (öreglebens, galaburgyi, öregtarhonya, pásztorarhonya, köleskásák), a hús pörkölése (pörkölt, gulyás), a joghurt (tarhó), valamint az erjesztett kölesital (boza) készítése – bár az oszmán törökség körében is ismertek voltak, eredetük a magyarországi népesség körében jóval korábbi török hatás eredménye.

*

Pekmez

SÜTEMÉNYEK, ÉDESSÉGEK, KÁVÉ

A rétes

A hajszálvékony, izre semleges, ropogós tésztarétegekből álló sütemények eredete az ókorba nyúlik vissza. A kutatók még ma is vitáznak azon, hogy a görögök vagy a rómaiak készítették először a *placenta* (latin), vagy *phyllo* (görög) tésztaféléket. A nomád törökök az i.sz. XI. században az *yufka* (réteges kenyér) készítéséről voltak ismertek. Később e tésztafélének számos változata készült különféle édes és sós töltelékkel is. A mi rétesünk közeli rokona, a sokrétegű baklava a XVI. században, Nagy Szulejmán idején lett igazán elterjedt az Oszmán Birodalomban (az előző részben már említettem, hogy a szultán teremtette hagyomány szerint a janicsárok is ezt kapták ramadán idején). Irene Krauss szerint a magyarok a XVI–XVII. századi török hódoltság idején tanulták meg a vékony, kézzel húzott tészta elkészítését, és az osztrákok, csehek már tőlük vették át a receptet. A magyar *rétes* szó jelentése réteges, a német *Strudel* szó az „örvény”, „forgatag” szavakból ered. A XVI. századi rétes még töltelék nélküli, sokrétegű, kemencében sült, porcukorral megszórt sütemény volt. A töltött változat a XVII. századtól ismert, mely a Habsburg Birodalomban csak a XVIII. századtól terjedt el. Az első rétesreceptet 1696-ben jegyezték fel, melyet a bécsi Városi Könyvtárban őriznek.

*

Gyümölcsből készült édességek

Az oszmán törökök hatására felerősödő mediterrán, balkáni hatások egyik eleme az édes ízű gyümölcsök és gyümölcskészítmények nagymértékű elterjedése volt.

A *pekmez* főzéssel besűrített szőlőmust, mely régi kedvelt török édesség. Andrásfalvy Bertalan szerint a szó és a készítmény Délkelet-Európában az oszmán hódoltság nyomán terjedt el. A magyarok valószínűleg közvetlenül a törököktől tanulták, neve nálunk hangátvetéssel *peszmegegé* alakult. Színe és íze nyomán népetimológiával méznek, szőlőméznek, mustméznek is nevezték.

A Délkelet-Dunántúlon magyarok, délszlávok és németek egyaránt készítették, a következőképpen: a mustot a tűzhelyen térfogatának ötödére, hatodára sűrítették, s végül sütőtökdarabokat tettek bele. Az elkészült híg, lekvárszerű halmazállapotú peszmeget, cserépfazékban tettek el. Kenyérrel mártogatva, csemegeként fogyasztották.

Törökméz árus a mohácsi busójáráson – 1975 (Dorics István / Fortepan)

A gyümölcsök aszalással történő tartósítása a XVI–XVII. században felvirágzó gyümölcstermesztéssel együtt járt. A kastélyok, udvarok népe, a végvári vitézek az akkor még szigorúan tartott hosszú böjti időszakokban nagy mennyiségű, aszalt gyümölcsökből készült „főzeléket” fogyasztottak. „A hódoltsági területen is nagyban járta a gyümölcsaszarás és aszalás” – írja Takáts Sándor. „A törökök ugyanis még a táborban is aszaltgyümölcsöt főztek s mint főzeléket ették s a levét itták. Otthon a háznál is rendes étük volt a törököknek a főtt aszaltgyümölcs.”

Akárcsak a törököknél, a magyar háztartásokban is népszerű volt a különféle liktáriumok – lekvárok, gyümölcssajtok, befőttek készítése. „A XVI. és a XVII. században minden valamirevaló asszonyunk értette a liktárium készítését. Mivel 30–40-féle liktárium volt nálunk divatban, a készítmények igen sokféle volt. A XVI. és a XVII. századi családi levelek, számadások és összeírások tömve vannak a különféle liktáriumok felsorolásával. E két században a friss és az aszalt gyümölcsből készült lekvárféléket, gyümölcssajtokat, befőtteket, dulcsászokat, fülepeket stb. egyaránt liktáriumoknak hívták.” – írja Takáts Sándor.

Az udvarházak asszonyai nagyon jól értettek a különféle virágvizek készítéséhez is, amelyeket a lakóhelyiségek levegőjének felfrissítésére, fertőtlenítésére alkalmaztak. De például a rózsavizet sokoldalúan használták a liktáriumok és sütemények készítésénél, sőt magából rózsasziromból is készült liktárium. Egyelőre nem sikerült tisztáznom, hogy a liktáriumok és a virágvizek itthoni népszerűsége török hatás-e, vagy hazai belső fejlemény.

*

Ide nézz: törökméz...

Ez a nyalánság valójában nem egy autentikus török csemege, hanem örmény eredetű édesség, amely már a XV. században az egész Balkánon elterjedt. Innen került át Törökországba és egyéb keleti régiókba, azonban ezeken a helyeken kissé máshogy készítik: mandulával, szezámmaggal dúsítva fogyasztják. Magyarországra a XVI. században jutott el a török hódítással együtt, talán innen ered magyar elnevezése. Egyébként a világon sokfelé készítik ezt a csemegét Japántól az angolszász országokig. A törökméz eredetileg tojásfehérjehabbal készült, amit később a szóda-bikarbóna váltott fel.

*

Törökméz mandulával – Haga Károly „Háború és béke – Cukrász és mézeskalács művészete” című művéből (Budapest, 1943)

Hozzávalók: 56 dkg méz, 56 dkg cukor, 28 dkg hámozott mandula, 15 dkg hámozott piztácia és 6 tojás fehérje.

Elkészítés: A mandulát darabosra vágjuk, és szép sárgára megpirítjuk. Üstben megmelegítjük a mézet, a keményre vert tojás-habot hozzáadjuk. Az üstöt megfelelő nagyságú fazék forró víz fölé helyezzük és folytonos keverés mellett besűrítjük, ami kb. 2 óra hosszat tart. Közben a cukrot vízzel törésig főzzük, a mézmasz-szához keverjük, aztán a mandulát és a piztáciát adjuk hozzá. Megfelelő mennyiségű ostyát márványlapra rakunk, a masszát ráöntjük, másfél cm magasságban széjjelkenjük és ostyával betakarjuk. Másnap tetszés szerinti nagyságban késsel elvágjuk. A vágásnál a kést ide-oda húzigáljuk, mintha fűrésznélénk. Zsír-papírba csomagoljuk.

*

Kávé

Az édességek után következzen a kávé, amelyet szintén a törököknek köszönhetünk. „A hagyomány szerint a kávé Arábiából Perzsián át a jemeni Mohka városából származik. A XIV–XV. században nemcsak élvezeti italként, hanem gyógyszerként is használták. Isztambulban az 1550-es években nyíltak az első kávéházak.” 1552-ben Nagy Szulejmán korlátozta, sőt többször be is tiltotta a kávéfogyasztást, azonban ezt nem sokáig tudták betartani, a kávé rövidesen a törökök nemzeti itala lett. Innen örmény kereskedők révén terjedt el Európában, és nálunk is.

Pesten és Budán 1579-től kávéházakban (Káhvə Háne) török kávéfőzők (káhvədszik) készítették a fekete italt. A kávéfogyasztás az étkezési szokások elmaradhatatlan része lett. A XVIII. század elejére a kávéházak már valóságos kávéházakká nőttek, és a közösségi élet színterei lettek.

*

Akit bővebben is érdekel, hogy az étkezés terén mi mindent vetünk át a törököktől, ajánlom figyelmébe a cikk elején megnevezett teljes kötetet, valamint a tanulmányok irodalomjegyzékében felsorolt további műveket, és persze a cikkben említett szerzők munkáit.

Juhász Katalin

ENGLISH TABLE OF CONTENTS

Page 2 Novák Ferenc “Tata” 1931–2024 August 17. Excerpts from the family’s announcement: “Novák Ferenc Tata passed away peacefully in his sleep at the age of 94....His exceptionally rich, vehement and productive life was full and intellectually active into his last months: this year in April he gave a lecture on dance history to several hundred people at the National Dance House Festival....Hungarian culture and Hungary itself is indebted to him. He loved his country deeply, but not without criticism – he worried immensely about the fate of his country in recent years...Over his long career he acquainted so many generations here at home and abroad with the European values of our national culture. He founded the now 70 year old Bihari Ensemble and led the Honvéd Dance Theatre for three decades*...His unmatched life-work, experience, knowledge and adventurous life story **lives on** not only in his works but in his friends, students, family, children and grandchildren. We celebrate his life!” [*Translator’s note: In these circles Novák is as well-known as a choreographer and for his large scale dance, music and theatrical projects, as he is also for his early trips (1960s) to the Transylvanian village of Szék where he did ethnographic and folk dance collection work that became the inspiration for the dance house movement. S.F.]

Page 12 Kóka Rozália’s series: Moldavian Csángó Hungarian tales. Her first trip to Moldavia to collect ethnographic material was in 1969. After that she went every year to do field work, but in 1995 she went to Moldavia to collect tales for the first time. In the village of *Pusztina/Pustiana* she collected tales from two women: Barta Mihályné and László Istvánné. She published the tales collected in her 2019 book: *“Aranytojás”*. This series presents the tales from her book.

Page 15 Report on dance collection fieldwork done in May 2024 amongst the Roma community in the town of Enying, in Hungary’s Fejér County. The report begins by describing previous research done in the area with listing of where it can be found in the archives. The present fieldwork was led by folk dance researchers from Budapest’s Hungarian Heritage House who first made a preliminary trip in April 2024 to establish contacts and lay the groundwork for the actual collection event. In May the collection team consisted of one person taking still photos, one taking notes, one who did audio recordings and one person for video documentation. Couple, solo and group dancing were documented of nine women, four men, and four child informants. Their dancing was accompanied by guitar,

water jug, spoons, singing, and recorded music. Report by Módos Máté.

Page 18 Interview with historian Hangodi László on the role of brothels in the Western Hungarian town of Tapolca in the first half of the 20th century. Discussed at some length is the phenomenon of the brothel as the place where boys (the age of 17 is mentioned) acquired their first sexual experience. Prices for services, clientele, locations, management, region served – are also covered. Interview by Grozdits Károly.

Page 22 Tata has gone – Here are personal memories of working closely with Novák Ferenc from 1973 on. As music director for the Honvéd Ensemble for years, musician and composer Kiss Feri got to know many sides of Novák’s genius and temperament. “God be with you Tata. You will be dearly missed!” By Kiss Ferenc.

Page 27 Novák Ferenc Tata’s Letter to leaders of the Hungarian Alliance of Dancers. This letter addresses the issue of dwindling support for independent contemporary dance troupes in Hungary. Tata urges: “Do not accept a situation wherein the work of talented artists who think differently cannot appear on stage! I simply don’t believe that art can develop [in a vacuum] – without something to compare with.” Tata cites previous choreographic work of Györgyfalvy, Foltin, Szigeti, Timár, Kricskovics and Galambos. He also urges the Hungarian Academy of Dance to strengthen its curriculum in general artistic knowledge and foreign languages. Budapest, July 4, 2024.

Page 28 Novák Ferenc Tata Has Died “...the public Novák Tata never spared himself, or his environment...He believed that if folk dance is put on stage then it must change the world – from the beginning he insisted that it wouldn’t work without a message ...I saw him as a European citizen...with colleagues from Slovakia or Romania he considered this region to be OUR Carpathian basin....He was an ethnographer, did field collection work; he was the analytical type, he formed opinions, he moved people to action, he was a dancer and a contemporary – and perhaps even the best choreographer til now.” Excerpts from the obituary by Grecsó Krisztián. First published in *“Élet és Irodalom”* 34. 2024. Aug. 23.

Page 29 Székely traditions – Part 1. The inspiration for this college diploma project towards a degree in the department of education, sociology, and Rom language at the Apor Catholic College in Hungary has been this student’s desire to explore her own

Székely heritage. In this section of the paper we read about: Székelyföld’s location within Transylvania and Romania; Székelyföld as an ethnographic region; who the Székely people are (...Hungarian speaking Hungarians who are not willing to deny their Hungarianness... whose main lifestyles are traditional alpine animal husbandry, forestry, farming); and about traditional Székely celebrations of the fall season. To be continued. Includes bibliography, list of sources. By Simó Ilona, 2024.

Page 34 Photographer Kása Béla – Exhibition: 40 years of Legendary Transylvanian Musicians – 2024 August at Budapest’s Kobuci Kert in Óbuda. This is an interview done at the opening of the exhibiton. Kása Béla talks about travelling to Transylvania to photograph since 1973. This exhibition presented mainly photos of 3 generations of the famous Kodoba family dynasty of traditional Roma musicians in the village of *Magyarpalatka/Pálatca*, in *Kolozs/Cluj County*, Transylvania (Romania). Quoted here are the words of Hungarian filmmaker Szomjas György: “Béla’s photographs are not just about the exotic or the poverty, he is capable of seeing the nobility in this lifestyle...He raises these people and places to a new kind of aesthetic”. Interview by Nagy Krisztián – first published in *“Papageno”* 2024. July 30.

Sue Foy

folkMAGazin

2024/4, XXXI. évfolyam, 4. szám
Megjelenik évente 6+1 alkalommal
Kiadja a Táncház Alapítvány
Alapítványi gondnok: Nagy Zoltán
Kuratóriumi tagok: Sándor Ildikó, P. Vas János
Felelős szerkesztő: Grozdits Károly
Tervező-szerkesztő: Berán István
Munkatársak:
Bede Judit, Gósi Anett,
Juhász Katalin, Kóka Rozália,
Széki Soós János
Budapest, I. ker., Szilágyi Dezső tér 6.
Levélcím: 1253 Budapest, Pf. 71
Tel./fax: (36.1) 214-3521
folkmagazin@tanchaz.hu
www.folkmagazin.hu
Porszinter Nyomda
Tel.: 1/388-7632
ISSN - 1218 - 912X
Bankszámla-szám: 11701004-20171625
Külföldről: OTP I. ker. fiók, 1013 Budapest,
Alagút u. 3. Hungary; Táncház Alapítvány
IBAN: HU28 BIC(SWIFT) KÓD: OTPVHUHB
11701004 20171625 00000000
Támogatóink:
NKA Népművészet Kollégiuma
Magyar Kultúráért Alapítvány
Petőfi Kulturális Ügynökség

Hátsó borító: Novák Ferenc: *Antigoné próba*, Honvéd Táncszínház, 1983 – fotó: Korniss Péter

Novák Ferenc zenés-táncos történeti előadása a Táncháztalálkozón (Sportaréna, 2022) – fotó: Korniss Péter

Novák Ferenc köszöntése a Magyar Táncfesztiválon (Győr, 2021) – fotó: Korniss Péter

20244

MAGYAR
KULTÚRÁÉRT
ALAPÍTVÁNY

PETŐFI
KULTURÁLIS
ÜGYNÖKSÉG

FOLKMAĞAZIN

Nemzeti
Kulturális
Alap